

GYERTYÁNOS ÉVA RITA

**ÁRPÁD-HÁZI SZENT ERZSÉBET TISZTELETE A
MAI UMBRIA FERENCES KÖZÖSSÉGEIBEN**

Doktori (Ph.D.) értekezés

SZEGED

2020

Szegedi Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar
Irodalomtudományi Doktori Iskola
Olasz Irodalom Képzési Program

Gyertyános Éva Rita

**ÁRPÁD-HÁZI SZENT ERZSÉBET TISZTELETE A
MAI UMBRIA FERENCES KÖZÖSSÉGEIBEN**

Doktori (Ph.D.) értekezés

Témavezetők:

Prof. Dr. PÁL JÓZSEF – tanszékvezető egyetemi tanár

Prof. Dr. BARNA GÁBOR – egyetemi tanár

Szeged, 2020

NYILATKOZAT

Kijelentem, hogy ez az értekezés mind egészében (konceptiójában), mind részleteiben (a szöveg szintjén) saját művem. A felhasznált forrásokra – nyomtatott, illetve elektronikus szakirodalomra – a Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának Irodalomtudományi Doktori Iskolája által megadott doktori értekezési előírásoknak megfelelően hivatkozom.

Gyertyános Éva Rita

Szeged, 2020. augusztus 24.

Tartalom

I.	A kutatás előzményei és megvalósulása.....	6
II.	Árpád-házi Szent Erzsébet és a ferences család	11
II.1.	Szent Erzsébet alakja a szakirodalomban	11
II.2.	Szentesek tisztelete a Katolikus Egyházban	13
II.3.	Erzsébet életrajza, különös tekintettel annak ferences vonásaira	16
II.4.	Erzsébet alakja a ferences rendhez köthető szöveges forrásokban	21
II. 5.	A ferences család harmadik rendje, különös tekintettel annak umbriai közösségeire	26
III.	Árpád-házi Szent Erzsébet ferences rendhez köthető kultuszának nyomai Umbriában.....	42
III.1.	Vizuális források	42
III.1.1.	A 13. század	42
III.1.2.	A 14. század	44
III.1.3.	A 15. század	47
III.1.4.	16. század	60
III.1.5.	A 17. század	66
III.1.6.	18. század	71
III.1.7.	19. század	73
III.1.8.	20 – 21. század	77
III.2.	Szöveges források.....	82
III.2.1.	A ferences harmadik rend olasz nyelvű kézikönyvei	82
III.2.2.	Szent Erzsébet alakját bemutató olasz nyelvű életrajzi kiadványok Umbria ferences rendi könyvtáraiban	109
III.2.3.	A Ferences Rend gondozásában megjelent folyóiratok	133
IV.	Szent Erzsébet tiszteletének megnyilvánulási formái a 19-21. századi Umbria harmadik rendi közösségeiben.....	146
IV.1.	Erzsébet nevét viselő ferences közösségek a tartományban.....	146
IV.2.	Erzsébet ünnepnapja Umbria harmadik rendi közösségeiben	149
IV.3.	Jubileumi évek megemlékezései	157
V.	Konklúzió.....	163
Függelék		166
Ábrázolások.....		166
Kézikönyvek.....		190
Életrajzok		191

Folyóiratok	192
Ünnep	193
Jubileum	195
Képek forrása	196
Bibliográfia.....	199

I. A kutatás előzményei és megvalósulása

Motiváció

Árpád-házi Szent Erzsébet meglehetősen ismert alakja a Katolikus Egyháznak. Annak, aki személyével közelebbről szeretne megismerkedni napjainkban már számos életrajzi kiadvány, monográfia, enciklopédiai szócikk és internetes forrás áll rendelkezésére. Felebarátai iránt tanúsított végtelen tisztelete, türelme, önzetlen szeretete, a szenvedést is derűvel fogadó, erős jelleme és nem utolsósorban Istennel való szoros kapcsolatáról árulkodó számos csodája a mai napig kedvelté teszi alakját a hívők körében, sőt tisztelettel tekintenek rá sokan azok közül is, akik hitüket nem gyakorolják. Az évszázadok során számos intézményt és közösséget ajánlottak oltalmába, benne védőszentjüket tisztelik többek között a ferences harmadik rend testvérei is.

A jelen dolgozat eredményeiben megmutatkozó kutatás egyik első motiváló tényezője az a felkérés volt, melynek köszönhetően 2003 tavaszán részt vehettünk Florio Banfi Olaszország területén található, magyar vonatkozású emlékeit bemutató kötetének átdolgozásában.¹ A feladatvállalás Firenze szerző által megjelölt, hazánkhoz köthető emlékeinek ellenőrzésére vonatkozott.² Ez volt az első alkalom, amikor kapcsolatba kerültünk Szent Erzsébet tiszteletével. Két évvel később elkészült szakdolgozatunk már a fent említett városban található, szent kultuszához köthető megnyilvánulások motivációival foglalkozott.

Erzsébet alakjának egyházi közösségekben kifejtett hatását vizsgálva hamar nyilvánvalóvá vált, hogy a szent emlékének ápolása a ferences rend számára különös jelentőséggel bír. Ennek első tanújelei már a 13. századi forrásokban fellelhetők. A tény nem meglepő, hiszen tudható, hogy a testvérek türingiai megtelepedésében a warburgi vár egykori grófnéjának is biztosan része volt. Arról azonban, hogy férje halálát követően önkéntes szegénységében maga is Szent Ferenc reguláját követte volna, közvetlen bizonyítékkal nem rendelkezünk. Ezzel együtt a ferencesek idővel nemcsak egyik első és legjelesebb világi nővérüket, hanem egyenesen a harmadik rend védőszentjét ismerték fel benne.

Jelen dolgozat témaválasztását nagyban befolyásolta, hogy vizsgálataink során mind a testvérekkel való hétköznapi beszédben, mind a szakirodalomban gyakran találkoztunk azzal a kijelentéssel, mely szerint Szent Erzsébet kezdettől fogva a ferences harmadik rend patrónája volt. Miután a szöveges források ezt a jelzőt vele kapcsolatban legkorábban a 17.

¹ Banfi (2005).

² A firenzei emlékek számbavételekor Majer Katalin munkatársa voltam, aki a projekt során Toscana tartományáért felelt

században, de széles körben csak a 19. század utolsó évtizedeitől kezdve használják úgy tűnik, hogy a megállapítás egy hosszabb folyamat eredményeképpen kristályosodott ki.

Téma megjelölése

A dolgozat elsősorban e fent megfogalmazott problémát igyekszik körüljárni. Szent Erzsébet vallásos tiszteletét, emléke megőrzését, az általa képviselt erények közvetítését szolgáló eszközök közül van, amelyik még napjainkban is jól vizsgálható. A vonatkozó szöveges és vizuális források feltárása segítségével igyekeztünk minél pontosabb képet adni arról, hogy a magyar származású szent alakjával kapcsolatos elgondolások idővel hogyan változtak és milyen hatást fejtettek ki a rend közösségeinek életében.

Tekintettel arra, hogy az anyaggyűjtés megvalósíthatósága céljából szükséges volt a vizsgálatokat szűkebb területre koncentrálni, úgy tűnt, hogy a figyelmet mindenekelőtt arra a területre érdemes irányítani, melynek kolostorai az egész rend számára követendő mintát közvetítenek. Assisi Porziunca templomával és az ott szolgáló testvérekkel kapcsolatban végrendeletében maga Szent Ferenc fejezte ki erre irányuló szándékát. Az Itáliai-félsziget közepén elhelyezkedő Umbria tartományának közigazgatási határai ugyan folyamatosan változtak, mégis e területi egység nevének felhasználásával viszonylag pontosan meghatározható azon települések összessége, melyeket az anyaggyűjtés folyamatába bevontunk.

Hipotézis

A kutatás témájának körvonalazását követően kerülhetett sor annak megfogalmazására, hogy a vizsgálatok várhatóan milyen eredményeket hoznak. Korábbi ismereteinkre támaszkodva az anyaggyűjtést megelőzően feltételeztük, hogy a rendhez tartozó templomok és kolostorok látogatása alkalmával találunk majd olyan ábrázolásokat, melyeken Erzsébet alakja látható. Az ikonográfia tekintetében nem számítottunk új észrevételekre, de bízunk abban, hogy a vizuális források szisztematikus feltárása segíti meglévő ismereteink további rendszerezését. Úgy képzeltük, hogy ha a gyűjtés során összeírt megjelenítéseket a harmadik rend történetének összefüggéseiben vizsgáljuk olyan kapcsolódási pontokat vehetünk észre, melyek korábban – még ha talán nem is voltak rejtve – nem kerültek a figyelem középpontjába.

A könyvtárak állományával kapcsolatban sejtettük, hogy lesznek olyan ferences rendhez köthető kötetek, melyeket fellapozva a szent tiszteletére utaló szövegeket találunk majd, de a könyvekkel kapcsolatban nem voltak pontos elképzeléseink.

A napjainkban is működő testvéri közösségeknél tett látogatásoktól sokat vártunk: azt reméltük, hogy az interjúk és az irattárak dokumentumai segítségével sikerül majd sajátos, helyi hagyományokat rekonstruálnunk.

Összességében véve abban bízunk, hogy a fent említett forráscsoportokra fókuszálva lehetséges lesz azon folyamatok meghatározása, melyek következtében Szent Erzsébet alakja a ferences harmadik rend valóságába integrálódott.

Célkitűzések

Ahhoz, hogy a világi testvérek Erzsébethez való viszonyulására vonatkozóan megállapításokat tehessünk mindenekelőtt szükség volt arra, hogy a kultusz megnyilvánulásaival kapcsolatban minél több adattal rendelkezünk. A források dokumentálása már abból a szempontból is hasznosnak tűnt, hogy azokat az utókor – és esetleges későbbi vizsgálatok számára megörökítése.

Az adatok feldolgozását követően, a szakirodalom korábbi eredményeit felhasználva Szent Erzsébet ferences közösségekben kimutatható, századokon átívelő tiszteletének és a rend belső fejlődésének kölcsönhatását igyekeztünk körvonalazni.

Kutatási terv

A konkrét, kultuszra vonatkozó információk felkutatása előtt szükséges volt a ferences rend történetével kapcsolatos szakirodalom megismerése. Tekintettel arra, hogy a dolgozat témáját érintő vizsgálatok elsősorban Umbria területén folytak, a vonatkozó írások többsége is a helyszínen volt elérhető. Ezt követte annak felmérése, hogy a jelenleg is működő kolostorok, illetve közösségek közül melyiket érdemes személyesen is felkeresni majd.

A harmadik rend tagjaival való kapcsolatfelvétel magyarországi világi testvérek közreműködésével valósult meg. Az Olaszországban készült interjúk alanyai elsősorban az egykori, illetve az aktuális világi előljárók voltak, akikkel a beszélgetésre az adott közösségben tett résztvevő megfigyelést megelőzően került sor.

A könyvtári munkában kevésbé, de az ábrázolások összegyűjtésében mindenképp számítottunk a megismert személyek segítségére. Abban bízunk, hogy a vizuális források felkutatását idővel a harmadik rend történetének alaposabb ismerete is megkönnyíti majd. Fontos volt továbbá, hogy már a képekkel való első találkozás előtt megismerkedjünk az ikonográfia eszköztárával.

A terepen végzett anyaggyűjtést megelőzően ugyan szükségszerűen körvonalazódott, hogy a kultusz megnyilvánulási formái közül az egyes történelmi korszakok esetében

feltehetően melyekre és milyen források vizsgálata által találunk majd példát, de ezt a későbbiekben néhány esetben a tapasztalat felülírta.

Módszerek

Az élő közösségek hagyományainak megismerését elsősorban interjúk és résztvevő megfigyelés segítették. Miután a magyarországi testvérek közvetítésével kapcsolatba kerültünk az umbriai régió regionális miniszterével a hólabda módszer segítségével egyre újabb és újabb csoportok fogadtak bizalmukba. A kutatás nyíltan felvállalt céljával együtt nem tekintettek teljesen kívülállónak, hiszen a szentmiséken való közös részvétel, a szentről és a rendről való beszélgetések azt mutatták, hogy a vallás gyakorlásában személyesen is érintettek vagyunk. A testvéri közösségek rendszeres találkozóin több alkalommal úgy vettünk részt, hogy megkértek, tartsunk előadást a szentről, beszéljünk a kutatás során szerzett tapasztalatainkról. Előfordult, hogy a rendtagok ekkor értesültek egy-egy saját, korábbi helyi hagyományról. Azzal, hogy a megfigyeléseket nem csupán kívülállóként végeztük, a csoport életére magunk is hatással voltunk: 2011-ben például az Angyalos Boldogasszony Bazilika novemberi ünnepnapot megelőző triduumát a miniszter és az asszisztens felkérésére velük együtt közösen készítettük elő. Az a Szent Erzsébetet ábrázoló reprodukció, mellyel ez alkalomból ajándékoztuk meg a közösséget, a három nap során gyertyával és virággal díszítve az asztalon állt, majd az ünnepet követően felkerült a falra.

A ferences rend ágainak umbriai tartományaihoz több könyvtár is tartozik, ezek közül négy intézményt választottunk³ azért, hogy állományukból a témával kapcsolatba hozható köteteket elkülönítsük. Mindegyik kereső rendszere sajátos és az online katalógus sehol sem teljes. Ez természetesen megnehezítette a munkát, sőt, valahol meg is akadályozta, hogy az összes könyv adata elérhető legyen. A könyvtárosok ugyan jellemzően segítőkészek, de bizonyos, hogy a későbbiekben ezeken a helyeken még alaposabb kutatómunka végezhető.

A szent alakjával foglalkozó köteteken kívül elsősorban a harmadik rend kézikönyvei és a különböző folyóiratok szolgáltattak a dolgozat témájához kapcsolódó anyagot. A nagyobb rálátás érdekében e forrástípusokat a rend három római, első rendi ágához tartozó könyvtárában is megnéztük⁴. A szövegek rögzítését követően azok vizsgálatára már a hazautazást követően került sor. Az írott források feldolgozásakor alapvetően a

³ Biblioteca di Monteripido (OFM, Perugia), Biblioteca Oasis (OFMCap, Perugia), Biblioteca Porziuncola (OFM, Santa Maria degli Angeli), Biblioteca del Sacro Convento (OFMConv, Assisi).

⁴ Biblioteca Centrale Cappuccini, a Biblioteca della Pontificia Università Antonianum (OFM), és a Biblioteca della Pontificia Facoltà Teologica San Bonaventura (OFMConv).

tartalomelemzés módszerére támaszkodtunk.⁵ Ez a kutatási technika alkalmasnak tűnt arra, hogy az adott dokumentum vonatkozó részeit témánkkal kapcsolatba hozzuk és meghatározott szempontok figyelembevételével a szöveg mögöttes jelentésére vonatkozóan megállapításokat tegyünk.

Több alkalommal könyvtári kutatómunka segítette az egyes ábrázolások megtalálását, beazonosítását, illetve adatainak megszerzését is. Ebből a szempontból a perugiai nemzeti képtár (Biblioteca della Galleria Nazionale dell'Umbria) és a szintén perugiai városi könyvtár (Biblioteca Augusta di Perugia) érdemel külön említést.

Az ábrázolások elemzésekor éltünk az ikonográfia eszköztárával, továbbá használtuk a tisztelet egyéb formáinak vizsgálata során is alkalmazott összehasonlítás módszerét.

A tervek megvalósulása

A terepen végzett anyaggyűjtés 2011 és 2012 között valósult meg. A legtöbb alkalommal egy-egy hét állt a kutatás rendelkezésére, egy alkalommal azonban lehetőség volt arra, hogy a megfigyeléseket tartósan, egy hónapon keresztül folytassuk. Különösen a közösségekkel való kapcsolattartás esetében volt fontos, hogy a személyes találkozásokra rendszeresen sor kerüljön. A könyvtári kutatómunka az interjúk készítésével és a résztvevő megfigyelésekkel párhuzamosan zajlott, egyedül a római könyvtárakban tett látogatások alkalmával nem volt lehetőség a szöveges források mellett más, fő témát közvetlenül érintő gyűjtést végezni.

A terepmunka során előkerült, feldolgozandó anyag mennyisége összességében véve felülmúlta a várakozásokat. Az anyaggyűjtés folyamatába egyedül a testvéri közösségek archívumainak vizsgálatát nem sikerült jelentős mértékben bevonni. A kiutazásokat megelőzően készült tervek készítésekor még nem látszott, hogy az irattárak dokumentumai nem rendszerezettek és sok esetben a történelmi események következtében eleve hiányosak.

A ferences közösségek vonatkozásában vizsgált, Szent Erzsébet tiszteletével kapcsolatos adatok halmaza minden bizonnyal tovább bővíthető. Miután a könyvtárak teljes állománya elérhető lesz a digitális katalógusban lehet, hogy eddig nem ismert kötetek kerülnek elő. Umbria meg nem látogatott kolostorai és múzeumai rejthetnek még a téma szempontjából érdekes, akár különleges ábrázolásokat is. A közösségek tartósabb ideig való megfigyelésétől, illetve további interjúk készítésétől hosszú múltra visszatekintő, vagy újonnan kialakult helyi hagyományok feltárása is várható.

⁵ A tartalomelemzés módszerének alkalmazásakor alapvetően Krippendorf (1995) munkáját követtük.

Az anyaggyűjtés és eredményeinek feldolgozása ugyan magában hordozza a jövőben megvalósítható vizsgálatok lehetőségét, a megismert adatok fényében már így is körvonalazódni látszik az, ami bennünket a szent umbriai, ferences körökben tapasztalható tiszteletével kapcsolatban érdekelt.

II. Árpád-házi Szent Erzsébet és a ferences család

II.1. Szent Erzsébet alakja a szakirodalomban

A szent személyével foglalkozó, tudományos érdeklődésre számot tartó munkák teljes körű megismerése szinte lehetetlen. Erzsébet karizmatikus személyisége, szentségének újszerűsége, a kultusz támogatóinak eredményes munkája mind hozzájárult ahhoz, hogy közbenjárását napjainkban is hívők sokasága kéri. Tekintettel arra, hogy személye évszázadokon át gazdagok, szegények, fiatalok, idősek, tanultak és tanulatlanok, magyarok, németek és mindenféle nemzet tiszteletének tárgya volt, a kultusz sokféle lenyomatot hagyott mind az anyagi, mind a szellemi keresztény kultúrában. A 19. századtól kezdve azt láthatjuk, hogy ez a tény számos kutató érdeklődését felkeltette. A Magyarok Nagyasszonya Ferences Rendtartomány egykori tartományfőnöke, Magyar Gergely, a szent születésének nyolcszáz éves évfordulója alkalmából a következő szavakkal illusztrálta a folyamatot:

„Akárhány részre bontjuk a fényt, akármelyik színét látjuk is éppen, letagadhatatlanul ott van mindegyikben a nagyság és maga a fény. Akármelyik oldalról közelítjük is meg az ő életét, a képzőművészet, a liturgia, a vagy a történelem lencséjén át, mindig ott ragyog annak a hatalmas és egyszerű asszonynak a valósága, aki rokont és ellenséget, császárt és koldusasszonyt kihozott a sodrából. Csak úgy. Krisztusért. ... Szerették volna kisajátítani, mint szentet, németek és magyarok, szerzetesek, és családosok, asszonyok, szüzek, de ő azóta sem hagyja magát. Kicsúszik minden kategória hálójából, megmarad olyannak, mint volt, egyszerűnek.”⁶

Az idézet egy tudományos konferencia keretében elhangzott előadások anyagát magában foglaló kötet előszavából származik. Az *Árpád-házi Szent Erzsébet kultusza a 13-16. században* címen megjelent kiadványról több szempontból is érdemes e helyen megemlékeznünk. Szerzői közül néhányan komoly eredményeket értek el a kultusz kutatásában. Elsőként Sz. Jónás Ilona írását említjük, aki a témával kapcsolatos, magyar nyelvű történeti munkákat ismerteti részletesen. Nevéhez fűződik az egyik napjainkban is alapműnek számító, több kiadást megélt monográfia.⁷ Klaniczay Gábor a szenttéavatási

⁶ Falvay (2009).

⁷ Falvay (2009, pp. 15-22), Sz. Jónás (1986)

eljárás folyamatát és a per során keletkezett dokumentumokat mutatja be, ez a témakör egyéb tanulmányaiban is többször visszaköszön. A kutató Erzsébet tiszteletének alakulását elsősorban a késő középkor társadalmi kontextusában vizsgálja.⁸ Falvay Dávid sokat tett azért, hogy a vonatkozó, olasz nyelvű, korai kéziratok feltárása által közelebb kerüljünk annak megértéséhez, hogyan és mikor kapcsolódott a rózsza csoda elbeszélése, valamint a Mária jelenések leírása a szent életrajzához.⁹ Gecser Ottó nevét szintén nem csak a szóban forgó tanulmánykötet miatt kell megemlítenünk, ahol a rózsza csodájának latin nyelvű szövegváltozataival foglalkozik. Klaniczay Gáborhoz és Falvay Dávidhoz hasonlóan Szent Erzsébet késő középkori kultuszával összefüggésben több hazai és nemzetközi fórumon is megosztotta kutatásának eredményeit. Monográfiájában Erzsébet tiszteletét a latin nyelvű prédikációk fényében tanulmányozza.¹⁰ A történeti jellegű munkák mellett jelentős helyet foglalnak el az ikonográfia témakörében született írások. A szerzők között Prokopp Mária nevét kell mindenképp megemlítenünk, akinek számos, a szent ábrázolásainak ismertetését és elemzését is magában foglaló tanulmányt, illetve kiadványt köszönhetünk.¹¹

A szent születésének nyolcszáz éves évfordulója alkalmából Európaszerte megrendezett tudományos konferenciák közül kiemelkedően fontos volt a warburgi nemzetközi találkozó. Ennek anyaga két vaskos, bőséges illusztrációval ellátott kötetben jelent meg,¹² ami rendkívül nagy segítséget nyújt ahhoz, hogy a kultusszal kapcsolatos kutatási területeket és azok legújabb eredményeit áttekinthessük.

A ferences testvérek 2007-ben Rómában szerveztek nemzetközi konferenciát. Itt elsősorban a rend és a szent kapcsolatát állították az előadások középpontjába, ezek tanulmánykötetbe rendezve szintén elérhetőek.¹³

Ugyanebben az évben Csíksomlyón *Árpád-házi Szent Erzsébet – magyar-német kultúrkapcsolatok Kelet-Közép-Európában* címmel rendeztek több ország részvételével találkozót, majd jelentettek meg értékes kötetet¹⁴ a szervezők.

Jóllehet a szent tiszteletének bizonyos aspektusaival egy – egy tanulmány erejéig több tudományterület hazai képviselője is foglalkozott már, önálló monográfiát kevesen szenteltek neki. Ezért mindenképp érdemes megemlíteni Magyar Zoltán nevét, aki – továbbra is a 21.

⁸ Klaniczay (2000), Falvay (2009, pp. 23-40), Klaniczay (2013, pp. 927-948)

⁹ Falvay (2009, pp. 123-140), Falvay (2012)

¹⁰ Falvay (2009, pp. 105-122), Gecser (2012)

¹¹ Falvay (2009, pp. 153-162), Prokopp (1997), Prokopp (2000), Prokopp - Golarits (2007)

¹² Blume - Werner (2007)

¹³ Scocca – Temperini (2007)

¹⁴ Gábor – Knecht – Tar (2009)

századi jubileumhoz kötődve – néprajzkutatóként tett kísérletet arra, hogy Szent Erzsébet évszázadokat átívelő kultuszáról komplex, átfogó képet adjon.¹⁵

Mind a magyar, mind a külföldi szakirodalom esetében elmondható, hogy a szent kultuszával kapcsolatban vizsgálatokat végző kutatók jellemzően saját szakterületük határain belül maradva foglalkoztak a kultusz egy – egy felvetődő kérdésével.

II.2. Szentek tisztelete a Katolikus Egyházban

Mielőtt részletesen bemutatnánk azokat az umbariai eredetű, ferences rendhez köthető forrásokat, melyeket összefüggésbe hozhatunk Árpád-házi Szent Erzsébet tiszteletével, mindenekelőtt azt a kérdést szeretnénk megvizsgálni, hogy mit is ért az egyház a szentség fogalma alatt.

Az egyházi szókincs *szent* kifejezése abszolút értelemben egyedül Istenre vonatkozik.¹⁶ Mivel azonban az ember a keresztség által maga is részesül az isteni életből, a szó bizonyos értelemben minden keresztényre alkalmazható.¹⁷ Szűkebb értelemben véve akkor nevezünk valakit szentnek, ha az adott személlyel kapcsolatban ezt a megjelölést valamely egyházi méltóság egykor engedélyezte.

A napjainkban gyakorolt szenttéavatási eljárás alapjai hosszú folyamat eredményeképpen kristályosodtak ki. A kereszténység első évezredében egy-egy köztisztelőnek örvendő, elhunyt személy körül kialakult kultusz jóváhagyása a helyi püspök feladata volt. Az első, pápa által történt kanonizációra 993-ban került sor, de a szentté nyilvánítás még ezt követően sem állt kizárólag az egyházfő jogában. 1234-től már a pápa által ellenőrzött, hivatalos kivizsgálás előzte meg a szenttéavatást. Az eljárás módja egy ideig még formálódott, majd 1634-től kezdve hosszú időre lényegében változatlan maradt.¹⁸

A szentség kritériuma, vagyis azok a jellemző tulajdonságok, melyek által az adott korban egy-egy hívő személyében a kegyelem működése sokak számára felismerhetővé vált, bizonyos értelemben időről időre változott. Ez természetes, ha szem előtt tartjuk, hogy az egyház sohasem volt független korának történelmi – társadalmi kontextusától. Van azonban néhány olyan alapvető feltétel, melynek valamennyi szentté avatott személy megfelel. A hitükért életüket adó hívekről például az egyházban kezdettől fogva tisztelettel beszéltek. A szentek kultuszának első jeleit épp a Római Birodalom keresztényüldözéseinek áldozatai

¹⁵ Magyar (2007)

¹⁶ A hívők az ünnepi szentmise elején elhangzó dicsőítő ének során több, mint ezer éve időről időre megvallják: „...egyedül Te vagy a Szent...”.

¹⁷ <http://lexikon.katolikus.hu/S/szentek.html>

¹⁸ A témával kapcsolatban bővebben lásd Deloos (1987, pp. 189-216)

körül figyelhetjük meg.¹⁹ Már ekkor tanúi lehetünk annak, hogy többen csodás események bekövetkezését tulajdonították az elhunytak. A csoda – melynek során maga Isten avatkozik be a történesekbe - később elengedhetetlen feltétele lesz annak, hogy valakit szentként tiszteljenek. Amennyiben az illető nem mártírként halt meg tiszteletének alapja, hogy a keresztény erényeket hősi fokon gyakorolta.²⁰

A keresztények hite szerint Jézus kereszthalála és feltámadása által megnyitotta a mennyország kapuját. Az egyház hiszi, hogy az általa szentnek mondott emberek földi életük végét követően az Isten közelébe kerültek. Mivel ők továbbra is a közösség tagjai lesznek, a földi életben maradottak kérhetik közbenjáró imádságaikat és ápolhatják a velük való kapcsolatukat.²¹ A liturgikus évben számukra kijelölt ünnep legtöbb esetben haláluk – vagyis „égi születésük” - napjához köthető. Ekkor a szentmise adott részeiben a pap, illetve a hívek kifejezetten őt szólítják meg.

A következő néhány sorban a kultusz fogalmával és annak néhány alapvető gyakorlatával ismerkedhetünk meg.²² A magyarul „szentek tisztelete” -ként fordított latin cultus sanctorum kifejezés első tagja szoros értelemben véve a hivatalos istentiszteletet jelenti. A szó tágabban értelmezve nyilvános tiszteletadást jelent, ez azonban továbbra is mindenekelőtt Isten személyének szól. A szentnek mondott keresztények életében ugyanis épp a kegyelem megnyilvánulása az, ami csodálatra méltó, s ennek köszönhetően állnak embertársaik előtt példaként.²³ Az őket ábrázoló képek, a közbenjárásukat kérő imádságok és az összes egyéb tiszteleti forma hátterében az Istennel való személyes kapcsolat elmélyítésének szándékát sejthetjük.

A szentkultusz alapvető gyakorlatainak gyökerére, illetve időbeli és térbeli változásaira jelen esetben nem tudunk kitérni, de lábjegyzetben megjelöltünk néhány forrást, ahol az érdeklődő a témáról bővebben olvashat.

Első helyen szent a tiszteletére bemutatott szentmisét és a közbenjárását kérő, vele való kapcsolat ápolására irányuló imádságot, valamint az áhítatgyakorlatok különböző formáját kell megemlítenünk.

¹⁹ A keresztény szentkultusz kezdetinek alaposabb megismeréséhez lsd Brown (1993).

²⁰ Az elmúlt mintegy kétezer év során egyházi elismerést nyert kultuszok listája talán a maga teljességében meg sem ismerhető. A róluk való beszéd ugyan bizonyos szempontok alapján lehet általános, de ahhoz, hogy a kérdésről átfogó képet kapjunk e dolgozat keretei igencsak szűknek bizonyulnak.

²¹ „Az úton levőknek és a Krisztus békéjében elszenderült testvéreknek egysége legkevésbé sem szakad meg, sőt az Egyház mindig vallott hite szerint a lelki javak közösségében erősebb lesz.” Az idézett szavak VI. Pál Lumen gentium kezdetű dogmatikus konstitúciójából való. (Denzinger - Hünermann 2004, p. 847).

²² A szentek tiszteletének gyakorlataival kapcsolatban lsd Barna (2001).

²³ <http://lexikon.katolikus.hu/K/kultusz.html>, <http://lexikon.katolikus.hu/S/szentek%20tisztelete.html>

Az elhunyt személy ábrázolása szintén hosszú ideje a szentkultusz szerves részét képezi.²⁴ Azon túl, hogy a kép, illetve szobor egyfajta ajándékként is értelmezhető, azzal, hogy a szent alakját így módon érzékszerveivel is észlelheti a hívő, az imádság során könnyebben létesít kapcsolatot vele. Nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy az ábrázolás ezzel egyidőben az emlékezet fenntartását is szolgálja. A megjelenítésnek egyben tanító célzata is lehet, mely különösen azokban az esetekben jellemző, ahol a hívek között nagy az olvasni nem tudók száma. Amennyiben az ábrázolások pontos funkcióját szeretnénk megismerni fontos, hogy szem előtt tartsuk melyik korban és eredetileg hová, valamint kinek a számára készült.

Az ereklyék, vagyis azok a tárgyak, melyek egykor az elhunyt személy testéhez tartoztak, vagy vele valamilyen módon egészen szoros kapcsolatba kerültek szintén kötődnek a szentek tiszteletéhez. Az ábrázolásokhoz hasonlóan az ereklyék is segíthetik a hívőt abban, hogy a testi szemmel már nem látható személlyel kapcsolatba lépjen, illetve iránta való tiszteletét a gyakorlatban is kifejezze.²⁵

A szent éltének helyszíneit, sírját felkereső zarándokok rendszerint magát a megtett utat is felajánlják²⁶. A zarándok imádságos lélekkel utazik és célpontját tudatosan választja meg. Motivációja sokféle lehet, de az biztos, hogy él benne a szent személlyel való egyfajta találkozás reménye.

Utolsó helyen a dedikációkról emlékezünk meg. A szent iránti tisztelet egyértelmű megnyilvánulása, ha oltalmába templomot, kápolnát, intézményt, esetleg egy egész közösséget ajánlanak.²⁷

Mielőtt a következő fejezetben Szent Erzsébet életrajzával részletesebben is megismerkedünk, néhány szó erejig megemlékezünk arról a vallási miliőről, melyben kanonizációja bekövetkezett.

Ahogy korábban arról már szó esett, abban az időben, amikor a szent elköltözött az élők sorából, a szenttéavatás eljárásának módja jelentősen megváltozott. Erzsébet pere volt az egyik első példája annak, ahogyan a kivizsgálások ezt követően zajlottak.²⁸ A személyével

²⁴ Az ábrázolásokkal kapcsolatban részletes eligazítást ad Belting (2000).

²⁵ A dolgozat későbbi fejezetében láthatunk majd példát arra, hogy a hívek ereklyecsókhoz járultak. A szent képének kihelyezése és virággal való díszítése szintén élő hagyomány.

²⁶ Manapság látszólag sokkal kevesebb áldozattal jár meglátogatni akár tőlünk több ezer kilométerre található helyszíneket is, de aki ilyesmire vállalkozik tudja, hogy egy ilyen út lemondások nélkül nehezen valósítható meg.

²⁷ Tudjuk, továbbá hogy a keresztnévek választása sokszor még napjainkban is kötődik egy-egy olyan keresztény példaképhez, aki a család számára különösen fontos. A szerzetesek és az egyházfők szintén szentek neveit viselik.

²⁸ Az eljárás lebonyolításának módjával és körülményeivel kapcsolatban lsd Klaniczay (2009, pp. 23-40).

kapcsolatban kialakult kultusz azonban nem csupán ebből a szempontból hordozta magán az újdonság jegyeit. Életformája és az általa képviselt értékek korának megújuló lelkiségéhez fűződnek.²⁹ Azzal, hogy a korábbi századokhoz képest Jézus embersége jobban előtérbe került, a hívek egyre inkább arra kaptak felhívást, hogy az evangélium tanítását saját életükben megvalósítsák. Krisztus konkrét követése szorosan összefügg azzal, ahogyan az ember társaihoz viszonyul, így azt láthatjuk, hogy a felebaráti szeretet megnyilvánulásai a Megváltóval való szoros kapcsolat természetes velejárói lesznek. A keresztények elé példaként állított személyek esetében fontos szempont lesz ezután, hogy az ő életszentségüket tanulmányozva a hívő útmutatást kapjon arra nézve, saját életében hogyan valósítsa meg minél tökéletesebben az evangéliumot. Mindezzel összefüggésben áll, hogy a szentként tisztelt személyek körében a laikusok és a nők száma a korábbi évszázadokhoz képest emelkedett.³⁰

Szent Erzsébet kanonizációt követő tiszteletének széles körű elterjedése több tényező együttes megvalósulásának köszönhető. Azon túl, hogy odaadó szolgálata és a közbenjárásának tulajdonított csodák sokasága kétséggel kivívta kortársainak elismerését nem feledkezhetünk meg arról, hogy királyi származásának köszönhetően családja hathatósan támogathatta kultuszát. Hírnevének terjesztésében továbbá jelentős szerepe volt a férje révén hozzá rokoni szállal kötődő Német Lovagrend nagymesterének, valamint a benne támogatót és lelki rokonságot látó ferences rend testvéreinek is.³¹

II.3. Erzsébet életrajza, különös tekintettel annak ferences vonásaira

Árpád-házi Szent Erzsébet életútjáról viszonylag pontos képet alkothatunk, hiszen olyan korabeli szöveges források állnak rendelkezésünkre, melyek mind személyiségének legfőbb vonásait, mind életének jelentősebb eseményeit kellő részletességgel tárgyalják. A szenttéavatási eljárás kezdeményezése céljából született első életrajza ugyan még tömör és lényegretörő, de a hivatalos procedúra során kihallgatott tanúk vallomásaiból összeállított iratok már sok olyan információt tartalmaznak, melyek segítségével könnyedén magunk elé képzelhetjük a mintegy nyolcszáz évvel ezelőtt élt magyar király lányának alakját.³²

²⁹ A témában született számos tanulmány közül csupán egy példa: Deák (2009, pp. 55-68.).

³⁰ A kérdés természetesen ennél jóval összetettebb, de úgy tűnt, hogy e helyen ezek a leglényegesebb elemek, melyekről meg kell emlékeznünk. A nők megváltozott szerepével kapcsolatban lásd Pásztor (2000). A történetész könyvében Erzsébet alakjának egy egész fejezetet szentel. A laikus szentségről Erzsébet alakjához kapcsolódóan lásd Graciotti (2005, pp. 212-219).

³¹ A témával kapcsolatban például lásd. Prokopp (2009., pp. 23-40); Klaniczay (2000, pp. 169-286).

³² A szent életrajzának első rövid és tömör változata csodáinak első listájával gyóntatója, Marburgi Konrád nevéhez köthető és 1232-ből származik (*Summa Vitae*). A szenttéavatási eljárás során kihallgatott tanúk vallomási közül négy, Erzsébethez közel álló asszony kijelentéseit összeállítva 1232 és 1235 között egy olyan

A bollandistákat követően számos kutató dologozott azért, hogy egyéb korabeli forrásokat is bevonva minél hitelesebb képet alkossanak a szentről. A 21. századi érdeklődő számára már nem egy, a legújabb kutatási módszerek igénybevételével, különböző nyelven született monográfia és tanulmány áll rendelkezésre. Emellett napjainkban is jelennek meg olyan életrajzok, melyek – olykor regényes formában – az évszázadok során személyéhez kapcsolódott legendás elemeket nem nélkülözve mutatják be alakját.

A most következő néhány sorban Szent Erzsébet életútja oly módon tárul elénk, hogy különös hangsúlyt kapnak azok az események, melyek a ferences renddel való kapcsolatát egyértelműen bizonyítják.

II. András és Merániai Gertrúd harmadik gyermeke 1207-ben, a Magyar Királyság területén született. Négy év múlva fényes kísérettel a tübingiai tartománygróf udvarába érkezett, hogy a továbbiakban leendő férje otthonában, a szükséges ismereteket elsajátítva nevelkedjen. A számára kijelölt társ időközben váratlanul elhunyt, de annak testvére, Lajos akkor már ismerte, kedvelte és feleségül kérte őt. A vonzalom kölcsönös volt és 1221-ben Erzsébet boldogan kötött házasságot vele. A következő év tavaszán megszületett első gyermekük, Hermann, majd 1224-ben őt követte Zsófia. Testvérük, Gertrúd, pár nappal azután jött a világra, hogy édesapjuk, az akkor már a tartomány élén álló gróf egy betegség következtében fiatalon elhunyt³³. Erzsébet néhány hónapon belül elhagyta a wartburgi várat és miután gyermekei sorsát elrendezte³⁴, önszántából maga is szegény lett a szegények között. Marburgban alapított kórházában néhány társával együtt élete utolsó három évét a betegek szolgálatában töltötte. Mindössze huszonnégy éves volt, amikor 1231-ben földi élete befejeződött.

A források tanúsága szerint Erzsébet férjével kezdettől fogva boldog házasságban élt. Társa jól ismerte őt, hiszen együtt nőttek fel. Olyannyira megbízott benne, hogy távollétében teljhatalmat adott neki, s hitvese ilyenkor talpraesetten intézte a tartomány ügyeit. Erzsébet igyekezett eleget tenni a rangja által megkívánt követelményeknek, de szívét soha nem zárta

munka készült, mely a szent életútját egészen gyermekkorától kezdve viszonylag részletesen mutatja be (*Libellus de dictis quator ancillarum sancte Elisabeth confectus*). Ezt a szöveget 1236 és 1244 között kissé átdolgozták – később mindkét változat életrajzainak forrásául szolgált. A ciszterci szerzetes, Caesarius von Heisterbach feltehetően 1236-ban készült el azzal az életrajzzal, melynek során a rövidebb Libellust alapul véve azt szóbeli hagyományokkal egészítette ki (*Vita Sancte Elyzabeth Lantgravie*). A Legenda Aurea Erzsébet életrajza a Libellus hosszabb változatát a csodalista néhány példájával együtt használta. A 13. század utolsó évtizedében készült Dietrich von Apolda domonkos szerzetes munkája, melyben néhány, a korábbi írásokban nem található, csodás esemény leírása is szerepel (*Vita Sancte Elyzabeth*). E legszélesebb körben ismertté vált életrajzok szövege magyar nyelven olvasható: (J. Horváth – Szabó, 2006).

³³ IV. Lajos tübingiai tartománygróf (1200-1227) II. Frigyes császár kérésére lovagjaival a Szentföldre tartott, amikor Otranto kikötőjében egy járvány következtében meghalt.

³⁴ Hermann (1222-1241) Creuzburgban nevelkedett tovább, Zsófia (1224-1284) a brabanti herceg menyasszonya lett, Gertrúd (1227-1297) pedig az altenbergi premontrei kolostorba került.

el a rászorulóknak előtt. Számos példa bizonyítja azt, hogy már fiatal asszonyként, amikor csak lehetősége adódott rá, segített a szűkölködőkön. Empatikus magatartása minden bizonnyal személyiségének alapvető vonása volt, ugyanakkor tudjuk, hogy felebarátainak odaadó szolgálatát kezdettől fogva Krisztus iránti szeretete is ösztönözte. A hitét őszintén megélő, mélyen vallásos, emellett a rászorulókkal igencsak bőkezű grófné életvitelét többen nem nézték jó szemmel az udvarban. Miután házassága hatodik évében férjét elvesztette, Erzsébet amellett döntött, hogy inkább elhagyja a várat, minthogy felhagyjon evangéliumot követő életmódjával.

Utolsó éveit egészen felebarátai szolgálata és istenkapcsolatának ápolása töltötte be. Közelebb volt ekkor Szent Ferenc tanácsainak szellemiségéhez, mint korábban bármikor.

Ferences testvérek jelenléte Tübingiában

Az első, német területre irányuló ferences misszió terve 1217-ben merült fel az Assisiben megtartott éves káptalan alkalmával. Miután a kísérlet kudarcba fulladt, a kijelölt testvérek három évvel később ismét útnak indultak. A tübingiai missziós csoport vezetésével ekkor a rendalapító Giordano da Giano, umbriai származású szerzetest bízta meg.

Szent Ferenc követői először 1223-ban érkeztek az örgróf tartományába, ahol az akkor tizenhat éves grófné nagy lelkesedéssel fogadta őket. Segített a letelepedésben és eisenachi templomukat maga is szívesen látogatta. Egy évig Rodeger testvér³⁵ személyében ferences lelkivezetője volt, aki szavaival minden bizonnyal hitelesen közvetítette Ferenc hívek számára megfogalmazott tanácsait. Tudjuk, hogy a testvérek részére saját kezűleg font gyapjút és a források tanúsága szerint példájára, olykor imádságára több férfi is belépett a rendbe. Azon az éjszakán, amikor elhagyta a wartburgi várat, a korábban említett eisenachi templomba tért be, ahol csatlakozott a szerzetesek napi imádságához és kérte őket, hogy énekeljék el vele a Te Deumot. Szent Ferenc iránt érzett tiszteletét talán legmarkánsabban az jelzi, hogy marburgi kórházának kápolnáját az ő oltalma alá helyezte.

Az imént felsorolt tények egyértelműen mutatják, hogy Erzsébet élő kapcsolatot ápolt a tartományban megjelenő ferences testvérekkel; támogatta őket és szívesen hallgatta tanításukat.

³⁵ Rodeger testvér 1225 és 1226 között volt Erzsébet lelkivezetője, ezután a halberstadti kolostor vezetésére kapott megbízást. Mivel nem volt felszentelt pap, gyóntatni nem tudott, így elképzelhető, hogy ez a tényező is közrejátszott abban, hogy őt követően Lajos gróf tanácsadója, Marburgi Konrád vette át a lelkivezető szerepét.

Szent Erzsébet és Szent Ferenc lelkiiségének rokon vonásai

Az elmúlt évszázadok során sokan, sokféleképpen próbálták már meghatározni a ferences lelkiiség lényegét. Balanyi György *Anima Franciscana* címet viselő tanulmánykötetében³⁶ olvasható gondolatai a mai napig meghatározó jelentőséggel bírnak a témában. Véleménye szerint alapvetően a következő három fogalom segítségével tudjuk megragadni azt, ahogyan Szent Ferenc hitét sajátos módon megélte: krisztuskövetés, emberszeretés és apostolság. Megfogalmazása szerint „...az anima Franciscana legmélyebb és legeredetibb rétege a tökéletes Istenbe-temetkezés”³⁷. Megtérését követően a szent számára semmi sem volt fontosabb, mint az, hogy Isten szándéka szerint éljen. Az Úr akaratának követésében pedig Krisztus az, aki tökéletes példát adott, így nem véletlen, hogy személye Ferenc életének középpontjába került. Szenvedélyesen szeretettel igyekezett őt mindenben követni, minden szava és tette ebből a forrásból fakadt. A szegénység vállalásában alapvetően az motiválta, hogy felszámoljon minden akadályt, ami közte és a Mester között állhat. A lélek szabadságának elérése érdekében folytonos lemondásaival és az alázat gyakorlásával igyekezett önszeretetét legyőzni és megszerezni az uralmat saját teste fölött. Felebarátai iránt tanúsított szeretetének gyökere szintén Krisztushoz vezet, hiszen a Szentírás tanításának fényében embertársai személyében is őt szolgálta. Ehhez kapcsolódóan karizmatikus személyiségének meghatározó részét képezi a tudatosan ápolt és tanítványaitól is „elvárt” lelki vidámság. Az apostolokhoz hasonlóan ő is érezte az evangélium hirdetésének, a saját maga által megtapasztalt, Istennel való szoros kapcsolatból fakadó valódi boldogság megosztásának belső késztetését.

Mind Ferenc, mind Erzsébet alapmagatartását meghatározza az a derű, mely szavaikat és tetteiket minden körülmények között áthatja. Ezzel szoros összefüggésben áll a ferencesek körében „tökéletes boldogság” szókapcsolattal kifejezett állapot, melynek gyökere az Istenbe vetett feltétlen bizalom, és amely az embert arra sarkallja, hogy felülemelkedjen az élet megpróbáltatásain. Szent Erzsébet mindig is odaadóan igyekezett teljesíteni az evangéliumban megfogalmazottakat, esetében tehát nem beszélhetünk olyan gyökeres megtérésről, mint ami Szent Ferenc életében következett be. Első életrajzaiból azt olvashatjuk ki, hogy Istenhez való odafordulása az idő előrehaladtával egyre tökéletesebb lett. Míg az assisi szent esetében a leprással való találkozás meghatározó szerepet töltött be a világ dolgairól való gondolkodásban, Erzsébet mellett e betegek szinte természetszerűen tűntek fel a többi pártfogolt társaságában. Ami a felebarát önzetlen szolgálata mellett a leginkább

³⁶ Balanyi (1930).

³⁷ Balanyi (1930, p. 7.)

hasonlóvá teszi a két szent életformáját, az a szegénység vállalása, mely nem önmagáért való. Mindketten azért mondtak le társadalmi rangjukról, az azzal járó megbecsülésről és minden egyéb juttatásról, hogy a kirekesztettekkel és rászorulókkal sorsközösséget vállaljanak. Ők valóban egyek akartak lenni a szegények közül, hogy segíthessék őket a felemelkedésben. Nem anyagi, hanem mindenekelőtt morális értelemben. Erzsébet már akkor erre törekedett, amikor még férje oldalán a munkavégzéshez szükséges eszközökkel látta el a tartomány szegényeit, hogy saját kezük által biztosíthassák maguknak a betevőt. Több alkalommal olvashatunk arról, hogy adománya nem alamizsna volt, hanem a megajándékozottat kényszeríti munkára igyekezze sarkallni. Ő maga sem riadt vissza ettől, társnői tanúsága szerint például férje halálát követően gyakran főzött, jóllehet nem mozgott otthonosan a konyhában. Szent Ferenc szabályzatában is kiemelt fontossággal bírt a munkavégzés, hiszen a testvéreknek meghagyta, hogy igyekezzenek adott környezetükben hasznossá tenni magukat, és fáradozásaikért cserébe fogadják csak el a felajánlott adományokat. Végül az apostoli lelkület az, amely mindkét szentet egyaránt jellemzi. Tetteik és szavaik legbelsőbb motivációja az volt, hogy megéljék az evangéliumot. Mégpedig nem a kötelesség teljesítése céljából, hanem azért, mert istenkapcsolatukból forrásozva megtapasztalták annak szépségét és örömét, hogy a krisztusi tanítást valóra váltották. Nekik valóban a boldogságot jelentette az, hogy embertársaikban felismerték az Isten arcát.

Szent Erzsébet és a ferences harmadik rend

Egy történelmileg hitelesnek tartható eseményről eddig még nem esett szó, ez pedig Erzsébet fogadalma az eisenachi templomban. Szándékosan maradt e kérdés a fejezet végére, hiszen ez az a tény, mely talán a legtöbb vitát váltotta ki azok körében, akik a szent ferences rendhez fűződő kötelékének mibenlétével foglalkoztak.³⁸

Marburgi Konrád IX. Gergely pápának címzett levelében beszámol arról, hogy Szent Erzsébet két alkalommal is fogadalommal kötelezte el magát. 1226-ban felajánlásának tárgya az volt, hogy ha férje előbb meghal, mint ő, nem köt új házasságot. Két évvel későbbi elköteleződéséről gyóntatója a következőképpen emlékezett meg:

„A nagyhétnek azon a napján, amikor az oltárok már díszektől megfosztattak, városa egyik, a minorita testvérek birtokában lévő kápolnájában néhány testvér jelenlétében kezét az

³⁸ A mai napig megoszlanak a vélemények arról, hogy Szent Erzsébet tagja lehetett-e a ferences harmadik rendnek.

oltárra helyezve kijelentette, hogy elhagyja szüleit, gyermekeit, saját akaratát, a világ minden pompáját és mindazt, amit a világ Megváltója az evangéliumban elhagyni tanácsol.”³⁹

A négy szolgáló vallomásában a második fogadalom konkrét említése nem szerepel, de találunk egy olyan, Erzsébet marburgi szolgálatának idejére vonatkozó utalást, mely ezzel összefüggésbe hozható.

*„Szolgálóival együtt, akik a szürke öltözékben Istennek kötelezték el magukat...”*⁴⁰

E két legkorábbi forrás megjegyzései többféle értelmezésre is lehetőséget adnak. Tény, hogy egyéb életrajzi szövegek hasonlóképpen megemlékeznek egy bizonyos szürke ruháról, melyet Erzsébet férje halálát követően élete végéig hordott, de regulára konkrét utalást sokáig nem találunk. Öltözetét egyes források előbb kapcsolatba hozták a ferences rend viseletével, majd az idő múlásával életrajzaiban már sokszor arról olvashatunk, hogy e fogadalommal egyidőben Erzsébet a harmadik rend tagja lett.⁴¹

II.4. Erzsébet alakja a ferences rendhez köthető szöveges forrásokban

Az alábbi fejezetben azok a Szent Erzsébet alakjával is foglalkozó, ferences közegekben született írások kerülnek bemutatásra, melyek hozzájárulnak annak megértéséhez, hogyan változott a ferencesek szentről való gondolkodása az évszázadok során.

Jelen ismereteink szerint az első, biztosan Szent Ferenc regulájának követőjétől származó életrajz a 13. század közepén keletkezett. A *Vita Beatae Elisabeth, nobilis matronae* címet viselő írás elsőként egy olyan vegyes tartalmú kódex lapjain bukkant fel, mely az észak-franciaországi Valenciennes városának könyvtárában található.⁴² A szerző, akinek forrása alapvetően a négy szolgáló vallomása volt, Erzsébetet a testvérek anyjának mondja irántuk tanúsított nagylelkűsége miatt. Emellett több helyen is párhuzamot von az alapító atya és a rend támogatója között.⁴³

Giordano da Giano krónikája az 1209 és az 1262 közötti évek ferences renddel kapcsolatos eseményeit mutatja be.⁴⁴ Az umbriai származású szerző személyes hangvétellő beszámolójában elsősorban arról emlékezik meg, hogyan telepedtek meg és milyen volt a

³⁹ *Summa Vitae*, J. Horváth – Szabó (2006, p. 29).

⁴⁰ *Libellus de dictis quator ancillarum sancte Elisabeth confectus*, J. Horváth – Szabó (2006, p. 168).

⁴¹ Az említett szürke ruha kérdésével részletesebben foglalkozunk a dolgozat ikonográfiáját tárgyaló fejezetében. Arról, hogy a fogadalom értelmezése idővel hogyan változott, a következő fejezetben olvashatunk.

⁴² Ismeretlen ferences (13. sz. közepe). Az életrajz teljes hosszában, olasz nyelven olvasható a következő helyen: Temperini (2008. pp. 442 - 466).

⁴³ Így például megjegyzi, hogy a rendet Szent Ferenc atyaként óvta, Erzsébet pedig anyaként táplálta.

⁴⁴ Giano (13. század második fele). Az eredeti, latin nyelvű munka olaszul is elérhető. Pompili (1932). A témával kapcsolatban lásd még Manselli (2012, pp. 217 - 218).

fogadtatása az első testvéreknek a mai Németország területén. Erzsébetre vonatkozóan olvashatunk arról, hogy rövid ideig lelkipásztorja volt egy bizonyos Rodeger laikus testvér, aki arra tanította, hogy „legyen tiszta, alázatos és türelmes, legyen éber az imádságban és buzgón gyakorolja az irgalmasság cselekedeteit”⁴⁵.

Salimbene de Adam a 13. század utolsó negyedében készült krónikája szerint Erzsébet „férje halálát követően a kisebb testvéreknek fogadott engedelmességben élt, és mindig nagy tisztelőjük volt”⁴⁶. A kötelék mibenlétét azonban pontosan nem határozta meg.

A liturgikus célra készült írásokkal kapcsolatban érdemes megjegyeznünk, hogy a 13. század második felében összeállított ferences breviáriumban Szent Ferenc, Szent Klára és Szent Antal mellett Szent Erzsébet neve is szerepel. Ünnepnapijéről a rend martirológiuma szintén megemlékezett.⁴⁷

A 13. század utolsó harmadában keletkezett, ún. Névtelen Ferences legenda már számos olyan életrajzi elemet tartalmaz, mely Erzsébet és a ferences rend kapcsolatát illetően újdonságnak számít.⁴⁸ Szerzője feltehetően egy Magyarországon élő szerzetes volt, aki az életrajz összeállításakor több forrásból is merített: a négy szolgáló vallomásán és Marburgi Konrád pápához címzett levelén kívül a fent bemutatott Vita Valenciennes-t is használta. Ebben az írásban a szent már egyértelműen a rend tagjaként szerepel, de hogy pontosan melyik regulát követte és ennek megfelelően milyen életformát folytatott, nem nyilvánvaló. Ismét találkozhatunk azzal a gondolattal, hogy a testvérekről anyaként gondoskodott, sőt olvashatunk arról is, hogy Szent Ferenc elküldte neki saját köpenyét. Az írást valószínűleg magyar és német nyelvterületen ismerték, de széles körben itt sem terjedt el. Jelentősége mégis igen nagy a Szent Erzsébettel foglalkozó szakirodalomban, hiszen azon túl, hogy az első, részleteiben is kifejezetten ferencesnek mondható életrajz, itt olvashatjuk a szent attribútumává vált rózsacsoda egyik legkorábbi elbeszélését. A motívum elemzésére és az első szövegváltozatok bemutatására ugyan majd a dolgozat ikonográfiával foglalkozó fejezetében kerül sor, azt mindenesetre már ezen a helyen érdemes megemlíteni, hogy a 13. század végén Erzsébet életrajzához olyan legendás elemek kapcsolódtak, melyekkel a legkorábbi forrásokban nem találkozunk. Valószínűleg ilyen, részben itáliai, sőt, ferences

⁴⁵ Pieper (2007, p. 23).

⁴⁶ Salimbene (13. század utolsó negyede). Pieper (2007, p. 39).

⁴⁷ A martirológiumról lsd Andreozzi (1996, p. 36). A breviáriumról lsd Mercuri (1999, p. 38).

⁴⁸ Ismeretlen ferences (13. sz. utolsó harmada). A legenda teljes szövegének rekonstruálása az ezredfordulón Lori Pieper nevéhez fűződik, aki maga is a ferences világi rend tagja. A legenda Pieper részletes bevezetőjével olasz nyelven olvasható: Temperini (2008, pp. 495-553).

eredetű kiegészítés az ún. rózsá- és a ruhacsoda is, valamint a szentnek tulajdonított Mária-revelációk.⁴⁹

A ferences rend tehát már a 13. század során számon tartotta, ünnepelte és egyre inkább magáénak érezte az Árpád-házból származó szentet. A renddel kapcsolatba hozható szöveges források kiemelik életrajzának azon elemeit, melyek utalnak a ferences lelkiséghez, illetve a szerzetesekhez fűződő viszonyára. A század végén olyan írással is találkozhatunk, mely addig nem ismert szemtanúkra hivatkozva Erzsébetről már egyértelműen nem csak a testvérek támogatójaként beszél, hanem úgy, mint aki maga is Szent Ferenc reguláját követte. Azt viszont, hogy a harmadik rend tagja volt, jelen ismeretünk szerint egészen a századfordulóig nem említik a szerzők.

Giacomo da Tresanti, toszkán származású ferences testvér 1300 körül írt sermojában a szentről szólva már megjegyzi, hogy Szent Ferenc „igen különleges lánya”, a „kisebb testvérek engedelmes tanítványa” volt és „egyesekek szerint Szent Ferenc harmadik rendjéhez tartozott”.⁵⁰

Arra azonban, hogy Erzsébet kifejezetten a harmadik rend tagjai között szerepel, csak a 14. század második felében látunk példát. Arnaud de Serrant 1365 körül készült krónikájában Szent Ferenc legjelentősebb követőinek életrajzát gyűjtötte össze.⁵¹ Munkájában elsősorban az első rend szerzeteseiről emlékezett meg, de a példamutató testvérek között szerepelnek világi állapotukban megmaradt személyek is. Szent Erzsébetnek külön figyelmet szentel, s miután kiemelte mennyire fontos volt számára már házasságát a testvérekkel való kapcsolat, közli, hogy „A férj halála után belépett a Boldog Ferenc Harmadik Reguláját követő Bűnbánó Rendbe, kordát és köpenyt hordott és a bűnbánat méltó gyümölcseit termette.”⁵²

Bartolomeo da Pisa *De conformitate vitae beati Francisci ad vitam Domini Jesu* című munkájának⁵³ lapjain első ízben találkozhatunk a később széles körben elterjedt és a terciáriusok által használt kézikönyvek szerves részévé vált, harmadik rendi szenteket felsorakoztató katalógussal. A szerző itt elsőként Szent Erzsébetről emlékezik meg.

⁴⁹ Az Erzsébetnek tulajdonított revelációk a 14. század közepén, Itáliában kapcsolódtak a szent életrajzához. A legkorábbi, latin nyelvű szövegváltozatokat ferences testvérek szerkesztették és kezdetben elsősorban a rend keretein belül terjedt el. Assisi Sacro Convento könyvtárában két különböző, 14. századi kódexben is találkozhatunk vele. Az ún. ruhacsoda Dietrich von Apolda 1289-re tehető szövegében is megtalálható, de azt Itáliában további kiegészítésekkel látták el. A témával több tanulmányában is részletesen foglalkozott Falvay Dávid. Eredményeinek összefoglalása olvasható: Falvay (2012. pp.18-49).

⁵⁰ Tresanti (13. sz. első évtizede). Pieper (2007, p. 42).

⁵¹ Serrant (1365).

⁵² Pazzelli (1998, p. 283).

⁵³ Pisa (1385). Célja annak bemutatása mily tökéletes követője volt Szent Ferenc Jézusnak. Igen népszerű olvasmány volt még a 16. század elején is.

Kapisztrán Szent János 1440-ben készült beszéde egyik bizonyítéka annak, hogy a harmadik rend fejlődése és Szent Erzsébet tisztelete olykor szorosan összekapcsolódott. Az obszervancia jeles képviselője írásával a terciáriusok jogainak védelmére kelt a város vezetőségével szemben. Munkájában olyan személyekre hivatkozott, akik a harmadik rend reguláját követve jutottak el a szentség fokára. A felsorolásban Erzsébet mint „Elisabeth Ducissam Lutoringiae ac Regis Ungariae filiam”⁵⁴ szerepel.

Láttuk, hogy a szent ferences lelkeséggel való kapcsolatát ugyan maga a rend is kezdettől fogva elismerte, de tekintettel arra, hogy életvitele nem egyezett sem a világban maradt, sem a klauzúrát választó nővérekével, a kötelék mibenlétét jogi értelemben véve nem tudták meghatározni. A 15. században már a nők számára is pápai engedély tette lehetővé, hogy a harmadik rend szabályzatát követve szerzetesi közösségben éljenek. A klauzúra hiánya biztosította számukra, hogy a felebaráti szeretet jegyében továbbra is tevékenyen éljenek koruk társadalmában. Ennek tudatában a harmadik rend védelmében már Kapisztrán Szent János is bátran hivatkozhatott a magyar király lányára.

A következő évszázad során látjuk kialakulni a terciáriusok számára készült kézikönyvek prototípusait. Ezek egyik legkorábbi példája Mariano da Firenze 1519 és 1523 között készült munkája⁵⁵, mellyel a szerző célja többek között az volt, hogy lelki vezetést nyújtson a világi testvérek közé tartozó édesanyjának és többi rokonának. Jelen ismereteink szerint előtte nem volt olyan első rendi szerzetes, aki egy egész könyvet szentelt volna kizárólag a harmadik rendnek. Neves terciáriusokat felsorakoztató fejezetében Erzsébetről a többiekhez képest hosszabban beszél. Életrajzáról ugyan keveset árul el: miután származását ismertette egyből Wartburg várából való száműzését említi, majd rátér arra, hogy „Konrád mester beöltöztette a Rend ruhájába”⁵⁶. Figyelemre méltó megjegyzése, melyben azok véleményét cáfolja, akik szerint, mivel Erzsébet legendájában nem olvashatunk arról, hogy a harmadik rend tagja lett volna, nem is lehetett az.⁵⁷ Még ehhez a gondolatkörhöz kapcsolódva megemlíti, hogy épp a szent iránti tisztelet vezette el több rokonát is ahhoz, hogy belépjen a rendbe.⁵⁸ IV. Béla királyra még később is visszatér, hivatkozik kanonizált és a szentség

⁵⁴Capestrano (1440). Mercuri (1999, p 31).

⁵⁵ Firenze (1519-1523). A szöveg modern kiadása megjelent: Papi (1985).

⁵⁶ Mercuri (1999, p.144).

⁵⁷ „Ma perché alcuni hanno voluto dire che non sia stata del Tertio Ordine, perché nella sua legiendia non si trova expresso che lo dica, per questo non resta che non sia stata del Tertio Ordine.” Mercuri (1999, p.144).

⁵⁸ „Et non solo epsa in questo Tertio Ordine di Sancto Francesco è connumerata, ma ancora el fratello Bela quarto Re di Ungheria, et una sorella maritata allo illustre Iacopo Re di Maioricha. Et anche della regina Sancia Et una loro sorella fu sora di sancta Chiara. Li quali tucti excitati dalla devotione di sancta Elisabetha verso sancto Francesco et l'ordini suoi, di quelli furono speciali et singolari devoti, vestendosi delli suoi vilissimi panni, servendo a Christo, vissono tucti sanctamente.” Mercuri (1999, p. 145).

hírében álló rokonaira, valamint még egyszer kiemeli, hogy maga is szentéletű volt⁵⁹. Megtudjuk, hogy országába ő hívta meg a ferenceseket és ismét olvashatunk arról, hogy a harmadik rendi ruha felöltésére Szent Erzsébet tisztelete vezette.⁶⁰

Daniele Perugino 17. század első évtizedében készült, *Szent Ferenc harmadik rendjéhez tartozó Erzsébet, Magyarország özvegy királynéjának élete és csodái* címet viselő könyvét⁶¹ Lucretia Campeggi Lambertini asszonynak ajánlotta. A neves családból származó hölgy egy bolognai, szerzetesi életformát követő, obszerváns testvérekhez kapcsolódó harmadik rendi közösség tagja volt. A szerző saját megfogalmazása szerint olyan életrajzot szeretett volna megalkotni, mely tükörként és példaként szolgálhat mindenekelőtt azoknak, akik az említett nővérközösséghez tartoztak. Daniele Perugino eddigi ismereteink szerint az első ferences író, aki kifejezetten harmadik rendi testvérek számára összeállított könyvében Szent Erzsébet személyének központi szerepet szánt.

Girolamo Conboni legendáriumában kizárólag harmadik rendi szentek életrajzát olvashatjuk. A sorban az első Szent Erzsébet, akivel a szerző mintegy tíz oldalon keresztül foglalkozik.⁶²

VIII. Urbán pápa 1630-ban kelt, védőszent választásának kérdését szabályozó dekrétumát követően Szent Erzsébet hivatalosan is a harmadik rend patrónájává válhatott. A század során összeállított, terciáriusok hivatásának gyakorlását elősegíteni kívánó kézikönyvek lapjain ugyan még nem következetesen, de már találkozhatunk neve mellett ezzel a jelzővel.⁶³

Benedetto Mazzara a ferences rend neves testvérinek életrajzát négy kötetben magában foglaló legendárium első alkalommal 1676-ban, Velencében jelent meg.⁶⁴ Ezt az anyagot dolgozta át és egészítette ki tizenkét kötetre Pietr'Antonio di Venezia, akinek munkáját 1721-ben szintén Velencében adták ki. A legendáriumban az egykor első, második, vagy harmadik rendhez tartozó szentek, boldogok, illetve az egyház által nem kanonizált, de tiszteletre méltó férfiak és nők részletes életrajza olvasható a naptári napok sorrendjében, haláluk, vagyis égi születésük napjának megfelelően rendezve. Szent Erzsébetről a 18. századi kiadvány 11. kötetében olvashatunk, ahol a szerző - elődjéhez képest bővebben - mintegy

⁵⁹ Bartolomeo da Pisa fent említett könyvében IV. Béla királyt egyenesen „szentnek” nevezi, jóllehet megjegyzi, hogy nincs még kanonizálva. Muscat (2015 p. 255).

⁶⁰ „Questo sancto Re, excitato dalla devotione della sorella sancta Elisabetha, portò l'habito del Tertio Ordine et grandemente amò l'ordine de frati minori;...” Mercuri (1999, p. 148).

⁶¹ Perugino (1607).

⁶² Conboni (1648).

⁶³ Az első példa, ahol jelen ismereteink szerint Erzsébet neve mellé illesztve megtaláljuk a „patróna” jelzőt Francesco Bordoni 1658-ban megjelent kézikönyvének kalendáriumában.

⁶⁴ Mazzara (1676).

húsz oldalon keresztül foglalkozik alakjával⁶⁵. Életrajza nem nélkülözi a legendás elemeket, és mindenképpen említésre méltó tény, hogy a szövegbe ágyazva megtalálhatjuk a neki tulajdonított Mária – revelációk egy részét is. Assisi Sacro Convento könyvtárában Pietr'Antonio di Venezia legendáriumának három példánya is megtalálható.

A fent említett kiadványon kívül még egy, témánk szempontjából fontosnak mondható írást megemlíthetünk ebből az időszakból: Fulgence-Marie Riccardi 1789-ben megjelent könyve a harmadik rend legkiemelkedőbb alakjainak életrajzát már elmélkedéssel összekötve mutatja be.⁶⁶ A naptár szerint rendezett ünnepnapok közül néhányat ezen felül kilenced előz meg. Így van ez Szent Erzsébet esetében is. Eddigi ismereteink szerint ez az első ferences rendhez köthető, olasz nyelvű kiadvány, mely életrajzát ily módon dolgozza fel.

A következő évszázadban – nem utolsó sorban a szentatyák támogatásának köszönhetően – a harmadik rend újabb lendületet vett. Témánk szempontjából fontos kiemelni IX. Pius személyét, akinek Szent Erzsébettel kapcsolatos, 1861-ben nyilvánosságra hozott imádsága a későbbiek folyamán több, világi testvérek számára készült kézikönyv lapján visszaköszön akár önálló imádság, akár ünnepet előkészítő kilenced, illetve triduum formájában.

A század utolsó két évtizedében készült, XIII. Leó pápa nyomán megújult regulán kívül devocionális célzatú szövegeket is tartalmazó kézikönyvekben már következetesen találkozhatunk a Szent Erzsébet napját előkészítő imádságokkal és énekekkel. Ezek részletes bemutatása a dolgozat vonatkozó fejezetében történik.

A 20. század első évtizedének ferences kiadású folyóiratait szintén külön egység tárgyalja, hasonlóan azokhoz az életrajzi kiadványokhoz, melyek Montalembert 1836-ban megjelent munkáját követték.

A 21. század elején - elsősorban a szent születésének jubileumával kapcsolatban – az egyes világi tanácsok működésének köszönhetően már körlevelekből és számos egyéb forrásból is értesülhetünk arról, hogyan gondolkodnak védőszentjükről a világi testvérek.

II. 5. A ferences család harmadik rendje, különös tekintettel annak umbriai közösségeire

A ferences harmadik rend története dióhéjban

A ferences rend, vagy más néven ferences család tagjai a mai napig nyolcszáz évvel ezelőtt élt rendalapítójuk, Assisi Szent Ferenc útmutatásai szerint igyekeznek megélni

⁶⁵ Venezia (1721).

⁶⁶ Riccardi (1789).

mindennapjaikat a társadalomban. A ma már világszerte ismert és elismert mozgalom III. Ince pápasága idején, Umbriából indult.

„És miután testvéreket adott mellém az Úr, senki sem mutatta meg nekem, mit kell tennem, hanem ezt ő, a Magasságbéli nyilatkoztatta ki nekem, hogy a szent Evangélium szerint kell élnem. És kevés és egyszerű szóval írásba foglaltattam ezt, a pápa úr pedig megerősítette számomra.”⁶⁷ Assisi Szent Ferenc végrendeletében röviden így foglalta össze rendalapításának körülményeit és szándékát. Regulájának első, szóbeli megerősítésére 1209 – ben került sor, a ferences rend ma hivatalosan ezt az időpontot tartja számon alapításának évéként.

Ferenc mindenekelőtt az evangélium hűségese követésére törekedett és erre buzdította kortársait is. Karizmatikus személyisége, az általa képviselt életforma, a személyes, bensőséges istenkapcsolat sokak számára vonzóvá tette azt az utat, melyet ő mutatott. A szerzetesi életformára elköteleződni vágyó férfiak számára készült szabályzatot III. Honóriusz pápa 1223-ban írásban is megerősítette, majd 1253-ban Assisi Szent Klára kolostorban élő nők számára írt regulája is jogi érvényre jutott.⁶⁸

Ferenc érdeklődő kortársai közül sokan akadtak olyanok is, akik elköteleződéseik miatt már nem tudtak, vagy nem is akartak szerzetesi életformát folytatni. A szent az ő érdekeiket szem előtt tartva fogalmazta meg „Hívókhöz írt levelét”, mely alapjául szolgált annak a szabályzatnak, amit első ízben III. Honóriusz pápa hagyott jóvá 1221-ben. Ezt később 1289-ben kisebb módosításokkal IV. Miklós pápa megerősítette.⁶⁹

A fent említett három szabályzat követői alkotják napjainkban is a ferences család fájának egy-egy fő ágát: „első rend” alatt értjük a férfi szerzeteseket, a „második rendbe” tartoznak a női szerzetesek, a „harmadik rend” pedig egyaránt magában foglalja a férfi és a női, világi testvéreket. Ez a felosztás ily módon jól átláthatóvá teszi a rendet, a teljes valóság bemutatásához azonban további pontosítások szükségesek. Fontos e helyen azt is megjegyeznünk, hogy az imént használt „első, második és harmadik” jelző a regulák jóváhagyásának időrendjét és nem egyfajta alárendeltségi viszonyt jelöl.

Miután Szent Ferenc 1209-ben elnyerte III. Ince pápa szóbeli jóváhagyását, az Assisi közelében fekvő kis Porziuncola temploma körül a regula szellemében valódi közösségi élet kezdődött. Az első 12 társhoz hamarosan többen is csatlakoztak. Hírük - nem utolsó sorban a

⁶⁷ Hidász - Várnai (1989, p. 35).

⁶⁸ Assisi Szent Ferenc életrajzána forrásait, életútját és kortársaira gyakorolt hatását alaposan körüljárja Manselli (2012).

⁶⁹ A ferences harmadik rend általános történetének felvázolásához alapvetően a ferences világi rend asszisztensei által összeállított kézikönyvet használtam. A kötet segítséget nyújt abban is, hogy az érdeklődő közelebről megismerkedjen a világiak lelkiségével. Conferenza degli Assistenti generali OFS (2006).

testvérek missziós tevékenységének következtében - nemsokára széles körben elterjedt. Az alapító halálát követő évtizedekben létszámuk sokszorosára emelkedett, egyre több helyen történtek kolostoralapítások, számos település gazdagodott tágas, Szent Ferenc oltalma alá helyezett templommal. Megnőtt a tanult testvérek száma is, s köztük voltak, akik püspöki méltóságot viseltek. A 14. század elején már megfigyelhető, hogy egyesek úgy vélték, kortársaik eltávolodtak a regula alapító szándéka szerint való értelmezésétől. A megújulást és a forrásokhoz való visszatérést szorgalmazó szerzetesek remeteségekbe vonultak vissza. Közéjük tartozott Paoluccio Trinci testvér is, aki sokat köszönhetett rokona, Trincia Trinci közbenjárásának. Foligno városának előljárója ugyanis oltalmába vette a helyi ferenceseket és támogatásáért cserébe Paoluccio számára sikerült kieszközölnie, hogy néhány társával együtt a broglianoi remeteségben a regulát a maga egyszerűségében tanulmányozhassa és kövesse. Néhány éven belül, pontosan 1373-ban megkapta XI. Gergely pápa engedélyét arra, hogy példájának követői további tizenegy umbriai remeteségben megtelepedjenek. Egy évvel később a perugiai testvérek városukba hívták és átengedték neki Monteripido (S. Francesco al Monte) kolostorát, mely idővel az obszervancia egyik legfontosabb bázisává vált. Az első, szintén Paoluccio egyik rokonának nevéhez köthető⁷⁰, kifejezetten obszerváns közösség számára alapított kolostor építése 1406-ban fejeződött be, Foligno közelében (S. Bartolomeo di Marano). Az obszervánsok és a konventuálisok hivatalos különválására 1517-ben került sor a római Aracoeli bazilikába összehívott általános káptalanon, amikor is felolvasták X. Leo pápa „Ite vos” kezdetű bulláját. A következő jelentős reformmozgalom néhány évvel ezután azzal vette kezdetét, hogy 1529-ben Matteo da Bascio, Marche provinciához tartozó obszerváns testvér pápai engedélyt kapott arra, hogy remeteségbe vonuljon és viselje a szögletes kapucnit. A kapucinus testvérek 1619-től kezdve a ferences család első rendjének harmadik al ágát képezik. A különböző reformok következtében az obszervancián belül kialakult több kisebb csoportot XIII. Leó pápa 1897-ben Kisebb Testvérek Rendje elnevezéssel ismét egyesítette.

Napjainkban az első rend férfi szerzetesei a kisebb testvérek (OFM), a konventuálisok (OFMConv), vagy a kapucinusok (OFMCap) csoportjába sorolhatók. Mindhárom ágnak saját általános rendfőnöke (miniszter generálisa) van, ő a legfőbb előljáró. A legnagyobb szervezeti egységet a tartományok, más néven provinciák jelentik, ezek élén állnak a tartományfőnökök. Az egyes kolostorok vezetőit házfőnököknek (gvárdiánnak) hívják.

⁷⁰ Az alapítás Ugolino Trinci, Paoluccio unokaöccse nevéhez kötődik.

Szent Klára követői között is akadtak többen, akik reformot szorgalmaztak, de ez az ág mindvégig sokkal egységesebb maradt. A második renden belül nem különböztetünk meg a férfiakéhoz hasonló, elkülönülő ágakat.

Nem úgy a harmadik rend esetében, melynek története, ha lehet, talán még az elsőnél is összetettebb. Ahogy fentebb említettük kezdetben ebbe a csoportba tartoztak azok a katolikus hívek, akik világi állapotukban megmaradva szerették volna - Assisi Szent Ferenc útmutatásait követve - minél hitelesebben megélni az evangéliumot.

A 13. század közepétől kezdve harmadik rendieként is emlegetett „bűnbánó testvérek és nővérek”⁷¹ körében már az első évtizedekben előfordult, hogy nem házasságban élő világiak közösségbe szerveződve kívánták megélni hivatásukat. Ez az életforma a klauzúra hiánya és a nagyobb mozgásszabadság miatt különösen a nők számára jelentett új alternatívát. E „nyitott kolostorok” megítélése ugyan sem a Szentszék, sem a rend részéről nem volt mindig egyértelműen pozitív, a 14. század végére - bizonyos keretek között - a harmadik rendhez kötődő szerzetesi életforma mindkét nem számára vállalható lett. Ettől kezdve egyre határozottabban elkülönült a családos, közeli ferences kolostorhoz kapcsolódva testvéri közösségeket alkotó világiak és a közös házban, közös napirend szerint élő, majd fogadalommal elköteleződött szerzetesek két nagy csoportja. Utóbbi esetben a 15. század során már széles körben használták a reguláris, vagy szabályozott harmadik rend elnevezést. Az elmúlt évszázadok alatt több száz különböző, Ferenc útmutatásait követő szerzeteskongregáció és apostoli életű társaság kapott egyházi engedélyt arra, hogy a kor kihívásaihoz igazodva gyakorolja sajátos hivatását. Mind a világi mind a szerzetesi közösségekkel kapcsolatban érdemes megjegyezni, hogy a rászorulóknak megsegítése kezdettől fogva tevékenységi körük szerves részét képezte. Mindenekelőtt betegápolással és szegénygondozással foglalkoztak: forrásaink a 13. századtól kezdve gyakran említik, hogy a testvérek, illetve nővérek ispotályban láttak el szolgálatot, sőt olykor maguk voltak az intézmény fenntartói is.

A világiak regulájának megújítására XIII. Leó pápasága idején, 1883-ban került sor. Az egyházfő, aki maga is a rend tagja volt, a társadalom megújítását várta testvéreitől. Ezt

⁷¹ „Tartsatok bűnbánatot ... mert közel van a mennyek országa!” (Mt 4, 17b). A bűnbánattartás keresztény kontextusban az elkövetett vétkek feletti bánaton túl kezdettől fogva egyszersmind magában foglalta az állandó megtérést, vagyis az Istenhez való egyre tökéletesebb odafordulást is. Ferenc a szót annak komplex értelmében használta, amikor a regula előszavaként ma is olvasható buzdításában bűnbánó testvérekről és nővérekről beszélt. 1210 áprilisáig Ferenc és társai magukat is Assisi bűnbánó testvéreinek hívták.

követően nem telt el sok idő és a szabályzatot a II. Vatikáni Zsinat szellemében újra át kellett gondolni. Az új dokumentumot 1978-ban VI. Pál pápa hagyta jóvá.⁷²

A rend szervezeti felépítése csupán a 20. században változott meg jelentősen. Jóllehet már az ötvenes évek előtt is voltak központosításra irányuló kezdeményezések, a legújabb regula volt az, ami már nemzetközi szinten szabályozta a közösségek hálózatának működését. Jelenleg a ferences világi rend legkisebb egysége a helyi testvéri közösség, melynek élén a világi hívek közül választott miniszter áll, aki az első, vagy a szabályozott harmadik rendtől delegált, lelki asszisztensnek nevezett ferences testvérral együttműködve vezeti a csoportot. A több közösséget is magában foglaló régiókat regionális tanács irányítja, ezeket pedig a nemzeti tanács fogja össze. A nemzeti tanácsok élén találjuk a nemzetközi tanácsot, melynek székhelye Róma, vezetője a miniszter generális⁷³. A rend napjainkban mintegy négyszázötvenezer tagot számlál világszerte.

A ferences harmadik rend történetének umbriai vonatkozásai

A továbbiakban a harmadik rend történetének elsősorban umbriai vonatkozásait ismerhetjük meg. Ezen a helyen szükséges tisztáznunk, hogy a dolgozatunkban használt Umbria kifejezés alatt minden esetben Olaszország jelenlegi adminisztratív egységének határvonalait értjük. A tartományról így módon ugyan csak a 20. század harmadik évtizedétől kezdve beszélhetünk, de tekintettel arra, hogy a kutatást mindenképpen szükséges volt egy jól körvonalazható földrajzi területre koncentrálni a legkézenfekvőbb megoldásnak ez kínálkozott. Mivel Assisi, Perugia és több, a rend életét meghatározó település ebben a régióban található, a rendtartományok határai viszont sokat változtak az időben, úgy gondoltuk, hogy megkönnyíti a munkát, ha csupán az ország világi tartományának jelen körvonalait vesszük alapul.

A bemutatásra kerülő tények és események kiválasztását elsősorban az a szándék vezérelte, hogy azok minél szorosabb kapcsolatot mutassanak a dolgozat fő témájával. Ezen a helyen már részben a vizsgálatok során összegyűjtött, Szent Erzsébet tiszteletére utaló források kerülnek bemutatásra a maguk tágabb kontextusába ágyazva.

Világi testvérek jelenlétének egyik első dokumentációja épp Perugiából, abból a városból származik, ahol 1235-ben Erzsébet ünnepélyes szentté avatása történt⁷⁴. Ebben az évben már biztos, hogy a településen voltak olyan férfiak, akik Szent Ferenc útmutatásai

⁷² A szabályozott harmadik rend zsinatot követő, megújított reguláját II. János Pál pápa hagyta jóvá 1982-ben.

⁷³ 2014-óta a piliscsabai közösség tagja, Kauser Tibor tölti be a miniszter generális tisztségét.

⁷⁴ A harmadik rendi testvérek egyes umbriai településin való korai jelenlétének kérdését alaposan körüljárja Casagrande (1995).

szerint igyekeztek élni mindennapjaikat. Forrásaink a század első évtizedeiben elsősorban férfiak jelenlétéről tanúskodnak: ebben az időben ugyanis többen – a rend képviselőjében – különböző szolgálatot végeztek a város érdekében. Megbízhatóságukat látva a vezetőség szívesen kérte fel őket bizalmi ügyek intézésére. Amikor aztán a 14. század második felétől kevesebb lehetőség kínálkozott a társadalmi szerepvállalásra a férfiak harmadik renden belüli létszáma visszaesett. A nők részvételi aránya közben erősen megnövekedett, majd 1392 táján a világi testvérek nemek szerint teljesen elkülönültek.

Umbria több településével kapcsolatban is egészen korai adataink vannak a terciáriusok jelenlétéről. Néhány esetben meglehetősen komoly feladatot vállaltak felebarátaik szolgálatára. Spoleto testvérei például 1227 és 1392 között a város San Matteo kórházában tevékenykedtek. Assisiben a rend egyik világi férfi tagja alapított kórházat 1335-ben.⁷⁵ Ugyanebben a században Todi közössége is létrehozott, majd fenntartott egy betegápolásra szolgáló intézményt.

A 14. századra általános jelenség lett, hogy a feladatvállalások terén megnőtt a karitatív jellegű munka s részben ennek következményeként a rendbe kevesebb férfi és több nő jelentkezett. A közösségek nemek szerint megosztottak lettek, volt, ahol tevékenységük egymástól teljesen el is különült. A női komponens megerősödése megmutatkozott abban is, hogy egyre több szentéletű asszony körül kezdett kultusz kialakulni. 1385-ben már elkészült az első, harmadik rendi szenteket felsorakoztató katalógus,⁷⁶ melynek első sorában maga Szent Erzsébet szerepel. Tudjuk, hogy a Szent Ferenc testét őrző bazilikában már szentté avatását követően oltárt állítottak a tiszteletére és valószínűleg őt láthatjuk egy Giotto műhelyének tulajdonított 13. századi freskón is.⁷⁷ Alakját ugyanitt kétszer is megfestette Simone Martini, de jelen van a Porziuncola 14. századi főoltárképén és Lo Speco remeteségének szentélyében is. A felsorolt tények mind azt mutatják, hogy az umbriai testvérek valószínűleg kezdettől fogva tisztelettel fordultak Szent Erzsébet felé. Az ikonográfia tanúsága szerint egyelőre talán elsősorban a tevékeny szeretet példaképét és nem a terciáriát látták benne: ferences öltözetet egyedül a Porziuncola 1393-ban készült oltárképén visel. A Terni városában található Szent Ferenc templomának harmadik rendi kápolnáját díszítő 14. századi freskót a 15. században ugyan átfestették, de tudjuk, hogy ott eredetileg a kereszterfeszítés eseménye volt látható. A feljegyzések szerint a kereszt alatt

⁷⁵ Francesco di Gentiluccio, Assisi Perlici városrészében. Az alapítás dátumának ismeretében elképzelhetőnek tartom, hogy a háttérben Szent Erzsébet tisztelete áll.

⁷⁶ Pisa (1385). Mercuri (1999, p. 133-134).

⁷⁷ Ezekről a dolgozat ikonográfiával foglalkozó fejezetében részletesebben is olvashatunk.

Szent Ferenc és Szent Erzsébet alakja is megjelent.⁷⁸ Ez esetben feltételezhetjük, hogy a kápolnát használó világiak Erzsébetre már mint saját hivatásuk jeles képviselőjére tekintettek.

Ebben az időben kapott pápai jóváhagyást a harmadik renden belül vállalt szerzetesi életforma is. A férfiak 1323-ban, a nők 1403-ban kaptak engedélyt arra, hogy - továbbra is a világiak számára írt szabályzatot követve – közös házban lakva éljék meg hivatásukat. Mivel ezek az asszonyok Szent Erzsébetre bizonyíthatóan példaképként tekintettek érdemes e helyen kicsit részletesebben is megismerkednünk történetükkel.

A szabályozott harmadik rend alapítói között számon tartott Boldog Angelina dei Conti di Marsciano⁷⁹ Paoluccio Trinci közreműködésével Foligno városában alapított közösséget. 1403-ban IX. Bonifác pápától hivatalosan is engedélyt kapott arra, hogy néhány évvel korábban megkezdett, klauzúra nélküli közös életüket folytassák. Szent Annáról nevezett kolostorukon kívül hamarosan több házat is nyitottak: 1421-ben Assisi (S. Quirico), 1427-ben Viterbo (S. Agnese), 1429-ben Firenze (S. Onofrio) és 1433-ban Aquila (S. Elisabetta d'Ungheria) városaiban is találkozunk alapításaikkal. 1430-ban V. Márton pápa ezeket a kolostorokat egyesítette és a nővéreket egy közös előjáró választására kötelezte.

Umbria területén Assisi mellett a folignoi kongregációhoz kapcsolódott még 1422-ben Città di Castello S. Cecilia kolostora és 1430 táján a perugiai Padovai Szent Antal kolostor. A nővérek megbízatásából mindkét helyen neves festők örökítették meg Szent Erzsébet alakját⁸⁰.

Perugiában Angelina da Marsciano személyétől függetlenül 1385-ben egy másik asszony körül is közösség formálódott. A konventuális San Francesco al Prato kolostorának közvetlen közelében, Santa Maria in Vallfabbrica kis templomához kapcsolódva néhány világi rendi nővérével együtt Madaluccia di Nucolo szintén „szerzetes módjára” élt. 1393-ban a város vezetősége átengedte nekik a közeli Ponte San Giovanni település zárándokokat ellátó kórházát, ahol maguk végezték a betegápolást. A 15. század második évtizedében megkapták

⁷⁸ Cassio (2010, p. 42).

⁷⁹ Boldog Angelina dei Conti di Marsciano Orvieto közelében, Monte Giove kastélyában született 1377-ben. Tizenkét éves volt, amikor elveszítette édesanyját, ekkor szüzességi fogadalmat tett. 1393-ban apja házasságra kényszerítette, de egy csodás eseménynek köszönhetően férje megtudta és elfogadta korábbi fogadalmát, majd egy év múlva meg is halt. Az özvegy Angelina ekkor minden vagyonát szétosztotta a szegények között. Hamarosan több fiatal lány is követte példáját, mely kiváltotta a földbirtokosok haragját. Angelinának társaival együtt menekülnie kellett. 1395-ben Assisibe mentek, ahol meglátogatták Ferenc és Klára sírját, majd utuk Folignoba vezetett. Miután itt letelepedtek, 1397-től kezdve közösségben élték a harmadik rendi regulát. Angelina 1435-ben halt meg, Foligno konventuális templomában temették el. Kultusza 1825-ben nyert hivatalos jóváhagyást. Angelina személyével és alapításaival kapcsolatban részletesebben lásd Filannino (1983), <http://www.beatangelinadimarsciano.it/>

⁸⁰ Città di Castello Szent Cecília kolostora mellett, templomuk főoltárán állt Luca Signorelli 1515-1516-ban készült nagyméretű oltárképe; a Szent Antal kolostor lakói Piero della Francesca 1467 és 1469 között festett oltárképét eredetileg kápolnájuk hívek által is látogatott részébe szánták.

Perugia S. Agnese kolostorát, így ekkor már két központtal működtek. Konstitúciójuk 1439-ben nyert pápai jóváhagyást. 1479-ben egy harmadik, részben önálló, Szent Erzsébet nevét viselő perugiai ház számára engedélyezte a szerzetesi életvitelt IV. Sixtus pápa. Ebben az időben már Asissiben is volt két házuk, ezek Szent Ágnes és Szent Erzsébet nevét viselték. Hozzájuk tartozott még Città di Castello S. Maria del Paradiso kolostora, valamint a sansepolcroi S. Maria Maddalena és a firenzei S. Orsola is. A folignoi kongregációhoz hasonlóan ezeknek a kolostoroknak is egyetlen közös előjárója volt. Perugia esetében úgy tűnik, hogy ez a „minisztra” volt a családban élő világi nővérek vezetője is. Umbriai házaikat vizsgálva itt is látunk példát arra, hogy az általuk megbízott neves festő oltárképén Árpád-házi Szent Erzsébet alakját is megjelenítette.

A két hasonló, szabályozott életformát követő kongregációra egyaránt jellemző, hogy a klauzúra hiánya a rend tagjai, különösen pedig az előjárók számára nagyfokú mozgásszabadságot tett lehetővé.⁸¹ A város befolyásos családjainak sarjai kapcsolati tőkéjüket felhasználva tudtak elismert festőket megbízni azzal, hogy oltárképeiket megfessék. Intézték a kolostor gazdasági ügyeit, adományokat fogadtak, ingatlanokkal foglalkoztak. Emellett Szent Ferenc lelkiségét követő, hiteles életvitelük bizonyára kivívta kortársaik elismerését, hiszen fennmaradásukhoz mindenképp szükség volt anyagi támogatásukra. Miután számos végrendelet kedvezményezettjei voltak, a 15. század során egymás után tudták megnyitni újabb és újabb házukat. A dedikációk és az ikonográfia egyértelműen bizonyítja, hogy Szent Erzsébet tisztelete életük szerves részét képezte.

A fent bemutatott közösségek mellett Assisiben tőlük függetlenül is több házban folytattak harmadik rendiek közös életet. A témánkhoz szorosan az az egyértelműen obszerváns körhöz tartozó, 15. század közepén történt alapítás kötődik, mely a S. Elisabetta delle Rose nevet viselte.

Ebben az időben jelentős változások történtek a családjuk körében élő testvérek életében is. A 15. század első negyedében, pontosan 1440-ben, Milánóban született az az írás, mely meghatározó szerepet töltött be hivatásuk elismerésében. Szerzője az obszervancia jeles képviselője, Kapisztrán Szent János volt, aki beszédében a terciáriusok jogainak védelmére kelt a város vezetőségével szemben. Munkájában olyan személyekre hivatkozott, akik a harmadik rend reguláját követve jutottak el a szentség fokára. Néhány évtizeddel később a perugiai származású Giacomo Oddi már a testvérek lelki fejlődését kívánta elősegíteni az

⁸¹ A 17. század második évtizedében már a Rítukongregáció határozatának értelmében nem vehető fel a reguláris harmadik rendi női közösség tagjai közé az, aki nem fogadja el a klauzúrát. Canonici (1991, p. 112).

1472 körül, Umbriában készült, *Franceschina* néven emlegetett munkájával⁸². A szerző művét olasz nyelven írta és amellet, hogy alapvetően a ferences erények bemutatására törekedett, megemlékezett a harmadik rendről is. Tagjai között - Kapisztrán Szent Jánoshoz hasonlóan - említi Szent Erzsébetet.⁸³ A fennmaradt kódexek, valamint a hatástörténet azt bizonyítja, hogy az írás már a maga korában is széles körben ismert lehetett.⁸⁴ A 15. század utolsó évtizedeiből olyan gyűjteményről is tudunk, mely kizárólag terciárius szentek életrajzait tartalmazza. Szent Erzsébet esetében a *Legenda Aurea* szövege köszön vissza, végén megtalálhatjuk a szentmise könyörgését is.⁸⁵ Az, hogy Szent Erzsébet a szöveges források szerint a harmadik rend jogaiért és népszerűsítéséért folytatott küzdelemben hivatkozási alappá vált, az ikonográfiában is megmutatkozik. Filippino Lippi 1495 táján készült vázlatán⁸⁶ azt láthatjuk, hogy Szent Erzsébet és IX. Lajos Szent Ferenc kezéből átveszi a regulát. Ez az ikonográfiai program a következő évszázadokban újra meg újra visszaköszön a harmadik rendhez kötődő különféle ábrázolásokon: látjuk újság címlapján, könyvborítón, zászlón és oltárképen is. Összességében elmondhatjuk, hogy a 15. században már számos bizonyíték szól amellet, hogy a világi és szabályozott harmadik rend tagjai számára Szent Erzsébet példakép volt, első a terciáriák között, olyan asszony, aki a világiak reguláját követve jutott el a szentség fokára. Mindazonáltal a „patróna” jelzőt egyelőre nem találjuk neve mellett.

A családban élő világi testvérek közösségei közül mindenképpen érdemes kicsit részletesebben megemlékezni arról, mely Assisi városában működött⁸⁷. Az első fogadalomtételek írásos bizonyítéka 1304-ből való, jelenlétük ettől kezdve egyre kézzelfoghatóbb a településen. Tudjuk, hogy a Szent Ferenc Bazilikában saját kápolnával rendelkeztek, ahol rendszeres összejöveteleiket tartották, fogadalmukat letették, s amelynek padlózata temetkezési helyül is szolgált. Ez valószínűleg kezdettől fogva az alsó templom főbejáratával szemközt található Szent Katalin kápolna⁸⁸ lehetett. A fennmaradt

⁸² Oddi (1480). Az írás forrásai alapvetően Bartolomeo da Pisa *De conformitate vitae beati Francisci ad vitam Domini Jesu*, Arnaud de Serrant *Chronica XXIV Generalium Ordinis Minorum* és Angelo Clarenó *Chronicon* című munkája voltak. Az összeállításról részletesebben lsd Temperini (1991).

⁸³ „Ebben az időben szentségben és csodálatos hírben virágzott Szent Erzsébet Szent Ferenc Harmadik Rendjéből, aki Magyarország királyának lánya és a Kisebb Testvérek Rendjének különleges anyja és lánya volt. Szentségéről és dicséretre méltó életéről a későbbiekben még beszélek...” Pazzelli (1998, p. 287.)

⁸⁴ A fennmaradt kódexek: Perugia, Biblioteca comunale (1474); Santa Maria degli Angeli, Biblioteca Porziuncola (1483); Norcia, Biblioteca municipale (1517); Perugia, a klarissza nővérek montelucei kolostora (1575).

⁸⁵ Ismeretlen szerző. (15. század vége). Az ősnymtatvány eredetileg a 15. század utolsó évtizedeiben, Vicenzában készült, egy példányt az Assisi szomszédságában található Folignóban is őriznek.

⁸⁶ Az eredeti rajz Rómában található. (Gab. Naz. delle stampe, FC 130452).

⁸⁷ A közösség történetéről részletes összefoglalót készített Neri (2004).

⁸⁸ A kápolnát később Szent Keresztnek nevezték.

dokumentáció alapján úgy tűnik, hogy a 15. század végén és a 16. század elején a világi közösség mind létszámát mind vagyonát tekintve jelentősen megerősödött. 1516-ban megbízásukból Lo Spagna készített oltárképet, melyet a számukra fenntartott kápolnában helyeztek el. A festményen jelen van Árpád-házi Szent Erzsébet is. A közösség életében jelentős változást hozott az Angyalos Boldogasszony Bazilikához kötődő terciáriusi kör megalakulása, mellyel a kapcsolat sokáig nem volt konfliktusmentes.⁸⁹ 1518-ban a csoportok hivatalosan is megbékéltek egymással. A megállapodásból kiderül, hogy a két közösség egyelőre nem volt egymástól teljesen független.

Jóllehet a 15. század a harmadik rend történetében mindenképp virágzó időszaknak számít, meg kell jegyeznünk, hogy IV. Sixtus pápa 1471-ben kelt bullájának értelmében a ferences világi testvérek egyértelműen az első rendiek irányítása alá kerültek. A 16. században történt hivatalos elválást követően⁹⁰ az egyes közösségek egyre jobban eltávolodtak egymástól. Ettől kezdve még inkább jellemző lett, hogy az adott kolostorhoz kapcsolódó csoport a helyi testvéreknek alárendelve működött. Egész félszigetre kiterjedő „szövetség” először csak az azonos ághoz tartozó közösségek között, a 20. században jött létre.

A Tridenti Zsinatot (1545-1563) követően a terciáriusok körében is megnövekedett az Oltáriszentség iránti tisztelet, intenzívebb lett az imaélet és kisebb a társadalmi aktivitás. A könyvnyomtatás megjelenése ezt a folyamatot erősen támogatta. Az első, mai értelemben vett, harmadik rendiek számára készült kézikönyvek ugyan csak a 17. század elején tűntek fel, mindenképpen meg kell említenünk Mariano da Firenze 1519 és 1523 között keletkezett munkáját. A *Harmadik Rend Traktátusa*⁹¹ már tartalmazza azokat a lényeges elemeket, melyek később a kézikönyvek gerincét alkották: a regula magyarázatát, neves harmadik rendiek és búcsúk listáját, valamint a fogadalom szövegét. Mariano da Firenze művében már nem csak Erzsébetre tér ki, hanem megemlékezik „szent életű” testvéréről, a későbbi IV. Béla királyról is, aki szintén a rend tagja volt és kinek „emléke mint a méz, oly édes a magyarok nyelvén”⁹².

A század szentünkre vonatkozó ikonográfiájára Umbriában továbbra is jellemző, hogy a ferences templomokban a lelkeséghez kötődő alakok társaságában, fő helyen láthatjuk. Míg a megelőző évszázadban főként a szabályozott harmadik rend megrendeléséből készült

⁸⁹ Az Angyalos Boldogasszony Bazilika közelében működő terciárius közösség első említése 1507-ből való. A kapcsolat nehézségei valószínűleg összefüggésbe hozhatók a konventuális és az obszerváns ág nézeteltéréseivel.

⁹⁰ 1517: obszervánsok és konventuálisok különválása.

⁹¹ Firenze (1519-1523).

⁹² Mercuri (1999, p. 148).

oltárképek száma volt a legmagasabb, most a Domenico Ghirlandaio műhelye által 1486-ban, Narni obszerváns szerzetesei számára készített oltárkép nyomán készült festményeken fordul elő legtöbbször.⁹³

A 16. század eseményeiről szólva érdemes megemlékeznünk a kordás társulat megalapításáról is. A konfraternitás tagja lehetett bármely világi hívő, aki a keresztény erények tökéletesebb gyakorlására törekedett. Az öltözetük részét képező korda ferences lelkiséghez való kötődésük külső jele volt. V. Sixtus pápa *Ex supernae*, alapító bullájának ünnepélyes kihirdetésére bizonyára nem véletlenül épp háromszázötven évvel Erzsébet szenttéavatását követően, a szent ünnepnapján, 1585. november 19-én került sor az Assisi városában található Szent Ferenc Bazilikában. Ettől kezdve találkozhatunk olyan ábrázolásokkal, melyeken Szent Ferenc kordát oszt. A kötélövet fogadók között Szent Erzsébet több alkalommal is az első sorban szerepel.

A korszak fontos eseménye továbbá, hogy a rend akkor már önálló, obszerváns testvérei V. Pius rendelkezéseinek értelmében 1569-ben megkezdték a Porziuncolát magában foglaló Angyalos Boldogasszony Bazilika építését. Ebben az időben már zarándokok tízezrei keresték fel évente a Szent Ferenc számára egykor oly kedves templomot, mellyel kapcsolatban - a Perugiai legenda szerint - a rendalapító azt mondta: „...azt akarom, hogy ez a hely (akkor is) tükre és példaképe legyen az egész Rendnek, mint az Isten trónja előtt és a Boldogságos Szűz előtt álló gyertyatartó.”⁹⁴ A Porziuncola ugyan csak 1230-ig számított a rend központjának, jelentősége a mai napig megmaradt.⁹⁵ A bazilika építése százöt évig tartott, a munkálatok jó részét maguk a helyi, illetve tartománybeli testvérek végezték és irányították. Az épülettel kapcsolatban számos bizonyítékunk van arról, hogy a – főként világi – testvérek életében Szent Erzsébet tisztelete komoly szerepet játszott. Mindenekelőtt meg kell említenünk a templom azon, Stigmatizált Szent Ferencről elnevezett oldalkápolnáját, melyet kezdettől fogva a harmadik rend tagjai használták. A helység Erzsébet ábrázolásait is magában foglaló dekorálásának anyagi hátterét főként Livio Nuti 1599-ben kelt végrendelete biztosította, melyben a terciárius vagyonának jó részét az Assisi és a Santa Maria degli Angeli ferences kolostorához kapcsolódó világi közösségre hagyta.⁹⁶ A dokumentum egy sajátos kezdeményezés elindítója is volt: Nuti elrendelte, hogy a terciárius közösség minden évben 50

⁹³ Az oltárkép témája Mária mennybevétele, az öt csodáló szentek sorában olyan embereket találunk, akik valamilyen módon a ferences lelkiséghez köthetők. Erzsébet egyértelműen a harmadik rendet, valamint Assisi Szent Klára párjaként a cselekvő szeretetet képviseli.

⁹⁴ Hidász – Várnai (1997, p.32).

⁹⁵ 1230 után a vezetőség az Assisi Szent Ferenc Bazilikába, majd Rómába, illetve Avignonba költözött. Napjainkban mind a kisebb testvérek, mind a konventuálisok központja Rómában van.

⁹⁶ Livio Nuti végrendeletében meghagyta, hogy az épülő Angyalos Boldogasszony Bazilikában a terciáriusok eszközöljenek ki egy kápolnát a rend gyűlései számára, majd azt a lehető legjobb módon díszítsék.

scudoval támogasson egy házasulandó, illetve egy szerzetesi fogadalommal elköteleződni vágyó lányt. Assisiben főleg a házasságra készülők szerettek volna élni ezzel a lehetőséggel. A végrendelet értelmében 1617-től kezdve a lányok neveit két borítékban gyűjtötték össze, az egyikre Szent Erzsébet, a másikra Szent Klára neve volt írva. A döntésre Szent Ferenc ünnepének vigíliáján, vagyis október 3-án este, a Szent Ferenc Bazilikában, ünnepélyes keretek között került sor, amikor is a kolostorban élő testvérek előljárója a főoltárnál egy-egy nevet húzott ki a két borítékból. Az évről évre megismétlődő eseményről még kétszáz évvel a kezdeményezés elindítását követően is olvashatunk.⁹⁷

A 17. században a ferences harmadik rend tagjai között számos előkelőséget találunk, sőt mondhatjuk, hogy ebben az időben elsősorban a tehetősök közül kerültek ki a terciáriusok. Ők elsősorban mecénási tevékenységet folytattak: kórházakat tartottak fenn és egyéb karitatív jellegű kezdeményezés pártfogói lettek. Ezen felül a közösségek életére továbbra is jellemző volt a devóció. Szent Erzsébet ábrázolásai nagyobb változatosságot mutatnak, mint a megelőző században. Három alkalommal is láthatjuk, amint Szent Ferenc leengedi neki a kordát; megjelenik Szent Klára párjaként, mint a cselekvő szeretet példaképe, valamint többször találkozunk önálló ábrázolásával is. A század második felétől kezdve a terciáriusok számára összeállított kézikönyvekben a beöltözés szertartásánál már következetesen megtaláljuk a Szent Erzsébet közbenjárását kérő, ünnepnapjának szentmiséjéhez tartozó könyörgést. Jóllehet Francesco Bordoni 1658-ban megjelent munkájában⁹⁸ neve mellett már olvashatjuk a „patrona” jelzőt és ünnepnapjának rangja is azt sejteti, hogy VIII. Urbán pápa 1630-ban kelt dekrétumának értelmében a rend hivatalosan elismert védőszentje volt, egészen a 19. századig nevéhez még viszonylag ritkán kapcsolódik ez a kifejezés.

A 18. század utolsó három évtizedében a terciáriusoknak is komoly nehézségekkel kellett szembenézniük. 1776-ban Mária Terézia nem engedélyezte, hogy a rendbe új tagokat vegyenek fel, majd 1782-ben II. József fel is függesztette működésüket. 1798-tól kezdve a franciák több umbriai kolostort is feldúltak. Értékeik, irataik jó részét elkobozták, s ezek közül sok nem is került vissza a testvérekhez soha. Nem csoda, hogy ebből a zaklatott évszázadból kevés ábrázolás maradt fenn.

A többi itáliai szerzetesrendhez hasonlóan a ferencesek még két alkalommal voltak kénytelenek felfüggeszteni működésüket: 1810-ben Napoleon, majd 1866-ban az egységesedő olasz állam kormánya vontta meg tőlük az engedélyt. A felfüggesztéseket követően a rend

⁹⁷ 1817-ben VII. Pius brévéjében a nehéz időkre való tekintettel az összeget 30 scudora csökkentette. Neri (2004, p. 602).

⁹⁸ Bordoni (1658, p. 580).

tagjainak száma és a közösségek aktivitása azt mutatta, hogy az újjáéledéshez komoly ösztönzésre van szükség. Már IX. Pius nagy hangsúlyt fektetett arra, hogy a harmadik rendet népszerűsítse és a világiakat hivatásukban megerősítse, de az igazi fordulópontot XIII. Leó pápa tevékenysége jelentette. Nevéhez fűződik az évszázadok óta változatlan regula megújítása, melyet 1883-ban hozott nyilvánosságra.⁹⁹ Ennek széles körű terjesztése, valamint a terciáriusok lelki fejlődésének elősegítése céljából születtek sorra az ekkor már lényeges elemeiben egységes kézikönyvek. Ezekben Szent Erzsébet már mindenhol kifejezetten a rend védőszentjeként szerepel, a könyvek tartalmaznak olyan szövegeket, melyeket ünnepnapja előtt mondandó triduum és kilenced formájában dolgoztak fel. Ezek között több alkalommal találkozunk azzal az imádsággal, mely IX. Pius nevéhez köthető. Személyére a világiak egyértelműen példaként tekintettek. Tiszteletének elmélyítését elősegítette Montalembert gróf regényes életrajzának 1838-ban megjelent olasz nyelvű változata, mely ferences körökben is igen nagy népszerűségnek örvendett. A megerősödött közösségek igényeinek megfelelően a 19. század utolsó negyedében sok helyen állítottak ki Erzsébetet ábrázoló szobrot a templomban és festettek róla képet, mely a gyűlések helyszínéül szolgáló termekbe került.

A reguláris harmadik rend keretein belül két olyan Szent Erzsébet nevét viselő közösség is alakult a század derekán, melynek házai a mai napig megtalálhatóak Assisi városában.¹⁰⁰

Összességében elmondhatjuk, hogy a ferences harmadik rend a 19. század második felében új erőre kapott¹⁰¹ s ezzel párhuzamosan egyre több jelét látjuk annak, hogy a terciáriusok védőszentjük iránti tisztelete kibontakozott.

Az első évezred utolsó két évszázadában már a sajtó is komoly szerepet játszott a rend fejlődésében. A 20. század második évtizedének végén több, mint negyven olyan ferences kiadásban megjelent folyóirat volt elérhető az itáliai félszigeten, mely a harmadik rend érdekeit szolgálta.¹⁰² Ezeken felül a Szent Ferenc és az Angyalos Boldogasszony Bazilika havilapjai is jelentősen hozzájárulnak ahhoz, hogy megismerjük a korszak umbriai ferences közösségeinek Szent Erzsébethez kötődő devócióját.

⁹⁹ XIII. Leó pápa maga is a harmadik rend tagja volt. Az új szabályzat már tizennégy éves kortól lehetővé tette az új tagok felvételét. Változtatott a kötelező viseleten: a külső, nagy ruha helyett ezután elég volt hordani a skapulárét és ruha alatt az övet. Drasztikusan csökkentette az aszketikus gyakorlatokat és a napi kötelező imádságok számát. Ösztönözte a gyakoribb szentáldozást és szentgyónást. A regulához ezután búcsúk sora kapcsolódott.

¹⁰⁰ Istituto Suore Terziarie Francescane Elisabettine di Padova, alapítójuk Elisabetta Vendramini (1790-1960) terciária. Hivatalos elismerésük éve 1861. Suore Francescane Elisabettine Bigie, alapítójuk Ludovico da Casoria (1814-1885), obszerváns ferences testvér. Alapításuk éve 1862.

¹⁰¹ 1872-ben Olaszországban 49 740 terciárius élt 140 közösségben. 1874-ben 82 463 főt számlált a rend, 1887-re már 1391 közösséghez 494 368 fő tartozott.

¹⁰² P. Antonio da Sant'Elia a Pianisi OFMcap (1947).

A századforduló táján sok egyházmegyes pap lépett be a rendbe, akik több helyen külön testvéri közösséget alkottak. Rómában tagjai között találjuk a későbbi XV. Benedek és XII. Pius pápát is. Már ekkor felmerült a harmadik rend egységesítésének lehetősége, mely a század közepén konkrét lépések megtételére ösztönözte az előjárókat. 1950-ben első ízben szerveztek olyan konferenciát, ahol a ferences első rend összes ágának képviselője egyaránt jelen volt. E római találkozó alkalmával született meg az a döntés, melynek értelmében a harmadik rendet regionális, országos és nemzetközi szinten is közösségekbe szervezték.

A II. Vatikáni Zsinat szellemében megújított regula kidolgozásában a szerzetes és a világi testvérek egyaránt részt vettek. A szabályzat végleges szövegét 1978-ban VI. Pál pápa hagyta jóvá, de a négy miniszter generális által kinevezett első nemzetközi tanács már öt évvel korábban felállt. A strukturális átalakulás sok időt vett igénybe, Olaszországban például az első országos káptalanra csak 2002-ben került sor. Komoly kihívást jelentett továbbá, hogy az egyes közösségek vezetése most már nem a szerzetesek, hanem a világi testvérek feladata volt. Terepmunkám alatt folytatott beszélgetéseim során kiderült, hogy ez a tény komoly változást jelentett a testvérek életében, akik, miután nem voltak hozzászokva a kezdeményezésekhez, nehezen találták meg helyüket az új keretek között.

Napjainkban a ferences világi rend¹⁰³ tagjainak száma körülbelül négyszázötvenezer. Olaszországban¹⁰⁴ a rend regionális tanácsai az egyes tartományok testvéri közösségeit fogja össze. Umbriában jelenleg harmincegy kolostorhoz kapcsolódó csoport működik,¹⁰⁵ a központ Cannara településén található. A rend tagjai közt jórészt az idősebb generáció képviselőit találjuk, de vannak olyan közösségek is, ahol több a fiatal.

Szent Erzsébet tiszteletével kapcsolatban a legtöbb adat a 20. század első évtizedeiből származik. Ezek forrásai a folyóiratok, a kézikönyvek, az életrajzi írások és az ikonográfia. Összességében véve elmondható, hogy az akkor még első rendek vezetése alatt álló közösségek életében – nem utolsósorban a szerzetes testvérek ösztönzésére – igencsak megélné a szent irányában megmutatkozó tisztelet. Az újságok beszámolóí alapján november 19-e legalább triduummal előkészített, sok hívőt megmozgató ünnep volt, melyhez esetenként saját hagyomány is kapcsolódhatott. Ilyen volt például a szent szobrának körülhordozása, vagy az ereklyecsók, mely umbria két nagy ferences bazilikájában is szokás volt. A korábbi évszázadokhoz hasonlóan többször olvashatunk arról, hogy az új tagok beöltöztetésére, illetve a fogadalmak letételére is ezen a napon került sor.

¹⁰³ Az új regula értelmében a harmadik rend világi testvéreinek nemzetközi közösségét ferences világi rendnek hívjuk. A nemzetközi tanács honlapjának címe: www.ciofs.org

¹⁰⁴ A ferences világi rend olaszországi honlapjának címe: www.ofs.it

¹⁰⁵ Az umbriai regionális testvéri közösség honlapjának címe: www.ofsumbria.it

Szent Erzsébet kanonizálásának hétszáz éves évfordulója alkalmából az első rendi testvérek országos zarándoklatot szerveztek Perugia és Assisi városaiba.¹⁰⁶ Az 1935-ös esztendő követően a rend vezetősége több szinten is igyekezett előmozdítani a szent tiszteletét. Céljuk azon túl, hogy a terciáriusokhoz minél közelebb hozzák védőszentjük alakját egyúttal az is volt, hogy a harmadik rendhez tartozó testvéri közösségek egységesedési folyamatát szorgalmazzák. Az újságok és kézikönyvek lapjain olvasható központi javaslatok között szerepel, hogy a rendi gyűlések helyszínéül szolgáló termek rendelkezzenek Szent Erzsébetet ábrázoló képpel; a novemberi ünnepnapra a terciáriusok legalább triduummal készüljenek; rendeljenek zászlót a kongregáció nevével, melyen Szent Ferenc és a rend két védőszentje szerepel; szerezzenek be a szent életrajzát bemutató kiadványt.

A II. Vatikáni Zsinatot követő megújulás során sem feledkezett meg a rend patrónájáról. 1992-ben már a világi testvérek kezdeményezték, hogy november 17-e számukra hivatásnap legyen. Egy ideig biztos, hogy Umbria több településén is fogadalmakat tettek, beöltöztek, tanúságot tettek Szent Erzsébet ünnepén. A devóció jelei később megfogyatkoztak, majd 2006 és 2008 között az első és a harmadik rend testvérei újra nagyszabású megemlékezéseket tartottak: a szent születésének nyolcszáz éves évfordulója alkalmából konferenciát szerveztek, ereklyét hordoztak körbe, zarándoklatokat szerveztek, különböző kiadványokat jelentettek meg. A jubileum eseményeibe Umbria közösségei is tevékenyen bekapcsolódtak, sőt saját kezdeményezéseik is voltak. Tapasztalataim alapján azonban úgy tűnik, hogy mindennek ellenére napjainkban nem jellemző Szent Erzsébet más szenteket jelentősen felülmúló tisztelete a tartomány legtöbb ferences közösségében.

Összegzés

Miután áttekintettük a Katolikus Egyház szentek tiszteletével kapcsolatos, alapvető tanítását, valamint azokat a leggyakrabban előforduló, évszázadok óta jellemző gyakorlatokat, melyek napjainkig a kultusz szerves részét képezik, a legkorábbi források alapján megismerkedtünk Szent Erzsébet életének témánkat leginkább érintő mozzanataival. A szakirodalom eredményeit felhasználva megvizsgáltuk, hogy a ferences rendhez köthető, szentről megemlékező írások hogyan hozzák személyét összefüggésbe Szent Ferenc követésével. A forrásokból kiolvasható, hogy bár Erzsébet alakjában a testvérek kezdettől fogva támogatójukat látták, egészen a 13. század végéig személyét a harmadik renddel nem hozzák

¹⁰⁶ 1935-ben több, Szent Erzsébet életével foglalkozó, ferencesekhez kötődő kiadvány is megjelent. Sajátos kezdeményezés volt továbbá egy olyan nővérközösség megalapítása, melyet a harmadik rend keretein belül, a világi testvérekért hívott életre Luigi Quadrelli da Pietrasanta (1897- 1974) kapucinus testvér. A Piccola Fraternità Francescana di Santa Elisabetta Assisiben élő tagjai napjainkban is Szent Erzsébetről nevezett vendégházat üzemeltetnek a városban.

összefüggésbe. A rend történetével foglalkozó fejezet tanúsága szerint valószínű, hogy ennek oka többek között abban keresendő, hogy a szent férje halálát követően választott életformája egyelőre nehezen volt a hivatalos keretek között értelmezhető. A következő évszázad második felében, miután a világiak közösségben folytatott életvitele kezdett központilag elfogadottá válni, már meggyökeresedni látszik az a feltételezés, hogy Erzsébet elköteleződött terciária volt. A későbbiekben személye hivatkozási alappá vált akkor, amikor az obszervánsok támogatásával a harmadik rendiek jogaikért és elismerésükért küzdöttek. A 15. században már az ikonográfia és a dedikációk vonatkozó adatai is azt mutatják, hogy a szent alakja a harmadik rendiek körében egyértelműen ismert volt, benne oltalmazót és közbenjárót, valamint hivatásuk példaképét látták. Bár a 17. század közepén valószínűleg hivatalosan is elismert védőszentjük lett, Erzsébet patrónaként való említése széles körben csak a 19. századtól kezdve vált jellemzővé.

III. Árpád-házi Szent Erzsébet ferences rendhez köthető kultuszának nyomai Umbriában

III.1. Vizuális források

Az alábbi fejezetben olyan Szent Erzsébetet megjelenítő alkotások kerülnek bemutatásra, melyek Umbria tartományának ferences rendhez köthető helyszínein találhatók. A gyűjtőmunka során számos olyan ábrázolás került elő, melyről a Szent Erzsébettel foglalkozó szakirodalom nem tesz említést, e „katalógus” ezért reményeim szerint későbbi vizsgálódások kiindulópontjául is szolgálhat majd.

Jóllehet a könnyebb áttekinthetőség érdekében az ábrázolások ismertetése alapvetően kronologikus sorrendben történik, néhány helyen szükségesnek tűnt, hogy ettől eltérjünk. A vizsgálódások számára meghatározott szűkebb területi határt is időnként át kell majd lépünk azért, hogy a témáról minél átfogóbb képet kaphassunk.

A kultuszra utaló vizuális források számbavétele elsősorban a templomokban található freskókat, oltárlépeket és szobrokat, a múzeumokban kiállított festményeket, illetve a kolostorokban fellelhető reprezentációkat jelentette. Az anyaggyűjtés folyamatába ugyan nem lehetett Umbria valamennyi települését bevonni, de a legjelentősebb helyszíneken megvalósulhatott a személyes látogatás. Többször előfordult, hogy egy-egy ábrázolás jelenléte a helyszínen az odautazás előtt csupán feltételezés volt, míg máskor – nem kifejezetten a szenttel kapcsolatos - szakirodalom vezetett a képhez. Előfordult az is, hogy egy interjú alanya utalt korábban nem ismert alkotásra.

Az ábrázolások bemutatását az a szándék vezérelte, hogy a sorok Szent Erzsébet ferences renden belül kimutatható tiszteletére vonatkozó tudásunkat kiegészítsék¹⁰⁷. A cél elérése érdekében olykor szükségesnek látszott, hogy bevonjuk a szöveges források vizsgálatának eredményeit is.

III.1.1. A 13. század

II. András lányának szenttéavatására 1235 pünkösdjén, Perugia városában került sor. Tudjuk, hogy a rendalapító testét őrző Szent Ferenc Bazilika altemplomának kereszthajójában már egy évvel ezután Erzsébet nevét viselő oltár állt, mely a rend miniszter generálisa, Illés testvér megbízásából készült.¹⁰⁸ Arról sajnos nem emlékeznek meg a források, hogy ábrázolás vajon kötődött-e hozzá, ezt mindenesetre joggal feltételezhetjük. Ugyanígy elképzelhető,

¹⁰⁷ Az ábrázolások vizsgálata során igyekeztünk szem előtt tartani Panovsky (1984, pp. 249-262) gondolatait.

¹⁰⁸ Magro (2007, p. 94).

hogyan annak idején más helyen is megörökítették alakját, eddigi ismereteink szerint azonban a szent legkorábbi fennmaradt reprezentációja a század végéről való.¹⁰⁹

Giotto műhelye: Árpád-házi Szent Erzsébet (1. kép)

Az Assisi városában található Szent Ferenc Bazilika altemplomának Szent Miklós kápolnája Giovanni Orsini¹¹⁰ síremlékét őrzi.¹¹¹ A bejárat boltíven tizenkét szent ábrázolása látható.¹¹² Mivel az alakok beazonosításakor ez esetben nem támaszkodhatunk neveiket egyértelműen megjelölő szöveges forrásra és szentünket nem a később állandósult attribútumai társaságában látjuk, személyével kapcsolatban felmerül némi bizonytalanság.¹¹³

A boltív jobb és baloldalán elhelyezkedő szentek mind párban állnak, Erzsébetet Assisi Szent Klára mellett láthatjuk. Szőke, kibontott haját korona övezi. Jobb kezében egy szál liliomot, baljában csukott, piros könyvet tart, fejét liliomos korona övezi.¹¹⁴ Kékesszürke alsó, és világos, arany szegélyű, belül vörös felsőruhát, valamint halványzöld köpenyt visel. Öltözete, formáját tekintve erősen idézi a kápolna bejárata mellett található, Simone Martini által készített freskót.

Ha valóban Szent Erzsébet ábrázolásáról van szó, a kép jól tükrözi azt a bizonytalanságot, mely renddel való kapcsolatának megítélését jellemezte ebben az időben. A testvérek mindenképp egykori támogatójukat látták benne, de beöltözéséről még csak ritkán olvashatunk. Szent Klára párjaként azonban már ekkor is a ferences lelkiség világi követőjeként jelenik meg.

¹⁰⁹ Az alább ismertetett ábrázolás festője Giotto követője volt, aki munkáját a század legvégén, vagy a következő évszázad első évtizedeiben készítette.

¹¹⁰ Giovanni Orsini, Napoleone Orsini testvére fiatalon, baleset következtében halt meg 1294-ben.

¹¹¹ A kápolna alapítása Napoleone Orsini (1263-1342) nevéhez kötődik, aki III. Miklós pápa unokaöccse volt. 1285-ben szentelték pappá, majd hamarosan pápai káplán lett; 1288-tól diakónus kardinális (címtemploma: San Adriano) volt, majd VIII. Bonifác pápa kinevezte pápai legátusnak (Spoleto, Ancona). A kápolna Giotto és tanítványai által készített freskóit a ferences rend 800 éves évfordulójának alkalmából 2009-2013 között restaurálták.

¹¹² Padovai Szent Antal, Assisi Szent Ferenc, Szent Adorján, Szent György, Szent Ágnes, illetve egy Thode által kérdőjelesen „Santa Rosa”-nak nevezett szent - Thode (1993, p. 220.), továbbá Szent Rufinus, Szent Miklós, Szent Sabinus, Szent Victorinus, Assisi Szent Klára és Árpád-házi Szent Erzsébet. Az ábrázolt alakok körül hárman biztosan a Ferences Rend legismertebb szentjei közé tartoznak (Antal, Ferenc és Klára). Adorján szerepeltetését indokolhatja, hogy Napoleone Orsini címtemploma az ő nevét viselte. Rufinus, Victorinus és Sabinus Assisi első három püspöke volt. Miklós, a kápolna titulusa, talán a megrendelő nagybátyjára, III. Miklós pápára emlékeztetett.

¹¹³ Szent Erzsébetként azonosította őt például Sz. Jónás (1986, p. 174) és Banfi (2005, p. 40) is.

¹¹⁴ A könyv és a liliom ugyan később legtöbbször Szent Klára attribútumaként fordul elő, esetünkben a világi öltözet és a korona egyértelműen nem rá utalnak. A liliom hosszú szárának végén egyetlen fej virágot láthatunk, így alakja a királyi jogarra hasonlít. Mivel a liliomot épp ezért a heraldika is királyi virágként tartja számon, talán jelenlétét itt is származásának hangsúlyozása tette indokolttá. Biedermann (1996, pp. 245-246). A gyakran Szűz Mária attribútumaként használt növény egyaránt utal tisztaságára és királynői mivoltára. Erzsébet ugyan házasságban élt, lelki tisztaságához azonban nem fér kétség. A liliomról lásd még: Pál – Újvári (2005).

III.1.2. A 14. század

A század első harmadából - továbbra is a Szent Ferenc Bazilikánál maradván - két, a szakirodalom számára jól ismert freskót kell megemlítenünk. Ezekkel körülbelül egy időben készült egy magánáhitatra szánt kis táblakép, mely valószínűleg szintén Assisiből származott. Talán nem egyedi eset az, amit Terni ferences templomának freskójával kapcsolatban tudunk: olvashatunk egykori létezéséről, de mivel átfestették, ma már nem látható. A Szent Ferenc Bazilika kultuszközvetítő szerepére utal az a kis predella részlet, mely ma egy londoni múzeum tulajdonát képezi. Végül a század utolsó negyedéből egy remeteség szentélyében látható ábrázolást és a Porziuncola oltárképét ismerhetjük meg közelebbről.

Szent Erzsébet ikonográfiája a későbbi korokhoz képest ebben az évszázadban még nagyobb változatosságot mutat és a helyszíneken való megjelenése nem utal egyértelműen harmadik rendi közösség jelenlétére. A szöveges források ugyanezt a tendenciát tükrözik: már olvashatunk arról, hogy egyesek szerint a harmadik rend tagja volt, de a terciáriák közösségi életformája ekkor még nem kapott pápai jóváhagyást, így a szent rendhez fűződő viszonya jogi értelemben véve nem volt biztosan meghatározható.

Habár a szomszédos Toscana tartományából már több olyan példát ismerünk, ahol a szent habitusra emlékeztető öltözékben¹¹⁵, rózsákkal az ölében tűnik fel, Erzsébet ily módon való megjelenítése Umbriában csak a 15. századtól kezdve vált elterjedtté.

Simone Martini: Szent Erzsébetet ábrázoló freskók (2. - 3. kép)

Mindkét freskó a Szent Ferenc Bazilika altemplomában található, s bár pontos évszámot nem tudunk, minden valószínűség szerint a 14. század első harmadában készültek. Megrendelőjük Magyarországi Mária nápolyi királyné volt, akinek arcvonásait a szent képmása hordozza. Azon túl, hogy szentéletű rokonára maga is példaként tekintett, az Anjou házból származó uralkodó felesége dinasztikus célok elérése érdekében is igyekezett a magyar szentek kultuszának megerősödését elősegíteni.¹¹⁶

A Szent Márton-, illetve az egykor Erzsébet nevét viselő kápolna falát díszítő freskók ábrázolásain a szent ugyan nem egyforma, de mindkét esetben elegáns, világi öltözetben jelenik meg, származását fején viselt koronája hirdeti.

¹¹⁵ A korai toszkán képeken látható, habitust idéző öltözet nem csak a ferencesekhez kötődő szentek sajátja volt: a 14. században így ábrázolták például az özvegyeket és a reclusákat is, de a korda mindenképpen ferences kötődésre utal. Kaftal (1986).

¹¹⁶ Magyarországi Mária kultuszközvetítő szerepéről, illetve a Simone Martini által készített freskókról lásd Prokopp (1997, pp. 47-55); Prokopp (2000, pp. 25-35); Klaniczay Gábor (2000, pp. 258-259).

Puccio Capanna: Trónoló Madonna női szentekkel (4. kép)

A napjainkban Vatikáni Múzeumban őrzött, eredetileg két részből álló kis táblakép valószínűleg 1330 körül, Assisiben készült.¹¹⁷

A diptichon egyik fele Krisztus keresztre feszítését, a másik Szűz Máriát ábrázolta a Gyermekkel, angyalokkal és szentekkel. A két tábla ma már nem kapcsolódik össze egymással. Mivel az ikonográfia erőteljesen ferences kötődést mutat, valószínű, hogy a renddel a megrendelő is szoros kapcsolatban állt. Személyét illetően egyelőre sajnos nincs információnk. Tekintettel arra, hogy Mária körül kizárólag női alakokat láthatunk, elképzelhető, hogy a magánáhítatot szolgáló kis oltárkép egy női közösség számára készülhetett.¹¹⁸

Erzsébet ezúttal habitusra emlékeztető öltözkében, ölében piros és fehér rózsákkal, Klára mellett, hozzá egészen hasonlóan jelenik meg. Amennyiben a festmény tényleg Umbria területén készült, ez az első és még hosszú ideig az egyetlen példa a tartományban a szent ily módon való megjelenítésére. Ha alaposabban szemügyre vesszük a két szomszéd alak viseletét, csupán egy apró különbséget fedezhetünk fel: Erzsébet fekete fátyla alatt nincs fehér kendő. Hasonló megkülönböztetéssel későbbi ábrázolások során is találkozhatunk majd. A képen látható attribútumokról hamarosan részletesebben is olvashatunk, s ezek tárgyalása során a táblaképre is visszatérünk még.

Ismeretlen mester: Krisztus és szentek (5. kép)

Témánk szempontjából érdekes ábrázolást őriz a londoni Victoria and Albert Múzeum raktára.¹¹⁹ Valószínűleg Umbriában, eredetileg oltárkép részeként (predella) készült az a kisméretű, temperával festett tábla, amelyen Krisztust, Péter apostolt, Szent Kristófot, Mária Magdolnát, Assisi Szent Klárát és Árpád-házi Szent Erzsébetet láthatjuk. A fektetett téglalap alakú tábla eredetével kapcsolatban annyi bizonyos, hogy a múzeum tulajdonába 1902-ben került. Stílusjegyek alapján feltételezhető, hogy Simone Martini hatása alatt umbriai mester festette, a 14. század második felében. A három női alak igen nagy hasonlóságot mutat az Assisi Szent Ferenc Bazilika Szent Márton kápolnájának azonos témájú freskóival. Erzsébet nem frontálisan, hanem oldalról látszik, halványpiros, bő, egyszerű ruhát és sárgás köpenyt

¹¹⁷ Blume - Werner (2007, pp. 383-384).

¹¹⁸ Mária trónusa mellett Alexandriai Szent Katalin és Mária Magdolna alakja magasodik. Nemcsak pozíciójuk, de méretük alapján is egyértelmű, hogy képet befogadó személy, vagy közösség életében tiszteltük a többi jelenlévő szentnél erőteljesebb volt. Az alsó sáv négy szentje balkéz felől nézve: Antiochiai Szent Margit, Árpád-házi Szent Erzsébet, Assisi Szent Klára, Szent Ágota. A felső sáv alakjai: Szent Ágnes, Gábiel, Mária (angyali üdvözlés), Szent Lúcia.

¹¹⁹ <http://collections.vam.ac.uk/item/O125557/christ-delivering-the-keys-to-tempera-martini-simone/#>

visel, melyet jobb kezével felfog. Szőke haját korona övezi. Az ikonográfia arra enged következtetni, hogy a kép ferences érdekeltségű közösség megrendelésére készülhetett.

Maestro del Dormitio di Terni iskolája: Szent Erzsébet (6. kép)

Lo Speco remeteségének kis kápolnájában a szentély falát Maestro del Dormitio di Terni iskolájának 14. század utolsó negyedében készült freskói díszítik.¹²⁰ Számunkra a jobb oldali falszakasz oltárhoz közelebb eső ábrázolása különösen fontos, hiszen itt Erzsébet látható, még hozzá kenyérrel a kezében.¹²¹ Umbriában ez az attribútum meglehetősen ritka ilyen korai festményen. A szent világos színű, arany mintával szegélyezett világi öltözetet visel, kibontott, szőke haját korona övezi. Vele átellenben Szent Klárát ismerhetjük fel.¹²²

Prete Ilario da Viterbo: Angyali üdvözet (7. kép)

A Porziuncola táblaképét 1393-ban Francesco da Sangemini testvér megbízásából Prete Ilario da Viterbo készítette. A kompozíció központi jelenete az angyali üdvözetet, körülötte a Szent Ferenc által kieszközölt búcsú történetének vizuális megjelenítése látható. A képet nyolc szent alakja keretezi, melyek közül az egyik véleményem szerint Árpád-házi Szent Erzsébet. Szent Antal, Szent Jeromos, Szent Rókus, Szent Ágoston, Szent Lőrinc, Szent Klára és Szent Benedek azonosítása problémamentes, jelenlétük könnyen megindokolható.¹²³ A második női alak ugyan sajátos jegyeket nem visel, de tekintettel ferences jellegű öltözetére, fehér fátylára és a szentek között való elhelyezkedésére vélhetően nem más, mint Szent Erzsébet.

Ismeretlen mester: Krisztus a kereszten Szent Ferenc és Szent Erzsébet között

Terni Szent Ferenc templomának harmadik rendi kápolnáját díszítette az a 14. század során készült freskó, mely a keresztfeszített Krisztust Szent Ferenc és Szent Erzsébet társaságában elevenítette meg.¹²⁴ Az ábrázolást a 15. században Bartolomeo di Tommaso átfestette, ezután a szent már nem volt látható. Az eredeti képről ugyan részletes leírás nem áll rendelkezésünkre, mindazonáltal Erzsébet megjelenésének ténye önmagában is jelentőséggel bír.

¹²⁰ Cassio (2010, p. 197).

¹²¹ A freskó létezésére Kiss Didák testvér hívta fel a figyelmem, a róla készült fényképet is neki köszönhetem.

¹²² Erzsébet alakja fölött Jeromos áldozását, ezzel szemben pedig az Angyali üdvözetet láthatjuk. A boltív mennyezetén a Pantokrátor, az apszis közepén a keresztfeszítés jelenik meg Szent Ferencel, Jánossal, Máriával, és Szent Szilveszterrel.

¹²³ Benedek a Porziuncola bencés érdekeltsége miatt szerepelhet, Jeromos és Ágoston mint megtérők és bűnbánók gyakran szerepelnek a ferences ikonográfiában. Lőrinc és Rókus közbenjárását sűrűn kérték a pestis idején, s tudjuk, hogy a járvány épp a festmény készülésének idejében is tombolt.

¹²⁴ Cassio (2010, p. 42).

III.1.3. A 15. század

A 15. században Umbria területén sokkal egységesebb lett Szent Erzsébet ferences rendhez kötődő ábrázolása. Reprezentációinak egyes helyszíneken való megjelenése egyre inkább a világi és az ekkor már pápai engedély birtokában virágkorát élő, szabályozott életformát követő harmadrendiek jelenlétével hozható összefüggésbe. Az alább bemutatott hét kép közül négy megrendelője biztosan a reguláris harmadik rend tagja volt. A század utolsó negyedében Ghirlandaio által készített oltárképen az azt befogadó obszerváns közösség identitását leginkább kifejező alakok sorában láthatjuk Erzsébetet.

Ebben az időben tehát a ferences rend testvérei már biztosan úgy tekintettek rá, mint aki a rendalapító harmadik reguláját követve jutott el a szentség fokára. Első volt a példaképek közül és még ha a patróna jelzőt kifejezetten nem is használták vele kapcsolatban, biztos, hogy sűrűn kérték közbenjárását. Minderre a szöveges források mellett az ikonográfia vizsgálatának eredményeiből is következtethetünk. Az általunk ismert képek közül az első, melyen Szent Erzsébet és IX. Lajos, a harmadik rend később hivatalosan elismert védőszentjei feltehetően ilyen összefüggésben szerepelnek Maestro di Santa Maria dei Servi Mária megkoronázása témájú oltárképe, melyet napjainkban Lucca Villa Guinigi múzeuma őriz.¹²⁵ Itt kell megemlítenünk továbbá azt az 1495-ben Filippo Lippi által készített vázlatot, melynek témája még a 20. században is szinte változatlanul köszön vissza a világi testvérek számára készült, különböző ábrázolásokon. A kép középpontjában Szent Ferenc látható, amint reguláját Szent Erzsébet és IX. Lajos felé nyújtja.

Az alábbiakban bemutatott ábrázolások mindegyikére igaz, hogy az Árpád-házi szent habitusra emlékeztető öltözetet visel. Attribútumai között előfordul a korona és a rózsza is, de ezek nem feltétlenül részei a megjelenítésnek. Mielőtt rátérnék a 15. században készült alkotások bemutatására röviden ismertetem az egyes ikonográfiai elemek hátterét.

A habitus

Az Erzsébet életrajzát bemutató fejezetben már olvashattunk arról, hogy Marburgi Konrád kanonizációt kezdeményező levele szerint férje halálát követően az özvegy grófné egy ferencesek által használt templomban, néhány testvér jelenlétében fogadalommal kötelezte el magát. Se regulát, se új öltözetet a gyóntató nem említett. Ő Erzsébet viseletével kapcsolatban egyedül akkor tett megjegyzést, amikor halálának körülményeiről beszélt. Itt a

¹²⁵ A kép a század utolsó évtizedében készült. Valószínűleg néhány évvel korábban született az az oltárkép, mely eredetileg Umbria Massa Martana településének ferences templomában kapott helyet. A szakirodalom ugyan Toulouse-i Szent Lajosról beszél, de véleményem szerint az attribútumok inkább IX. Lajosra emlékeztetnek. A képről később még részletesebben szólok.

következő mondatot olvashatjuk: „Arra kért, mindent osszak szét azon a *hitvány köntösön* kívül, ami rajta volt, és hogy abban temessék el.”¹²⁶

A négy szolgáló vallomásaiban Erzsébet fogadalmáról nem olvasunk, de egykori társnői megemlítik, hogy már férje életében egy alkalommal „...hitvány köpenyt öltve magára előttük a palotában és fejét silány ronggyal bekötve így szólt: Így fogok járni, ha koldulok és ínséget szenvedek Istenért...”¹²⁷ Később pedig arról számolnak be, hogy a grófné egy nyomorúságos, szűk helyen éldegélt „...amíg Marburgban meg nem épült számára vályogból és fából egy szegényes házikó, amelybe átköltözött, *felöltve ott a szürke ruhát*, ezt a silány, megvetett öltözetet.” Ebben a megfogalmazásban már úgy tűnik, hogy a ruha felöltése egy olyan gesztus, mely életmódváltásra és egyfajta elköteleződésre utal.¹²⁸ Rejtett utalást találhatunk továbbá annak a lánynak a történetében, akinek haját Erzsébet egy alkalommal alamizsnaosztás közben véletlenül levágatta. Az elbeszélésből kiderül, hogy az ártatlanul elszenvedett büntetés valójában a lány javát szolgálta: „És nyomban magához vette őt, hogy élete minden napján az ispotályban szolgáljon, miután felöltötte a *szerzetesi ruhát*.”¹²⁹ Az egyik szolgáló, Irmengard esetében szintén arról olvashatunk, hogy ő „*szürke ruhába* öltözött *szerzetes* szűz” volt. Ezzel együtt nem találunk konkrét és egyértelmű utalást arra, hogy Erzsébet társaival együtt fogadalmával a ferences lelkiség mellett köteleződött volna el.

A Legenda Aureában Erzsébet férje halálát követően folytatott életmódjával kapcsolatban már arról olvashatunk, hogy „...*szerzetesi habitust* öltött, alázatos és lenézett szürke öltözetet....Öltözeke ijesztően silány volt, *szürke köpenyt* hordott, ami más színű anyaggal volt megtoldva, ruhája ujja szakadt volt, s megint más színnel megfoltozva”¹³⁰ Utóbbi megállapítás alapjait szintén a szolgálók vallomásában kell keresnünk: „Szürke köpenyét, mivel rövid volt, más színű anyagokkal meghosszabbítva hordta. Köntöse elszakadt ujját ugyancsak elütő színű ronggyal javította meg.”¹³¹

Dietrich von Apolda életrajzának esetében a korábban említett írásokhoz képest újdonságnak számít, hogy szerinte a gyóntató volt az, aki Erzsébetet beöltöztette: „Konrád mester kezéből tehát fölvette a durva, alázatos, megvetett öltözetet, amely színét tekintve

¹²⁶ J. Horváth - Szabó (2006, p. 31).

¹²⁷ J. Horváth - Szabó (2006, p.158).

¹²⁸ Különösen, ha hozzátesszük, hogy egy későbbi időszakra vonatkozó megállapítás szerint: „Szolgálóival együtt, akik a *szürke öltözetben* Istennek kötelezték el magukat...” J. Horváth - Szabó (2006, p.168).

¹²⁹ Kiderült ugyanis, hogy ha szép haja ebben nem akadályozta volna, a lány „már régóta apácaruhában szolgálná az Urat”. J. Horváth - Szabó (2006, p. 170).

¹³⁰ J. Horváth - Szabó (2006, p. 270).

¹³¹ J. Horváth - Szabó (2006, p. 175).

szürke, értékét tekintve silány.”¹³² A ruhával kapcsolatban ő más helyen sem használja a *szerezeti* jelzőt.

Az első, aki tudomásunk szerint Erzsébet öltözkékét egyértelműen ferencesnek mondja a Zwettl ciszterci apátságában előkerült, a szent kanonizációját követő két éven belül készült életrajz ismeretlen szerzője: „Végül, a fent említett Konrád mester tanácsára Marburgban felöltötte a *kisebb testvérek szürke ruháját*.”¹³³

Őt követően csak a század végén született, ún. Névlelen Ferences életrajz írója beszél öltözkékéről ilyen összefüggésben. Ruhájára több helyen is találunk utalást: „... három, vagy négy szolgálójával felöltötte a *szerezeti ruhát*, e szerény és megvetett öltözkék, mellyel a tökéletes tisztaság és az önkéntes szegénység mellett kötelezte el magát.”¹³⁴ Egy bizonyos Gherardus testvér vallomását idézve továbbá azt állítja, hogy „férje halálát követően hitvány és főként az ujjain foltokkal kiegészített, igen durva kötélövvel összefogott ruhában és sok helyen megfoltozott, más színű anyaggal megtoldott köpenyben rendszerint úgy viselkedett mintha másik Klára lenne, hasonló ahhoz, aki a klauzúrában élő nővérek előljárója.”¹³⁵ Az idézett mondat ugyan Erzsébetet már egyértelműen a ferences lelkiség követőjeként jeleníti meg, de a klarisszákkal és nem a világi testvérekkel hozza őt összefüggésbe. A habitusra emlékeztető ruha attribútumának vizsgálata szempontjából a szerző közöl még egy igen érdekes történetet, mely szerint egy alkalommal V. István királyunk hivatalos ügyei miatt Esztergomban tartózkodott. Ekkor a ferences testvérek kolostorába is ellátogatott. Amikor itt több szent képmása mellett Erzsébet alakját is felfedezte felháborodott, amiért őt korda nélkül ábrázolták. Elrendelte, hogy a képet tüstént távolítsák el és az egykori grófnét olyan öltözkékben – vagyis „*kordával és a kisebb testvérek ruhájában*” - fessék meg, melyet életében viselt és amelyben a szentség fokára emelkedett.”¹³⁶ Az életrajz ezen felül még egy, témánkhoz szorosan kapcsolódó új elemet tartalmaz. A szerző állítása szerint maga IX. Gergely pápa kérte Szent Ferencet, hogy saját köpenyét küldje el Erzsébetnek.¹³⁷

A szentről megemlékező ferences források bemutatásakor már idéztük Arnaud de Serrant 14. század második felében készült krónikáját, melyben a szerző Erzsébet szürke ruhájának felöltését már egyértelműen a harmadik rend irányában való elköteleződéséként

¹³² J. Horváth - Szabó (2006, p.349).

¹³³ Temperini (2008, p. 403).

¹³⁴ Temperini (2008, p. 525).

¹³⁵ Temperini (2008, p. 526).

¹³⁶ Temperini (2008, p. 527).

¹³⁷ Temperini (2008, p. 542).

értelmezte: „A férj halála után belépett a Boldog Ferenc Harmadik Reguláját követő Bűnbánó Rendbe, kordát és köpenyt hordott és a bűnbánat méltó gyümölcseit termette...”¹³⁸

A szöveges források számbavételét követően érdemes megnézni, hogy az attribútum mikor jelent meg először az ikonográfiában. Az első ábrázolások a szent tiszteletére emelt marburgi templomhoz köthetők. Mindenekelőtt azt a 13. század közepén készült üvegablakot kell megemlítenünk, melyen Ferenc és Erzsébet alakját egymás mellett látjuk. A rendalapító Jézus, az egykori grófné Mária kezéből kapja meg a koronát. Erzsébet itt bő, barna ruhát és fehér fátlyat visel. Egy másik üvegablak magát a beöltözés pillanatát örökíti meg. Az oltár jelenléte szertartásra utal, de a ruhát nem szerzetes, hanem Marburgi Konrád adja rá.

Umbriából ilyen korai példa egyelőre nem került elő. A habitusra emékeztető öltözet Itáliában a 14. század folyamán kezdett Erzsébet alakjához kapcsolódni. Ez az attribútum az általunk vizsgált területen csak a 15. században terjedt el, ekkor azonban egyúttal uralkodóvá is vált. Olyannyira, hogy egészen a 19. század közepéig ferences környezetben szinte nem is láthatjuk őt más viseletben.

A rózsza

A rózsza attribútuma a habitust idéző öltözőekkel körülbelül egy időben, a 14. század második harmadában kezdett elterjedni Szent Erzsébet ikonográfiájában. A legkorábbi ábrázolások nagy része Toscana tartományában született, Umbriában – Puccio Capanna táblaképétől eltekintve – csak a következő évszázadból találtam rá példát. Ettől kezdve azonban a rózsza megjelenítése ábrázolásának szinte kötelező elemévé vált.

A motívummal szöveges forrásokban először annak ikonográfiai megjelenésével közel egyidőben találkozhatunk. A témával kapcsolatban több értékes tanulmány is született már,¹³⁹ ezért az alábbiakban az átváltozott étel csodájának csupán két korai legendaváltozatát említem érintőlegesen.

A sorban az első a habitussal kapcsolatban is sok új információt tartalmazó ún. Névtelen Ferences életrajz. A szerző elbeszélésében a történet helyszíne a magyar királyi udvar. Erzsébet gyakran jár be a konyhába, hogy élelmet vigyen a szegényeknek. A szakácsok megharagszanak rá, morgolódásuk a király fülébe jut. Egy alkalommal az uralkodó meglátja lányát út közben, rákérdez, mit visz az ölében. Ő a Szentlélek tanácsára gondolkodás nélkül azt állítja, rózsákat. Mivel Erzsébet még fiatal, a király kételkedik szavaiban. Utal arra, hogy nincs a rózsza virágzásának ideje. A király megtapasztalván a csodát - az étel helyén valóban

¹³⁸ Pazzelli (1998, p. 283).

¹³⁹ A latin nyelvű szövegváltozatokról Gecser Ottó, az olasz nyelvű kéziratokról Falvay Dávid tanulmányát olvashatjuk a Falvay (2009) szerkesztésében megjelent tanulmánykötetben.

rózsák voltak - meglepődik annak újdonságán, elgondolkodik, majd engedélyt ad Erzsébetnek a szegények gondozására.¹⁴⁰

A motívum értelmezésével kapcsolatban rendkívül érdekes szempontokat kínál egy Firenzében, legkésőbb a 14. század elején keletkezett krónika lapjain lejegyzett, valószínűleg helyi hagyományokon alapuló elbeszélés. Itt a magyar király, lánya eljegyzése alkalmából, nagy ünnepséget rendez. Erzsébet sok szegényt lát meg az ablakból, rendelkezik arról, hogy Isten szerelméért az összes kenyeret kiosszák. Őt szegénynek nem marad kenyér, ezeknek kiviszi azt, amit társaival együtt ő evett volna meg. Út közben találkozik apjával, de ez esetben a király kérdésére Erzsébet itt nem felel, csak félénken és szégyenkezve megmutatja övét. A király nem lát mást, mint fehér és piros rózsákat. Az asztalok ezután megtelnek virággal és a folyton szaporodó kenyérrel.¹⁴¹

Mindkét szövegváltozat kissé eltérő módon írja le a történetet, és már ezekkel egyidőben a legenda egyéb változatával is találkozhatunk. Attól függően, hogy az elbeszélés magvát jelentő átváltozás körül milyen események zajlanak a csoda többféleképpen is értelmezhető. Abban mindegyik írás megegyezik, hogy az ételt Erzsébet a szegényeknek vitte és az Isten közreműködésével virággá változott. A történetnek szemtanúja is van, aki a látottak után megérti, hogy a szent cselekedete összhangban van az isteni tervvel. Erzsébet a legkisebbekkel osztja meg azt, amije van, s ily módon tevékenységével Krisztus szavait idézi.¹⁴² Az evangélium tanítását tette váltotta, s szavak helyett így egész lényével hirdette azt.

Mind a szöveges, mind a vizuális forrásokban az étel helyére Erzsébet ölében a legtöbb esetben rózsza kerül.¹⁴³ Ez a keresztény ikonográfiában oly sokszor előforduló szimbólum esetünkben többféleképpen is értelmezhető. Kifejezheti egyrészt azt, hogy a szent cselekedetével Krisztust hirdette, másrészt Máriához tette őt hasonlatossá.

Vizsgálataim során a virág attribútumát mintegy húsz, 14. században készült itáliai freskón és oltárképen figyeltem meg. Az ábrázolások nemcsak abban hasonlítanak egymásra, hogy Erzsébet ölében rózsákat láthatunk, hanem abban is, hogy ezek színe szinte kivétel

¹⁴⁰ Temperini (2008, p. 519).

¹⁴¹ A krónikáról és a benne található rózsacsoda elbeszélésről részletesen szól Falvay (2009, pp. 123-140).

¹⁴² „Aztán így szól a király a jobbán állókhoz: Jöjjetek, Atyám áldottai, vegyétek birtokba a világ kezdetétől nektek készített országot! Éhes voltam, és adtatok ennem. Szomjas voltam, és adtatok innom. Idegen voltam, és befogadtatok. Nem volt ruhám, és felruháztatok. Beteg voltam, és meglátogattatok. Börtönben voltam, és fölkerestetek. Erre megkérdezik az igazak: Uram, mikor láttunk éhesen, hogy enned adtunk volna, vagy szomjasan, hogy innod adtunk volna? Mikor láttunk idegenként, hogy befogadtunk volna? Mikor láttunk betegen vagy börtönben, hogy meglátogathattunk volna? A király így felel: Bizony mondom nektek, amit e legkisebb testvéreim közül eggyel is tettetek, velem tettétek.” Mt 25, 34-40.

¹⁴³ Ölében az étel minden esetben virággá változik, de előfordul, hogy ez nem a rózsza, csagy nem csupán az. Ritka, de van példa arra, hogy ölébe tavaszi virág, vagy liliom is kerül.

nélkül piros és fehér. Ha ezt a tapasztalatot és a fent elmondottakat összevetjük a firenzei krónika által megőrzött legenda változatával, megfogalmazódhat bennünk az a feltevés, mely szerint a kenyér magára az Eukarisztiában jelen lévő Krisztusra utal. Ezt tovább gondolva mondhatjuk, hogy a szent irgalmas cselekedete által ölében jelképesen az Ige újra testet öltött.¹⁴⁴

A korona

Erzsébet attribútumai közül a korona az, mely ferences környezetben született ábrázolásain is kezdettől fogva megtalálható. Szerepeltetése királyi származásának hangsúlyozása mellett a szent beazonosítását is sokszor megkönnyítette. Az ékszer Erzsébet többnyire fején viseli, de későbbi századok során látunk példát arra is, hogy a hatalomról való lemondást, a szegénység melletti elköteleződést kifejezve lába előtt hever.

Ha a képen öltözete, vagy legalább annak egy része világi, a korona mindenképp jelen van, de már a 15. században előfordul, hogy habitusra emlékeztető viseletének a fejdísz nem képezi részét.

Taddeo di Bartolo: Árpád-házi Szent Erzsébet (8. kép)

Az egykor nagyméretű poliptichon részét képező, egészalakos ábrázolást ma Assisi Szent Ferenc Bazilikájának kincstára őrzi. A szárnyasoltár eredetileg 1403-ban, Perugia San Francesco al Prato templomának főoltárára készült.¹⁴⁵

Központi jelenetének szereplői Szűz Mária és a Gyermek Jézus voltak, ehhez kapcsolódhatott közvetlenül jobbról a Szent Erzsébetet bemutató tábla.¹⁴⁶ Az ábrázolás festett talapzatán olvasható, Portugáliai Szent Erzsébetre utaló „Elisabeta Lusitaniae Regina Hungariae” felirat Zeri szerint egy 19. századi restaurálás során kerülhetett a képre¹⁴⁷. A szakmailag nem éppen kifogástalan beavatkozás nyomai felfedezhetők még a virágokon, a kézfejen, és a ruha bal szélén is.

Erzsébet fiatalon, egyszerű barna ruhában, szürkés, díszes csattal összefogott köpenyben, kordával, fehér fátyollal és korona nélkül áll előttünk. Köpenyében fehér és piros

¹⁴⁴ Itt egy újabb szentírási szakasz is eszünkbe juthat, mely szerint „Aki teljesíti mennyei Atyám akaratát, az nekem mind testvérem, nővérem és anyám”. Mt 12, 50

¹⁴⁵ A 16. század közepén az oltárképet valószínűleg másikra cserélték, a régit megbontották, majd az egyes részeket önállóan kezelték. A kincstárban látható tábla a II. Világháború után külföldre került, majd a szakértők Bécsben fedezték fel, s 1955-ben a Perkins-gyűjtemény részeként került a bazilika kincstárába. A képről bővebben ld Solberg (1992, pp. 646-656), Blume – Werner (2007, pp. 334-335), Zeri (1988, p.62).

¹⁴⁶ Erzsébetén kívül a poliptichonhoz tartozott még Alexandriai Szent Katalin, Mária Magdolna, Keresztelő Szent János, evangélista Szent János, Toulouse-i Szent Lajos, Assisi Szent Ferenc, Padovai Szent Antal, Herculanus, Szent Péter, Szent Pál, Konstantinus és egy ismeretlen szent ábrázolása is. A predellán Szent Ferenc életének jelenetei voltak láthatók.

¹⁴⁷ Zeri (1988, p. 62).

rózsákat tart, egy pirosat közülük kiemel. Ez utóbbi szárán egyértelműen látszik, hogy az tövis nélkül való.

Mivel ezekben az években már épp az egykor e képet magában foglaló templom közelében virágzott a perugiai terciáriák közösségben élő és világi csoportja feltételezhetjük, hogy Erzsébet megjelenése az oltárképen jelenlétükkel összefüggésbe hozható.

Bicci di Lorenzo: Szent Katalin misztikus eljegyzése (9. kép)

A nagyméretű, kétszárnyú, 15. század második harmadában készült oltárkép szintén Perugiában található. A város képtárában őrzött alkotás a Szent Ágnesről elnevezett, reguláris harmadik rendi, női kolostorból 1810-ben került állami tulajdonba.¹⁴⁸

A központi táblán Szent Katalin misztikus eljegyzését, Ágnest, a kolostor védőszentjét, valamint a közösségben minden bizonnyal nagy tiszteletnek örvendő Szent Erzsébetet láthatjuk.¹⁴⁹ A predella jelenetei sorban: Mária Magdolna és a Feltámadt találkozása, Szent Ágnes mártírpere, Szent Erzsébet betegápolás közben, és Krisztus megkeresztelkedése. A predella és a táblák egészalakos ábrázolásai közötti sávban a szentek nevei olvashatók.

Tekintettel arra, hogy írott forrás nem áll rendelkezésünkre, a kép keletkezési körülményeiről nem tudunk biztosat mondani. A nővérek megbízásából festője valószínűleg Bicci di Lorenzo volt.

Erzsébet ezen az ábrázoláson habitus jellegű öltözetet visel oly módon, hogy fehér fátylát fejére borított köpenye szinte teljesen befedi és közelről nyaka körül is, egészen álláig áttetsző kendő látszik. Ezúttal a korona is megjelenik rajta. Köpenyében piros és fehér rózsákat tart.

Tekintélyes helyet foglal el, hiszen az oltárkép központi panelén láthatjuk, méretét tekintve azonban elmarad Katalin és Ágnes mögött. Úgy tűnik a közösség nevében, a közösségért imádkozik, talán nemcsak Mária, hanem a két mártír szent közbenjárását is kérve. Igen szép és érdekes a predella személyéhez kapcsolódó jelente. Valószínűleg nem egy csodás esemény az, amely megjelenítésre került, hanem Erzsébet férje halála után folytatott életformája. Egy kórtermet látunk, ahol a szent két férfit fogad, akik karjukat mutatják neki.

¹⁴⁸ Santi (1968, pp. 127-128).

¹⁴⁹ Az oldaltáblákon balra: Padovai Szent Antal, Toulouese-i Szent Lajos, valamint János apostol egészalakos ábrázolása, felettük pedig Szent Ferenc stigmatizációja; jobbra Perugia védőszentjei, vagyis Szent Herkulaneusz, Szent Konstant és Szent Lőrinc, felettük három remete szent, Jeromos, Onofriusz és Pál látható. A táblák külső felén Boldog Pavino del Bastone és Szent Ivo áll, a Szűz fölött az angyali üdvözlés jelentését ismerhetjük fel.

Piero della Francesca: Szent Antal polyptichon (10. - 11. kép)

Piero della Francesca 1467 és 1469 között festett kétszárnyú oltárképe egykor a Padovai Szent Antalról elnevezett reguláris harmadik rendi női kolostor birtokában volt, 1810 óta a perugiai Nemzeti Képtár tulajdonát képezi.¹⁵⁰

Ebben az időben az akkor még klauzúra nélkül élő nővérek előjárója egy bizonyos Ilaria, Braccio Baglioni, a neves perugiai nemes lánya volt. Az oltárkép eredetileg a kolostor külső, tehát hívek által is látogatott kápolnájának főoltárán állt. Tudjuk, hogy az ehhez szorosan kapcsolódó belső kápolna oltárára Ilaria legkésőbb 1505-ben Raffaellótól rendelt képet. Feltételezések szerint amikor 1678-ban Raffaello festményét a nővérektől megvette a római Colonna család, helyére Piero della Francesca oltárképe, a külső kápolnába pedig a Vincenzo Pellegrini által készített Szent Katalin misztikus eljegyzését ábrázoló kép került. A 18. század végén mindenesetre a Szent Antal polyptichon biztosan a kolostoron belüli helységben volt.¹⁵¹

Az oltárkép központi panele Szűz Máriát ábrázolja trónuson, ölében a Gyermekkel. A bal oldali szárnyon a kolostor védőszentje, Padovai Szent Antal, mellette a bűnbánatot hirdető Keresztelő Szent János, jobbra a rendalapító Szent Ferenc, valamint Szent Erzsébet álló alakja látható. A predellát Szent Antal, Szent Ferenc és Szent Erzsébet életének egy-egy jelente alkotja.

Erzsébet habitusra emlékeztető, bő ruhát visel, fehér fátyollal, mell alatt megkötött kordával. Koronát ezúttal nem látunk a képen. Bő köpenyében tíz fehér és öt piros rózsafejet tart. A predellán a szent halálát követő időre tehető csoda megjelenítését figyelhetjük meg, ahol egy kútba esett gyermek édesanyja kéri közbenjárását. Erzsébetet a kis kép jobb felső sarkában láthatjuk, amint egy felhőn imájával a hozzá könyörgő segítségére siet. Bizonyára nem véletlen, hogy Erzsébet sok csodája közül éppen ezt választotta a megrendelő. Választásának okával kapcsolatban csupán találgathatunk, de beszédes jel, hogy Szent Antal esetében szintén egy gyermek életének visszaadása a téma.

Luca Signorelli iskolája: Szent Cecília oltárkép (12. kép)

Az oltárkép Città di Castello városának képtárában véletlenszerűen bukkant fel, a Szent Erzsébet alakjával foglalkozó szakirodalom eddigi ismereteink szerint nem tesz róla említést.

¹⁵⁰ A 19. században a kolostort templomával együtt deszakralizálták és ipari létesítményként használták. Ma lánykollégium működik falai között. A képpel kapcsolatban ld Bruno (1967, pp. 102-104).

¹⁵¹ Santi (1985, pp.15-20).

Jóllehet több kéz nyoma is felfedezhető a képen, a munkát alapvetően Luca Signorelli iskolájához kötik.¹⁵²

A megrendelő nevét nem ismerjük, de azt biztosan tudjuk, hogy a befogadó közösség a reguláris harmadik rend szabályzatát követte: a festmény eredetileg a városban ma is működő Szent Cecilia kolostor főoltárát díszítette.¹⁵³ A nővérek elődei Foligno Angéla mozgalmához csatlakozva 1422-ben kezdték meg közös életüket.¹⁵⁴ Létszámuk idővel annyira megemelkedett, hogy 1547-ben Citerna településén újabb kolostort nyitottak. A mai is működő házat Szent Erzsébet oltalma alá helyezték.¹⁵⁵

A nagyméretű oltárkép központi alakja a Gyermeket ölében tartó Szűzanya, akinek trónusa a felhők fölött lebeg.¹⁵⁶ Mellette balról Szent Cecília áll, kinek fejére a kis Jézus épp koronát helyez. Előtte Alexandiai Szent Katalin térdepel. Mária másik oldalán Assisi Szent Klára olvassa könyvét, előtte pedig Árpád-házi Szent Erzsébet látható. A legfelső regiszterbe négy férfi félalakos ábrázolása került, ők Szent Ferenc, Szent Bonaventura, Toulouse-i Szent Lajos és Padovai Szent Antal. Eredetileg még hat másik tábla is kapcsolódott az oltárképhez.¹⁵⁷

Megfigyelhető, hogy az alakok elrendezése nem véletlenszerű: a felső regiszterben egymás mellett, középen látjuk a két püspöki díszben megjelenített ferences szentet, míg mellettük, a szélen, egyszerű habitust visel a rend két nagy emblematisztikus alakja. Mária mellett balra a vértanú nőket láthatjuk súlyos, díszes brokátban, jobbra pedig egyszerű, szürke habitusban a két ferences női szent jelenik meg.

Erzsébet származására, világi hivatására és ferences elköteleződésére itt egyértelműen utal az ikonográfia: fehér fátylat és szürke, bő, kordával megkötött ruhája felett kék, Anjou-liliomos palástot visel. Lába előtt még a korona is megjelenik. A rózsza attribútuma ezúttal képi elbeszélés tárgya lesz: Mária öléből piros és fehér virágfejeket hullat alá, melyeket Erzsébet ruhájának redőiben fog fel.

¹⁵² Federico (1987, pp.178-182).

¹⁵³ A kolostor falai között napjainkban már urbanista klarisszák laknak.

¹⁵⁴ Az alapítók között említett Niccolosa 1438 tavszán minden vagyonát a kolostor lakóira hagyta, név szerint említve Marietta, Elisabetta (!) és Cecilia nővéreket. A közösség 1658-ban egyesült a szomszédos, ún. Paradiso kolostor lakóival, majd 1958-tól kezdve elfogadták az urbanista klarisszák szabályzatát.

¹⁵⁵ <https://www.leclarissedicastello.it/la-nostra-storia/>, <http://www.prociterna.it/il-borgo/da-vedere/Chiesa-S.Elisabetta/>

¹⁵⁶ Az oltárképet már a 16. század során szétbontották, majd a központi táblát Napóleon idején Perugiába vitték. 1814-ben ismét a templomban került kihelyezésre. 1912-óta képezi a városi képtár részét.

¹⁵⁷ Ezeken Szent Mihály arkangyal, Keresztelő Szent János, Szent Lúcia, Sienai Szent Bernardin, Szent Jeromos és Antiochiai Szent Margit volt látható. Valószínűleg Szent Cecília életének bizonyos jelenetei is megfestésre kerültek. A timpanonra Sgnazzino Szent Jeromost, Szent Ferencet és Szent Sebetýént festette meg.

Benozzo Gozzoli: Szent Erzsébet ferences szentek között (13. kép)

Az egykor konventuálisokhoz tartozó ferences templom szentélyének mennyezeti freskóin Toulouse-i Szent Lajos, Árpás-házi Szent Erzsébet, Sienai Szent Bernardin, Assisi Szent Klára és Padovai Szent Antal egész alakos ábrázolásai láthatóak.¹⁵⁸ Az apszis falfestményei között megtaláljuk a festő nevét és a festés befejezésének évszámát is (1452), valamint azt, hogy a megbízás Iacopo da Montefalco testvértől származik.¹⁵⁹

A szentély freskói 1832-ben egy földrengés alkalmával súlyosan sérültek. Restaurálásuk során a nem éppen kifogástalanul dolgozó szakemberek több hibát is elkövettek. Esetünkben például a Szent Erzsébet azonosítását segítő feliratot Viterbói Rózára cserélték fel. A földrengésen kívül egyéb tényezők, mint például a falak átnedvesedése is hatalmas károkat okozott, melynek következtében az ábrázolások ma sem láthatók a maguk teljességében.

Erzsébet bő, barna ruhát, kordát és barna köpenyt visel. Fehér fátyla felkarja közepéig ér, fején tekintélyes méretű koronát láthatunk. Ölében tizennégy fehér és ugyanannyi vörös rózsát tart. Klárával együtt ők a mennyezeti freskók egyedüli női alakjai.

Benozzo Gozzoli: Trónoló Madonna (14.- 15. kép)

Az imént bemutatott freskót is magában foglaló, montefalcoi Szent Ferenc templom Szent Jeromos kápolnájának 1452-ben készült, falra festett oltárképén a központi helyet Szűz Mária foglalja el, ölében a Gyermekekkel. A predellán sorakozó, szenteket ábrázoló mellképek között Szent Erzsébet ezúttal Montefalcoi Szent Klára mellett szerepel. Barna, habitusra emlékeztető öltözetét korda övezi, fölötté szintén barna, bő köpenyt visel, melyben fehér és piros rózsákat fog fel. Fejét felkarja közepéig érő, fehér fátyol borítja, a korona ezúttal nem jelenik meg rajta.

Domenico Ghirlandaio: Mária megkoronázása (16. kép)

Ghirlandaionak is mondott Domenico Bigordi már nagy népszerűségnek örvendő festő volt, amikor Narni város Szent Jeromos kolostorának prokurátora, fra Giovanni di Galeotto megbízta őt az obszervánsok használatában álló Szent Jeromos templom új oltárképének

¹⁵⁸ Toscano (1990, pp. 106-119).

¹⁵⁹ Benozzo Gozzoli Montefalcoba nem a Szent Ferenc templom kifestésének kedvéért érkezett; első megbízója Antonio da Montefalco, obszerváns testvér volt, aki igen komoly összeköttetésekkel rendelkezett. V. Miklós pápával oly közeli kapcsolatban állt, hogy az egyházfő 1447-ben személyesen látogatott el kolostorába. A festővel akkor ismerkedhetett meg, amikor az Beato Angelico segédjeként a Vatikánban dolgozott. 1450-ben a városba hívta, hogy az obszervánsok San Fortunato templomát díszítse. A festő, miután itt befejezte munkáját, felkérést kapott a konventuális kolostor előljárójától is.

megfestésével.¹⁶⁰ A templomhoz tartozó kolostort 1413-ig domonkos nővérek lakták, Berardo Eroli, narnii születésű nemes (1448-tól Spoleto püspöke, majd 1462-től pápai legátus) volt az, aki a pápánál kieszközölte az obszervánsok számára az épületet. A püspök nemcsak az egyházfővel, hanem a firenzei Medici családdal is jó kapcsolatokat ápolt és hozzájuk hasonlóan pártfogója volt a művészeteknek. A kép megrendelője valószínűleg Eroli kiterjedt kapcsolatrendszerének révén vette fel a kapcsolatot Ghirlandaioval, aki már a püspök halála után, 1486-ban készült el az oltárképpel.

A kép témája Mária megkoronázása, mely magában foglalja Isten anyjának mennybevételét is. Az egyházi kalendárium mindkét eseményről megemlékezik,¹⁶¹ az ünnepek hivatalos elismerése XII. Pius nevéhez köthető. A ferences rend világi testvérei között számon tartott egyházfő a liturgikus évbe még egy újdonságot bevezetett: december 15-én Szent Ferenc követői Máriáról mint a szeráfi rend királynőjéről emlékezhetnek meg.¹⁶² A Szűzzel kapcsolatos állítások hosszú folyamat eredményeképpen kristályosodtak ki, de amint azt a táblakép is mutatja, a ferencesek közül sokan már a 15. században is így gondolkodtak róla.¹⁶³ Ennek további bizonyítéka, hogy jóllehet hivatalos engedélyt csak 1517-ben kapott, már a megelőző században határozott formát öltött a ferences rózsafüzér is, melynek hetedik, utolsó titka a Mennyebe felvett Mária.¹⁶⁴

A háttér egységesen aranyozott, a természetes környezet csak a predella képein jelenik meg. Ennek ellenére két határozottan elkülönülő tér érzékelhető a kompozíción belül: Jézust, Máriát, szüleit és az angyalokat egy felhő választja el élesen az őket áhítattal figyelő szentek csoportjától. Az alsó regiszterben ábrázolt szentek Ferenc alakja köré csoportosulnak. Domonkos jelenléte utalhat akár az épületet korábban lakó nővérekre is; Péter és Pál az Egyházat, illetve a hozzá való hűséget képviselik; a bűnbánatot és a megtérést Keresztelő János, Mária Magdolna, Ágoston és Jeromos, a kolostor védőszentje jelenítik meg. Alakjukban a ferences hivatás egy-egy központi eleme testesül meg. Ehhez a gondolatkörhöz kapcsolódhat az önfeláldozó, hitéért életét adó két mártír, Lőrinc és István alakja, kiknek szerepeltetése összefüggésbe hozható a képen is látható, 1481-ben szentté avatott, öt Marokkóban meghalt ferences mártír személyével. Rajtuk kívül a többi rendi szent: IX. Lajos,

¹⁶⁰ Novelli – Vignoli (2004, pp. 79-88).

¹⁶¹ Boldogságos Szűz Mária királynő ünnepnapja augusztus 22. Szűz Mária mennybevétele augusztus 15.

¹⁶² Peruffo (1954, p. 188).

¹⁶³ A nyugati keresztény kultúra első olyan ábrázolása, ahol Máriát királynőként a Fia mellett, trónuson ülve láthatjuk, Róma Santa Maria in Trastevere 12. század első felében kidíszített apszisában található. Frugoni (2010). Több mint száz évvel később az Örök Város másik neves, Szűz Mária tiszteletére emelt bazilikájában is készült egy hasonló ikonográfiát követő mozaik kompozíció, ahol Iacopo Torriti már a koronázás jelenetét is megidézte.

¹⁶⁴ Il Rosario Franciscano (2011)

Antal, Klára, Erzsébet és Bonaventúra, akinek szentté avatására 1482-ben került sor.¹⁶⁵ Szent Erzsébet alakjának csupán felső harmada látszik, fehér fátyollal fedett fejét ráborított barna köpenye takarja, melyet elől csat fog össze. Se korona, se rózsza nem kapcsolódik hozzá, mégis minden valószínűség szerint ő az, akit felismerhetünk. A következő, Città di Castello képtárában őrzött, Ghirlandaio műhelyének tulajdonított kép ikonográfiája több szempontból is hasonlít a narni oltárképre. Erzsébet megjelenése itt annyiban különbözik, hogy kordával átkötött derekát is látjuk, ölében pedig rózsákat tart.

Domenico Ghirlandaio műhelye: Mária megkoronázása (17. kép)

A táblakép eredetével kapcsolatban a legfontosabb kérdéseket nem tudjuk megválaszolni. Nem ismerjük sem a megrendelő, sem a festő személyét, és nincs egyértelmű bizonyítékunk, arra nézve, hogy kezdetben melyik közösség használatában állt. Jóllehet Guardabassi 19. század közepén készült leírása szerint a festmény akkor a fentebb idézett Santa Cecilia templom egyik mellékoltárán állt, elképzelhető, hogy a megrendelő eredetileg még csak nem is ebben a templomban kérte elhelyezését.¹⁶⁶

A szakirodalom ma Domenico Ghirlandaio műhelyének alkotásaként tartja számon. Több kéz nyoma is felfedezhető rajta, a legszebben kidolgozott Szűz Mária alakja. Stílusjegyei alapján valószínű, hogy a 15. század utolsó évtizedének első felében készült. A kompozíció Domenico Ghirlandaio Narniban őrzött oltárképének gondolatvilágát tükrözi. Mária, Jézus és az angyalok ábrázolása itt is elválik a szentek alakjaitól, a mennyet idéző háttér azonban ez esetben nem arany. A koronázás jelenetének közvetlen résztvevői mögött egy koncentrikus kört láthatunk, arany gombbal a közepén, melyből lángcsóvák indulnak ki. Az égi szférák hasonló megjelenítésével találkozhatunk többek között Spoleto katedrálisának főapsziséban is. Az Atyát megjelenítő, mindenek középpontját hangsúlyozó gomb egyértelmű utalásnak látszik a narni előképre. Ha a lángcsóvákat a pünkösdi eseményekre emlékezve a Szentlélek jeleként értelmezzük, a képen magunk előtt láthatjuk az egész Szentháromságot.

Az alsó regiszterben, felhőkön álló alakokat a következőképpen tudjuk azonosítani: Szent Ferenc, Sienai Szent Bernardin, Szent József (?), Toulouse-i Szent Lajos, Szent Jeromos (?), Padovai Szent Antal. A 3-3 alak között, szintén az égben térdelő női szentek: Árpád-házi Szent Erzsébet, Mária Magdolna (?), Alexandriai Szent Katalin, Assisi Szent Klára. A megrendelő, illetve a befogadó közösség a képen szereplő, kifejezetten ferences

¹⁶⁵ A predella képein a következő jelenetek ábrázolása látható: Ferenc megkapja a stigmákat, halott Krisztus Mária és János között, bűnbánó Jeromos a pusztában.

¹⁶⁶ Annyit biztosan tudunk, hogy 1876-ban lett a városi gyűjtemény része, majd 1912-ben került a Palazzo Vitellibe, ahol azóta is megtekinthető. Federico (1987, pp.168).

kötődésű szentek aránya miatt vélhetően maga is ferences volt. Talán nem kizárt, hogy a kép eredetileg a Szent Cecília kolostorával szomszédos, később velük egyesült, szintén szabályozott harmadik rendi Paradiso nővéreinek számára készült.¹⁶⁷

Erzsébet fejtartása, arcvonásai emlékeztetnek a narnii alakra. Világos barna, habitusra emlékeztető ruhát visel. Fején a fehér fátyol fölött ráborított köpenyét látjuk. A korona attribútuma ezúttal sem jelenik meg. Míg tekintetét az égre emeli, keze a kötényében őrzött rózsák felé halad, dinamikussá téve így az ábrázolást. Kéztartása mintha ellenpárja lenne Kláraénak, aki baljával liliomot fog, jobbját pedig szíve felé hajtja. Talán az is elképzelhető, hogy ezekben a gesztusokban a cselekvő és szemlélődő életformára utaló apró jelzéseket ismerhetjük fel.

Bernardino del Castelletto di Massa: Trónoló Madonna Gyermekeivel és szentekkel (18. kép)

Umbria Massa Martana településének Szent Ferenc titulását viselő templomába készült az az oltárkép, melyet a lombard származású festő a 15. század utolsó negyedében eredetileg a terciáriusok kápolnája számára készített.¹⁶⁸

A kép középpontjában Szűz Máriát láthatjuk, ölében a Gyermekekkel. Trónusát két angyal és négy szent veszi körbe: a Madonna jobbján Szent Ferenc és Szent Lajos, balján Szent Jeromos és Árpád-házi Szent Erzsébet áll. Az alsó lépcsőfok feliratának köszönhetően az ábrázolt alakok keresztnéveit ugyan biztosan tudhatjuk, de Lajos azonosításával kapcsolatban mégis felmerül némi kétség. Az általában toulouse-i Szent Lajosként emlegetett férfi koronáját a fején viseli, kezében jogart tart, öltözete pedig inkább csak idézi a testvérek habitusát. Véleményem szerint egy ferences világiak használatában lévő kápolna oltárképén inkább feltételezhető, hogy a francia királyt, IX. Lajost láthatjuk.

Erzsébet itt egyértelműen a harmadik rend tagjaként jelenik meg: barna színű, bő ruháját korda övezi, köpenye egyszerű, fején derekáig érő fehér fátylat visel. A csodára utaló piros és fehér rózsák felfogott köpenyében láthatóak. A korona attribútuma ezúttal egyáltalán nem jelenik meg.

Ismeretlen mesterek: Ferences családja (19. kép)

Az Assisi Szent Ferenc Bazilika kincstárában őrzött nagyméretű kárpit flamand, valószínűleg brüsszeli műhelyben készült 1471 és 1482 között.¹⁶⁹ Származásával

¹⁶⁷ 1457-ben a Paradiso nővéreinek háza már kicsinek bizonyult, ezért a püspök elrendelte, hogy a szomszédos Szentháromság testvériség engedje át számukra saját ingatlanait. A közösség történetéről lsd M. G. M. A. V. (1843, pp. 92-95).

¹⁶⁸ <http://www.massarinascimento.it/portfolio/madonna-con-bambino-e-santi-2/#fn-406-1>

kapcsolatban annyi bizonyos, hogy a rend tulajdonába IV. Sixtus révén került, de azt nem tudjuk pontosan, hogy a pápa kifejezetten a bazilika számára készítette, vagy már meglévő tulajdonát ajándékozta a testvéreknek. A kép középpontjában egy Krisztus keresztjét idéző élő fát látunk, melynek virágain ferences rendhez kötődő szentek ülnek. Ők attribútumaikon kívül keresztnévük alapján is azonosíthatók. Szent Erzsébet a jobb oldalon, Ferenc mellett tűnik fel. Öltözkének színe nem üt el a szerzetesekétől, fején fehér fátylat visel, övén pedig megtaláljuk a három csomóra való utalást, de ruhájának anyaga, mintája, és elegáns papucsja királyi származását idézi, valamint azt, hogy a ferences lelkiséget világi hívőként követte. A jobbában tartott három korona a három életállapotban - szűz, családos, özvegy - megélt életszentségre utalhat. Bal kezében ruhát látunk, mely a szegények iránti elköteleződésére emlékezteti a szemlélőt.¹⁷⁰

Domenico Antonio Indivini da San Severino: Árpád-házi Szent Erzsébet (20. kép)

Az Assisi Szent Ferenc Bazilika felső templomának apszisában elhelyezett stallumok Domenico Indivini és segédei nevéhez köthetők.¹⁷¹ Az 1491 és 1501 között készült, összesen 102 ülőhelyet magában foglaló pad háttámlájának mindegyikét perspektivikus építészeti formákat, csendéletet, szenteket megjelenítő intarzia díszíti. A pápai tróntól számított negyedik ülésen Szent Erzsébet ábrázolását láthatjuk. A szent kezeit imára kulcsolva, égre emelt tekintettel néz ki a térben ábrázolt ablak mögül. Csuklóján rózsafüzér függ, arcvonásai fiatal, imádságos lelkületű nőre utalnak. Bő ruhája fölött sötétebb köpenyt visel, mely fehér fátyollal borított fejét is befedi. A korona nem jelenik meg, azonosítását a kép alatt olvasható felirat segíti.

III.1.4. 16. század

A 16. század nem hozott jelentős változást Szent Erzsébet ikonográfiájában. Azt mindenképp érdemes kiemelni, hogy a szentet minden esetben habitusra emlékeztető öltözetben láthatjuk, de a rózsza attribútuma a korábbi évszázadhoz képest ritkábban fordul elő. Helyette új szimbólum nem került a képre, egyedül az Angyalos Boldogasszony Bazilika Rózsa kápolnájában láthatunk könyvet, egy perugiai, beöltözés szertartását megjelenítő képen pedig jogart a kezében. Néhány esetben még a korona sem kapcsolódik alakjához.

A 15. század legvégén feltűnő, Árpád-házi Szent Erzsébetet és IX. Lajost párban ábrázoló képtípusra egyre több példát találunk. Filippino Lippi és követői 1504 után fejezték

¹⁶⁹ Morello - Kanter (1999).

¹⁷⁰ Golarits - Prokopp (2003, p. 175).

¹⁷¹ Malafarina (2005, pp. 198-203).

be *Szent Ferenc dicsőségben* címet viselő képüket, melyen a rend alapító atyja előtt a két királyi származású szent térdeplő alakját láthatjuk.¹⁷² A festők Erzsébet ölébe ezúttal csak piros rózsát helyeztek, a korona pedig lába előtt hever. Ezzel egy időben készített Giovanni della Robbia Volterra San Girolamo templomának harmadik rendi kápolnája számára egy olyan terrakotta oltárképet, ahol a két szent Ferenc kezéből átveszi a regulát. IX. Lajos koronája a földön jelenik meg, Erzsébet előtt pedig rózsákat látunk.

Miután V. Sixtus pápa 1585. november 19-én megalapította a kordás társulatot egyre több olyan ábrázolás született, melynek központi eleme a korda leengedése. A renchez való tartozás szimbólumának átvételekor több esetben is megfigyelhetjük Erzsébet jelenlétét, bár ez a képtípus széles körben inkább csak a következő évszázadban terjedt el.

Tiberio di Assisi: Szent Ferenc tizenkét tanítványa (21. kép)

A freskót magában foglaló Rózsa kápolna azon a helyen épült, ahol egykor Szent Ferenc kis kunyhója állt. Az épület már azelőtt elnyerte végleges formáját, hogy a később hozzá csatlakozó Angyalos Boldogasszony Bazilika alapkövét letették volna.¹⁷³ Az oltár körüli falrészen Szent Ferenc tizenkét tanítványát, valamint hat szent - Szent Klára, Szent Erzsébet, Szent Bonaventura, Sienai Szent Bernardin, Toulouse-i Szent Lajos és Padovai Szent Antal - egészalakos ábrázolását láthatjuk. Festőjük Tiberio d'Assisi, aki munkájával 1506-ban készült el. Árpád-házi Szent Erzsébet Assisi Szent Klára mellett látható, az övéhez egészen hasonló barna, habitusra emlékeztető bő ruhában. Öltözete Klaráéhoz nagyon hasonló, mégis egyértelműen más: vállán világos köpenyét díszes csat fogj össze, fején pedig fehér fátylat visel. Mindketten könyvet tartanak a kezükben, ezek alakja azonban eltérő: Erzsébet azt anyagba fogva tarja.¹⁷⁴

Tiberio d'Assisi: Szent Erzsébet ferences szentek között (22. kép)

Montefalco ma is működő, obszerváns irányzathoz tartozó San Fortunato templomát egy árkádsorral övezett udvaron keresztül közelíthetjük meg. A térről nyíló, Szent Ferenc nevét viselő kápolna díszítése megszólalásig hasonlít arra, mely az Angyalos Boldogasszony Rózsa kápolnijában található. Tiberio d'Assisi 1512-ben minden bizonnyal arra kapott felkérést, hogy néhány évvel korábbi munkájának vázlatait használja. A freskók megrendelője

¹⁷² <https://museofrancescanovirtuale.blogspot.com/2016/10/san-francesco-in-gloria-con-i-santi.html?m=0>. A képet napjainkban a memphisi Brooks Museum of Art őrzi.

¹⁷³ A kápolna kialakítását 1440 körül fejezték be. La Basilica di S. Maria degli Angeli in Porziuncola (2011, pp.51-53).

¹⁷⁴ Az anyag vélhetően – főként szállítás közben - a könyv védelmét szolgálta, az attribútum ezen formája talán arra utal, hogy Erzsébet a cselekvő szeretet példájával hirdette az evangélium tanítását. A soron következő, montefalcoi képen még tisztán kivehető a könyv elején olvasható IHS monogram.

egy világi asszony, a neves montefalcoi családból származó Griseida de Filippis¹⁷⁵ volt, aki a ferences világi közösséggel valószínűleg szoros kapcsolatot ápolt, sőt talán ő maga is a rend tagja volt, ugyanis egy 1517-ben kelt dokumentum alapján úgy tűnik, hogy a kápolna e közösség székhelyéül szolgált.¹⁷⁶

Annak ellenére, hogy az ábrázolások egészen egyformának tűnnek, némi különbséget mégiscsak felfedezhetünk. Erzsébet és Klára esetében elmondható, hogy a Bazilika kápolnájának alakjai könnyedebbek, a vonások tisztábbak mind az arc, mind a kéz, mind a ruházat tekintetében. A montefalcoi szentek idősebbnek tűnnek és kevésbé bájosak. Erzsébet köpenyét egyszerűbb csat fogja össze, Klára pedig halvány, szegéllyel ellátott fátyla alatt olyan kendőt visel, mely egész nyakát eltakarja. Erzsébet kezében a könyv ugyanúgy áll, azzal a különbséggel, hogy itt jobban kivehető annak gerince, valamint az előlapon olvasható, napsugaras IHS monogram. Míg a szentek nevei a bazilikában fejük felett, addig itt lábuk alatt olvasható.

Giovanni di Pietro (Lo Spagna): Szűz Mária trónuson szentekkel (23. kép)

Egy fennmaradt dokumentum tanúsága szerint Lo Spagna 1516-ban, a harmadik rend világi közösségének megbízásából kezdett el dolgozni a Szent Ferenc Bazilika alsó templomának Szent Katalin kápolnájába szánt képen.¹⁷⁷ Az oltárkép ma a bazilika kincstárában tekinthető meg.

Mária központban álló trónusát hat szent - Alexandriai Szent Katalin, Assisi Szent Ferenc, Árpád-házi Szent Erzsébet, IX. Lajos, Assisi Szent Klára és egy nehezen beazonosítható férfi szent - veszi körül. Erzsébet takarásban áll, fején csupán fehér fátylat, vállán szürkés árnyalatú köpenyt visel. Kezét imára kulcsolja, öltözetén kívül egyetlen konkrét attribútum sem jelenik meg mellette.

Pietro Perugino: Szűz Mária szentekkel (24. kép)

A neves perugiai festő nagyméretű freskója a város Szent Ágnes kolostorának Fogantatásról elnevezett kápolnájában található.¹⁷⁸ Az épületet egykor harmadik rendi reguláris női közösségé volt, ma klarissza nővérek lakják - így a festmény csak az ő engedélyükkel és kíséretükben látogatható.

¹⁷⁵ Rokona volt, Girolamo de Filippis jegyző, akinek mintegy fél évszázaddal korábban sikerült elérnie, hogy családjának tagjai a Szent Ferenc templom Jeromos kápolnájában találjanak végső nyughelyet. A kápolnában Benozzo Gozzoli is dolgozott. Garibaldi (2003).

¹⁷⁶ Nessi – Paoli (1995, pp. 156-157).

¹⁷⁷ A képről bővebben lásd Sabatini (1984, pp. 180-186).

¹⁷⁸ A freskó leírását a személyes tapasztalatok mellett a nővérek által rendelkezésre bocsájtott kézirat tette lehetővé, mely a néhány évvel korábban végzett restauráció alkalmából készült.

A kompozíció középpontjában Mária a kegyelmek közvetítőjeként jelenik meg, melyet oráns kéztartása hangsúlyoz. Feje fölött mennyekben elfoglalt helyére utalva két angyal tart koronát. Jobb és bal oldalán jóval kisebb méretben két, ferences habitusra emlékeztető öltözetet viselő nő alakja látható. Fejüket fehér fátyol fedi, melyet szinte teljesen betakar nagy, barna köpenyük. Kezeiket mindketten imára kulcsolják, szemeiket pedig Máriára emelik, akinek közbenjárását kérik. A jobb oldali, ölében rózsákat tartó alakban vélhetően Árpád-házi Szent Erzsébetet ismerhetjük fel.

Giovanni di Pietro (Lo Spagna): Mária megkoronázása (25. kép)

A Todi képtárában őrzött oltárkép megrendelésére vonatkozó szerződés 1507-ben a város főterén, a festő Lo Spagna és a helyi obszerváns közösség prokurátora, Giovanni Rossi között kötöttetett.¹⁷⁹ A dokumentumban szerepel, hogy a megbízó kifejezett utasítása szerint a művésznek a narnii oltárkép mintájára kellett elkészítenie munkáját, mellyel végül 1511-ben készült el.

Az előképhez való ragaszkodás valószínűleg inkább a kép témáját és a kompozíciót érintette, ugyanis Lo Spagna - minden bizonnyal megrendelőjével való előzetes egyeztetés után - elhagyta az arany hátteret: Mária és Jézus mögött a kék ég, a szentek háttérében Todi környezetére jellemző lankás dombok láthatók.¹⁸⁰

Erzsébet ábrázolása első pillantásra szintén megegyezik Ghirlandaio változatával, ha azonban alaposabban megnézzük, felfedezhetünk néhány apró különbséget. Todiban a szent köpenyének színe – a képen szereplő többi szerzeteséhez hasonlóan – szürke. Fejét csupán fehér fátyla borítja és mellén nem jelenik meg a csat. Tekintetét itt egyértelműen az égre emeli.

Giovanni di Pietro (Lo Spagna): Mária megkoronázása (26. kép)

A következő kép tíz évvel később, 1522-ben, Trevi Szent Márton templomának főoltárára készült.¹⁸¹ A szerződésben Lo Spagna vállalta, hogy Mária Mennybevételének ünnepére befejezi munkáját.

A festő két oltárképét összevetve azt látjuk, hogy Treviben a szentek száma csökkent, az ószövetségi alakok teljesen eltűntek. A háttérben megjelenő táj változatosabb formákat

¹⁷⁹ A képről bővebben lásd Mazzi - Toscano (1998, pp. 170-175), Sabatini (1984, pp. 143-156).

¹⁸⁰ A képnek egykor részét alkotó predella jelenetei: Jeromos, Pietá, stigmatizáció. A festő láthatóan ezek esetében is Ghirlandaio-t követte, de a háttér tekintetében egyben el is tért tőle.

¹⁸¹ Sabatini (1984, pp. 240-248).

mutat és a távolban Assisi Szent Ferenc Bazilikáját, valamint a hozzá kapcsolódó kolostort is láthatjuk.¹⁸²

Erzsébet a korábbiakkal ellentétben itt a kép jobb oldalán áll, ezen kívül minden más szempontból megegyezik azzal az ábrázolással, mely a Todiban őrzött oltárképen látható.

Jacopo Siculo: Mária megkoronázása (27. kép)

A festőt a norciai Santissima Annunziata kolostor lakói bízták meg az oltárkép elkészítésével, mellyel ő 1541-ben Szent Benedek, a város védőszentje ünnepnapjára készült el.¹⁸³ Minden bizonnyal jól ismerte, és egyértelműen követte apósa, Lo Spagna fent bemutatott képeinek ikonográfiáját, mindazonáltal munkáján egyedi vonásokat is felfedezhetünk. Változást jelent például, hogy a felső regiszterben megjelenik az Atya, valamint alatta, galamb formájában, a Szentlélek is. A szentek elrendezése, a predella témái, valamint Mária öltözeke is inkább Todi, mint Trevi oltárképét idézi emlékezetünkbe.

Erzsébet itt újra barnába hajló, fejét borító, elől egyszerű pánttal átkötött köpenyt visel. Fejét ugyan inkább előre fordítja, de szemét egyértelműen az égre emeli.

Dono Doni: Szent Erzsébet (28. kép)

A szóban forgó kép eredetileg az Assisi Szent Ferenc Bazilika felső templomának északi kereszthajójában - egészen 1870-ig - a régi nagy orgona egyik díszítő eleme volt.¹⁸⁴ Ma a templomhoz kapcsolódó kolostor első emeletén az első szoba bejárata fölött függ. Mivel az előjáró ebben a helységben lakik, talán joggal mondhatjuk, hogy kiemelt helyet kapott.

Az assisi származású festő 1560 körül készített képén Erzsébet bő, piros köpenyt visel nagyméretű díszes csattal. Fején fehér fátyol látható, mely nyakát is eltakarja. Felemelt, kitért kezei között rózsafüzér feszül, melynek alakja emlékeztet arra, mely a felső templom stallumának intarziáján látható. Előtte nyitott könyv, fejéről pedig épp esik le a korona. Lendületes, dinamikus az ábrázolás, mintha Erzsébet épp e pillanatban, ima és elmélkedés közepette értett volna meg valamit.

Michelangelo Braidí: A korda allegóriája (29. kép)

Eredetileg Narni Szent Ferenc templomának talán a korda társulat kápolnája számára készült az a feltehetően Michelangelo Braidí nevéhez köthető oltárkép, melyet napjainkban La

¹⁸² A predellán a kolostor védőszentjét, Mártont, a Pietàt, valamint a stigmatizációt ábrázolta a festő.

¹⁸³ A képről bővebben lásd Benazzi-Masci-Ramaccini-Sapori (1984).

¹⁸⁴ Egykor összesen nyolc festett tábla tartozott a hangszerhez, később ezek mind ugyanazon a folyosón lettek elhelyezve. Magro (2007, pp.101-102).

Quercia Santa Maria della Cerqua temploma őriz.¹⁸⁵ A megrendelő egy világi házaspár, Giovanni Andrea Eroli és Lucrezia Cesi voltak.

Az előképet Agostino Caracci 1586-ban készült metszetében sejtethjük. A kép felső regiszterének középpontjában Szent Ferencet, alatta a harmadik rend allegorikus alakját láthatjuk. A rendalapító körül a felhőkön három-három ferences szent ül - a legalsó sorban IX. Lajos és Árpád-házi Szent Erzsébetet.¹⁸⁶ Braidí ábrázolásán Erzsébet sötétbarna, fejére borított, bő köpenyt visel, melyen ezúttal a korona is megjelenik.

A kép témája egyértelműen kapcsolatban áll a kordás társulat 1585-ben történt megalapításával: Ferenc az angyalok és a szentek segítségével kordát oszt az oltár körül összesereglett, mindenféle rangot és nemet képviselő világiaknak. A háttérben azt is láthatjuk, amint egy angyal a sárkány alakjában megjelenített kárhozat szájából kordája segítségével épp menti a szenvedő lelkeket.

Ismeretlen festő: A két Erzsébet beöltözése (30. kép)

Perugia Monteripido néven emlegetett, egykor az obszervancia bástyájaként működő kolostorának könyvtárért felelős szerzetesétől hallottam először e kép létezéséről. A testvér egy katalógust mutatott, melyben az egykor saját gyűjteményük részét képző tárgyakat tartják számon. A szóban forgó festmény eredetileg a kolostor templomának oldalfalán volt elhelyezve. 1863-ban állami tulajdonba került, jelenleg a városi képtár raktárában található. A nagyközönség nem ismeri, kiállításon soha nem szerepelt.

A nagyméretű, 1580 és 1620 között készült, vászonra festett olajkép két központi alakja Árpád-házi és Portugáliai Szent Erzsébet. A nézővel szembe forduló alak már kordával övezett, habitusra emlékeztető öltözetet és vállig érő, fehér fátylat visel. Királyi származása egyértelműen hangsúlyos, ugyanis azon túl, hogy fején megjelenik a korona, kezében jogart is láthatunk. Övéhez rózsafüzér kapcsolódik. Portugáliai Szent Erzsébet épp díszes viselete fölé fogadja az egyszerű ferences ruhát, koronáját és jogarát addig a földre helyezte. A képen látható többi, szintén előkelő nő vélhetően az ő példájukat követi majd: az egyik testvér kezében már a következő, habitusra emlékeztető öltözetet tartja.

Az ikonográfia híven tükrözi azt a tendenciát, mely szerint a 16. század végén már egyre inkább a nemesek körében lett népszerű a világiakat magában foglaló harmadik rend.

¹⁸⁵ Cassio (2010, p. 176).

¹⁸⁶ A többi felhőn ülő szent: Szent Bonaventura, Toulouse-i Szent Lajos, Sienai Szent Bernardin, Padovai Szent Antal és Assisi Szent Klára.

III.1.5. A 17. század

A 17. században egyre több alkalommal kezdték Szent Erzsébetet megjeleníteni. Öltözetére továbbra is jellemző, hogy ferences jellegű és a szerzetesek habitusára emlékeztet minket, sőt, előfordul, hogy nem is fehér, hanem a klarissza nővérekét idéző sötét fátylat visel. Ennek oka lehet akár az is, hogy ebben az időben a pápa már a reguláris harmadik rendi nővéreket is klauzúrára kötelezte. A világi közösségeknek ekkor számos előkelő tagja volt, akik komoly anyagi hozzájárulással gazdagították a rend lehetőségeit. Talán ezért sem hiányzik a képekről soha a korona, mely - két alkalommal - azáltal hogy zárt típusú, még inkább hangsúlyozza a szent származását. Arra korábban is láthattunk példát, hogy attribútumai között megjelenik a rózsafüzér - ebben az évszázadban ez még gyakrabban előfordul. Teljesen új viszont a kezében tartott mankó, mely Erzsébet, illetve kortárs követőinek betegápolói tevékenységére emlékeztethet minket.¹⁸⁷ Egy alkalommal jogar, egyszer pedig egy fektetett könyv jelenik meg mellette. A rózsza nem minden esetben tűnik fel és az is előfordul, hogy helyette tavaszi virágokat látunk.

Palminio Alvi: Szent Ferenc kordát oszt (31. kép)

Palminio Alvi¹⁸⁸ 1615-ben készült festménye ma is Stroncone Szent Ferenc templomának ún. Korda oltárát díszíti.

Bár a felső regiszterben négy férfi szent helyezkedik el, a központi alak Szent Ferenc marad, aki szemét az égre emelve, egy oltár előtt, felhőn térdepelve osztja a kordákat a körülötte szintén térdepelő szenteknek. Mivel lépcső választja el őket egymástól, Ferenc kissé fölöttük áll. Balkéz felől Szent Klárát, jobbra Szent Erzsébetet láthatjuk, akinek szürkés árnyalatú ruhájából csak annak ujja látszik. Fején fehér fátyolt és ékköves koronát visel, kezében rózsafüzért tart.

Cesare Sermei: Utolsó ítélet (32. kép)

Az Assisi Szent Ferenc Bazilika alsó templomának főapsziséban található Cesare Sermei 1623-ban készült, utolsó ítéletet ábrázoló freskója. Erzsébet a felhők között épp Ferencsel átellenben, barna színű, habitusra emlékeztető ruhát és fehér fátylat viselő nők élén, koronával a fején jelenik meg. Alakja épp az apszis őt ábrázoló üvegablaka fölött tűnik fel.

¹⁸⁷ Már a 14. század közepén Erzsébet számára készített szarkofágon is megtaláljuk ezt a motívumot, majd valamennyi ábrázoláson, ahol Erzsébet körül beteg embert látunk. Itt végül a mankó már a beteg ember jelenléte nélkül is utal a megsegített személyre, illetve személyekre. A két umbriai példán (Farneto, Santa Maria degli Angeli múzeuma) kívül mankóval láthatjuk még például Francesco Albani és Marullo képein, valamint Comboni legendáriumának fedőlapján is. Mindegyik ábrázolás a 17. században született.

¹⁸⁸A festő Todi egyik legismertebb családjából származott. Elsősorban városában, illetve annak tágabb környezetében működött. Bővebben lsd Ridolfi (1990. pp. 273-275).

Vállát bő köpeny borítja, kezét imára kulcsolja, és a mellette álló nővérré figyel, aki épp társát ajánlja a szent figyelmébe.

Sermei freskója előtt Puccio Capanna festményei díszítették az apszist. Ennek csupán leírásai maradtak meg, maga a kompozíció teljesen megsemmisült. Tudjuk, hogy a keresztrefeszítés mellett ferences szentek voltak láthatók. Elképzelhető, hogy Erzsébet alakja már e 14. századi alkotáson is feltűnt.¹⁸⁹

Bandiera Benedetto: Szűzanya a Gyermekekkel, Szent Annával és szentekkel (33. kép)

A perugiai származású festő nagyméretű, vászonra festett képe a folignoi Szent Ferenc templomhoz kapcsolódó kolostor emeleti folyosóján található.¹⁹⁰ A festmény a 17. század első harmadában készülhetett.

Az ábrázoláson szereplő alakok három különböző szinten jelennek meg: a felhők között Mária Jézus és Szent Anna, középen Szent Ferenc mellett Szent Antal és Sienai Szent Bernát, valamint Szent Klára és Árpád-házi Szent Erzsébet látható. Alattuk világi, illetve szerzetesi fátylat viselő nők mellképei sorakoznak.

Erzsébet arcvonásai kivételesen idősebb asszonyra emlékeztetnek. Fejére borított köpenye erősen idézi Klára fekete fátylát. Kordája mellett rózsafüzér függ, fején koronát visel.

Giacomo Giorgetti: Szent Erzsébet (34. kép)

Az Angyalos Boldogasszony Bazilika Stigmatizált Szent Ferenc kápolnája évszázadokon keresztül a harmadik rend világi közösségének székhelyéül szolgált: már a 17. században is ezen a helyen tartották havi összejöveteleiket, sőt feltételezhetjük, hogy november 19-én itt mutatták be az ünnepi szentmisét. A bazilika havilapja a 20. század első évtizedeiben még nem egyszer Szent Erzsébet nevéhez kapcsolja a kápolnát. E hagyomány egy ideje már feledésbe merült, a közösség összejöveteleinek napjainkban a kolostor egyik terme ad otthont.

A kápolna díszítését Livio Nuti végrendeletének köszönhetően a harmadik rend finanszírozta. A festmények elkészítésére Cesare Sermei és tanítványa, Giacomo Giorgetti kapott megbízást.

¹⁸⁹ Magro (2007, p. 100).

¹⁹⁰ A kolostorban tett látogatás alkalmával mellém szegődő testvér nem tudott felvilágosítást adni a festménnyel kapcsolatban. Az azonosítást a következő honlap segítségével végeztem:

<http://catalogo.fondazionezeri.unibo.it/entry/work/51907/Bandiera%20Benedetto%2C%20Madonna%20con%20Bambino%20e%20san%27Anna%20in%20gloria%2C%20sant%27Antonio%20da%20Padova%2C%20san%20Bernardino%20da%20Siena%2C%20san%20Francesco%20d%27Assisi%2C%20santa%20Chiara%20e%20santa%20Elisabetta%20d%27Ungheria>

A bejárat boltívén négy szent - Sienai Szent Bernardin, Szent Erzsébet, IX. Lajos és Padovai Szent Antal egészalakos ábrázolása látható, a freskókkal Giacomo Giorgetti 1631-ben készült el.¹⁹¹ Erzsébet világosbarna, habitusra emlékeztető bő ruháját korda övezi, vállát kissé sötétebb köpeny borítja. Fején fehér fátylat és koronát, lábán szandált visel. Szemét az égre emeli, kezében pedig egy nehezen beazonosítható tárgyat láthatunk. Az attribútum könyvet idéz, de azt a szent fektetve tartja.

Andrea Polinori: Szűz Mária leengedi a kordát (35. kép)

A nagyméretű oltárkép eredetileg Pantanelli ferences kolostora számára készült, 1643-ban. Ez a festő utolsó, dedikált munkája.¹⁹²

A kép felső regiszterének központi alakja Szűz Mária. Mellette balról Szent Ferenc, jobbról Szent Erzsébet térdepel. Mozdulataik bensőséges kapcsolatáról árulkodnak: Mária jobbával Ferenc homlokát érinti, balja pedig Erzsébet kezében nyugszik, aki épp csókkal illeti azt. Lába alatt a gonosz feletti győzelemre utaló holdsarló látható. Mindkét szent barna habitust visel. Erzsébet attribútumaként - a fehér fátyol mellett - a földön heverő korona jelenik meg. Mindketten kordát engednek le a nemek szerint elkülönülő, nemesi ruhába öltözött férfiak, illetve nők számára.

A masszív keretbe foglalt oltárkép ma az Assisi városában található Chiesa Nuova bal oldali, második oldalkápolnájában található. A ferencesek a 20. században hozták magukkal, amikor Pantanelli kolostorát elhagyták.

Ismeretlen mester: Szent Erzsébet (36. kép)

Egy helyi festő készíthette azt a freksót, amely közvetlen a nagy refektórium közelében, az emeletre felvezető lépcső melletti helység egyik boltívén található. Az épület ezen részében 1646-ban a novíciusok számára alakítottak ki kápolnát. A többi ferences szent mellett Erzsébet is példaként állt a növendékek előtt.

A szent esetünkben sötétszürke egyszerű, bő, habitusra emlékeztető ruhát, kordát és fehér fátylat visel. Fején koronát láthatunk, bal kezében liliomos jogart tart. Szemeit áhítatosan a kép jobb felső sarkában feltűnő Nap felé emeli. A keretbe foglalt feliraton neve a következő formában olvasható: S. Elisabeth Reg.a HN.

¹⁹¹ La Basilica di Santa Maria degli Angeli in Porziuncola (2011, p. 46), <http://catalogo.fondazionezeri.unibo.it/scheda/fotografia/99808/Fedeli%2C%20Marcello%20-%20Giorgetti%20Giacomo%20-%20sec.%20XVII%20-%20Sant%27Elisabetta%20d%27Ungheria%20-%20insieme>

¹⁹² Castrichini (1990, p. 101). Polinori (1586-1648) Todiban született, és tevékenységének java részét is itt, illetve a környező településeken fejtette ki. Idővel saját műhelye lett, és a város fontos megbízásokkal látta el.

Ismeretlen mester: Szent Erzsébet (37. kép)

Perugia ún. Monteulce kolostorát egykor klarissza nővérek lakták. Az épülethez kapcsolódó templom ugyan ma is használatban van, de már nem a közösség sajátja. A jobb oldali mellékoltárok közül a Szent Keresztről elnevezett boltívének freskói között IX. Lajos párjaként Szent Erzsébetet ismerhetjük fel. Szürke, bő, habitusra emlékeztető ruhában látható, fején fehér fátylat és koronát visel. Ölében ezúttal csak vörös rózsát láthatunk. Tekintetét az ég felé emeli, bal kezét pedig kitárja. A freskó a 17. század első felében készülhetett, és igen nagy hasonlóságot mutat a római Aracoeli bazilika ábrázolásával.

Ismeretlen mester: Szent Ferenc Szent Klára és Szent Erzsébet között (38. kép)

Az Angyalos Boldogasszony Bazilika múzeumában őrzött nagyméretű olajfestmény származása ismeretlen: sem a festő, sem a megrendelő személyéről, de még eredeti helyéről sincs megbízható adatunk.

A stílusjegyek alapján úgy tartják, hogy valamikor a 17. század első évtizedeiben készülhetett. Az ábrázolás központjában Assisi Szent Ferenc álló alakja látható, mellette két oldalról Assisi Szent Klára és Árpád-házi Szent Erzsébet térdepel. Mögöttük a mennyet idéző aranyszínű háttér előtt mintegy függöny tűnnek fel a felhők, ezek szélein angyalok néznek le a szentekre.

Szent Ferenc frontálisan, oráns kéztartással fordul a néző felé. A két női alak egymáshoz hasonlóan szemeit áhítatosan a rendalapítóra emeli. Öltözetük szinte megegyezik, mindketten szürkés árnyalatú habitust, köpenyt és fekete fátylat viselnek. Az egyedüli különbség a fej környékén figyelhető meg: míg Klára fátyla a köpenyében végződik és nyaka fedetlen, addig Erzsébeté a vállán terül szét és nyakát fehér kendő takarja el. Fején ezúttal zárt koronát láthatunk. Ölében öt fehér és három piros rózsát tart, karjában pedig a mankó betegápoló tevékenységére utal.

Ismeretlen mester: Angyali üdvözlés szentekkel (39. kép)

Az Angyalos Boldogasszony múzeumában kiállított díszes kehelytakaró kendő egykor a Porziuncola oltárán volt használatos. Az umbriai műhelyben, valamikor a 17. század során készült vörös alapszínű selyem közepén az Angyali üdvözlés látható. A tondót nyolc virág veszi körül, melyek kelyhében egy-egy ferences szent ül. Köztük találjuk Erzsébetet is, aki barna ruhát, fehér fátylat és koronát visel, ölében pedig virágokat tart.

Ismeretlen festő: Árpád-házi Szent Erzsébet (40. kép)

Trevi Szent Márton templomának¹⁹³ oldalkápolnájában a kép felirata szerint egy bizonyos frater Lucas 1688-ban festette meg a szent egész alakos képét.¹⁹⁴ Erzsébet kezét mellén alázatosan keresztbe teszi, a rózsák ezúttal nem jelennek meg. Barna, habitusra emlékeztető öltözetet, kordát, szintén barna, bő köpenyt, fején pedig fehér fátylat és egyszerű koronát visel. Vele szemközt Szent Klárát láthatjuk.

Francesco Providoni: Szent Ferenc Szent Klára és Szent Erzsébet társaságában (41. kép)

Az Assisi Szent Ferenc Bazilikához kapcsolódó kolsotorban több olyan ábrázolást is találunk, melyen Szent Erzsébet látható. Mivel ezek a képek a klauzúrához tartoznak csak egy testvér társaságában látogathatók.¹⁹⁵

A nagy refektórium ajtaja fölött Francesco Providoninak tulajdonított, egyszerű fa keretbe foglalt képen Szent Ferencet Szent Klára és Szent Erzsébet társaságában láthatjuk. Sem a festmény eredeti helyéről, sem megrendelőjéről nem tudunk biztosat.¹⁹⁶ Méretei alapján arra lehet következtetni, hogy korábban egy kisebb helység falát díszítette és valamikor a 17. század második felében készült.

Erzsébet megjelenése ezúttal szinte azonos a vele párban álló Klaráéval, a különbség csupán annyi, hogy ő fekete fátyla felett koronát visel. Kezében színes tavaszi virágokat tart melyek között egy szál rózsát sem találunk.

Ismeretlen mester: Szent Erzsébet (42. kép)

A Perugia közelében található Farneto SS. Pietà kolostorának kerengőjében ferences szentek fél alakos freskóit láthatjuk. A thüringiai örgróf özvegye barna, habitusra emlékeztető öltözetet, szintén barna, bő köpenyt és vállig érő, fehér fátylat visel. Fején gyöngyökkel díszített, zárt korona, kezében fehér mankó, ölében pedig néhány piros és fehér rózsza látható. Az ábrázolás fölött a szent neve olvasható.

A freskó feltehetően a 17. század utolsó harmadában készült.¹⁹⁷

¹⁹³ Eredetileg ebben a templomban állt Lo Spagna 1522-ben készült, Mária megkoronázását ábrázoló oltárképe is.

¹⁹⁴ <http://www.protrevi.com/protrevi/smartino.asp>

¹⁹⁵ Ezúton szeretnék köszönetet mondani a magyar származású Hunor testvérnek, aki novícius évét épp ebben a kolostorban töltötte.

¹⁹⁶ Magro (2007, p. 104).

¹⁹⁷ Az ábrázolás bizonyára nem ismeretlen a világi rend helyi közössége előtt, hiszen 2011-ben a szent ünnepnapja alkalmából a plébánia internetes felületén ezt csatolták megemlékező szavaikhoz. www.parrocchiacolombella.it/convfarneto/bacheca/1672-santa-elisabetta-dungheria

Paolo Nerocci da S. Gemini: Szűz Mária és a Gyermeke leengedi a kordát (43. kép)

Paolo Nerocci da S. Gemini oltárképe 1670-ben készült és eredetileg Calvi dell'Umbria Szent Ferenc nevét viselő templomának kordás társulata által használt kápolnájában állt¹⁹⁸

A kép két központi alakjai Szűz Mária és a Gyermeke, akik kordát osztanak Szent Klárának, Szent Ferencnek, IX. Lajosnak és Szent Erzsébetnek.

Erzsébet Lajos király mögött takarásban áll, alázatosságának jeleként fejét meghajtja és kezét mellén keresztbeteszi. Öltözetéből csupán fejére borított barna köpenyét és koronáját láthatjuk.

Ismeretlen mester: Szent Erzsébet szobra (44. kép)

Poscargano Santa Maria dei Cuori ferences templomának 17. század végén történt átalakításakor a kórus elé ikonosztáz került. Ennek két oldalsó ajtaja fölött napjainkban is Szent Lajos és Szent Erzsébet szobra látható.¹⁹⁹

Erzsébet barna, habitusra emlékeztető öltözetet, valamint díszes köpenyt és koronát visel. Ez talán a legkorábbi szobor Umbriában, mely a szentet ábrázolja.

Ismeretlen ötvös: Kehely ferences szentekkel

A kehelyről Emma Zocca emlékezik meg katalógusában.²⁰⁰ Leírása szerint a Szent Ferenc Bazilika kolostorában egykor őriztek egy 30 cm magas ezüst kelyhet, mely a 17. század végén, Itáliában készült. A nyolcszögletű talpon Klára, Erzsébet és Bonaventúra, a nóduson pedig Ferenc, Antal és egy angyal aranyozott alakja volt látható.

III.1.6. 18. század

Ebben a korban Szent Erzsébetről a korábbi évtizedekhez képest jóval kevesebb ábrázolás született. A szent megjelenésének tekintetében nem történt jelentős változás, azt azonban érdemes megjegyezni, hogy a négy példa közül egyikén sem látható a rózsza attribútuma. A korona mindenhol szerepel, viszont két alkalommal is a földön hever. Ritka, hogy a szentet cselekvés közben láthatjuk, Carlo Morelli festményén kívül Umbriában ferences környezetben erre csak egyetlen másik példát tudok. Szintén kevés az olyan ábrázolás, amely szöveget foglal magában.

¹⁹⁸ Napjainkban az oltárkép az orsolyiták kolostorában berendezett múzeumban található.

¹⁹⁹ Cassio (2010, p. 79).

²⁰⁰ Zocca (1936, p. 142).

Carlo Morelli: Szent Erzsébet szegényei körében (45. kép)

Az Angyalos Boldogasszony Bazilika oldalhajójának Rózsafüzér kápolnájában találunk egy mennyezeti freskót, mely Szent Erzsébetet mint az evangélium szavait tettekre váltó, felebaráti szeretetből cselekvő élet példáját ábrázolja. Szegények körében látjuk, amint pénzt ad egy idősebb asszonynak.

Erzsébet barna, habitusra emlékeztető öltözetet, szintén barna köpenyt, fején fekete fátylat és koronát visel. A képet Ottavio Spader, Assisi egykori püspöke festette a 18. század első évtizedében.²⁰¹

Anton Maria Garbi-Fulgenzio Bakotic: Keresztrefeszítés ferences szentekkel (46. kép)

Amelia Santissima Annunziata egyhajós kis templomának oldalfalán látható az a 18. században készült kompozíció, melyen a keresztrefeszített Jézus szobor formájában jelenik meg, mögötte Sienai Szent Bernardin, Szent Ferenc, Szent Erzsébet és Cortonai Szent Margit festett alakja látható. A szobrász Fulgenzio Bakotic obszerváns testvér volt.²⁰²

Erzsébet barna, habitusra emlékeztető öltözetet, kordát és fehér fátylat visel, gyöngyös koronája és a jogar lába előtt hever.

Ismeretlen mester: Szent Erzsébet (47. kép)

Az Assisi Szent Ferenc Bazilika kolostorának épületéhez tartozik az a tanterem, melynek falán Szent Erzsébet viszonylag nagyméretű, egyszerű, zöld márványmintás keretbe foglalt ábrázolása függ. A helység napjainkban a hittudományi intézet használatában áll.

A képet valószínűleg helyi mester készítette, a harmadik rend női ágának megrendelésére.²⁰³ A szent habitusra emlékeztető öltözetének színe ezúttal egészen sötét és fejét borító fátyla is fekete. Derekat földig érő korda övezi, lába előtt látható ékköves koronája²⁰⁴ még nem ért egészen földet.

A képen két latin nyelvű felirat is olvasható: Ex elem: sor: 3. ord. 1735. Alatta: S. Elisabeth Hungariae regis filia, intersanctos 3. ordine prima.

Az évszámból kiindulva elképzelhető, hogy a festmény a szentté avatás ötszáz éves jubileumának alkalmából készült.

²⁰¹ Banfi (2005, p. 43). Ottavio Spader Zarából származott. Obszerváns testvéreként az Angyalos Boldogasszony kolostorában tanított. Sokrétű (intellektuális, pasztorális, szociális) tevékenységéhez tartozik az Angyalos Boldogasszony említett kápolnájának díszítése is, mely síremlékét is őrzi.

²⁰² Cassio (2010, p. 232).

²⁰³ Magro (2007, pp. 102-104).

²⁰⁴ A korona megjelenésében igen hasonlít Dono Doni egykor a Szent Ferenc Bazilika orgonájának részét képező ábrázolására, Erzsébet öltözeke viszont a kolostor novícius kápolnájának freskóját idézi annyi különbséggel, hogy ott Erzsébet fején fehér fátylat láthatunk.

Ismeretlen Mester: Szent Ferenc leengedi a kordát (48. kép)

A közepes méretű olajfestmény Szent Ferencet a korda leengedése közben, Szent Klára és Szent Erzsébet társaságában jeleníti meg.²⁰⁵ Sem a kép megrendelőjéről, sem festőjének személyéről nincs pontos ismeretünk. A katalógus szerint a festmény a Szent Ferenc templom kordás társulatának oltárán állhatott és a 18. század folyamán készült. Erzsébet habitusra emlékeztető öltözetet, fejére borított köpenyt és koronát visel.

III.1.7. 19. század

A 19. század során két alkalommal is sor került a szerzetesrendek feloszlatására, a kolostorokat feldúlták, sok értékes tárgy és dokumentum elveszett. Nem csoda, hogy egészen a korszak utolsó harmadáig Umbriában nem találtam példát arra, hogy Szent Erzsébettel kapcsolatban új ábrázolás született. A század utolsó néhány évtizedében – nem utolsósorban IX. Pius és XIII. Leó pápa ösztönzésére – a ferences harmadik rend világi ága új erőre kapott. 1883-ban megújított regulája értelmében a rend arculata kissé megváltozott. Ez megmutatkozott a tagok külső viseletében is. Nem véletlen, hogy a 20. századhoz közeledvén egyre inkább azt tapasztaljuk, hogy Szent Erzsébetet a festők nem szerzetesre, hanem királynőre emlékeztető öltözetben ábrázolták.²⁰⁶ A rózsza ismét állandó attribútuma lesz, a virágok azonban sokszor már nem piros és fehér, hanem csak piros színűek. Emellett kezében több alkalommal megjelenik a kenyér is.

A megújított regula terjesztése céljából kézikönyvek sokasága jelenet meg, melyekben már Szent Erzsébet ünnepét előkészítő kilencedeket, triduumokat és énekeket is találunk. Egyre több kolostorban lesz a világi közösségnek állandó székhelye, melynek falait hamarosan a szent ábrázolásai díszítik. Az első ilyen célból készült olajképek a 19. század végén születtek. Néhány helyen már ekkor szoborral is találkozhatunk, ezeket az ünnep alkalmából kihelyezték, később körbe is hordozták.

Ebben az évszázadban Szent Erzsébet nevéhez már egyértelműen szervesen kapcsolódik a patróna jelző.

Carlo Botti: Árpád-házi Szent Erzsébet (49. kép)

Az 1891-ben készült, Szent Erzsébetet ábrázoló, háromnegyed alakos festmény Foligno Szent Ferenc nevét viselő kolostorának folyosóján található. Mivel a ferences világi rend folignoi közösségének egykori minisztere a vele készített interjú alkalmával említést tett

²⁰⁵ Toscano (1990, p. 210).

²⁰⁶ A rendhez való kötődését jelző fehér fátyol általában öltözetének része maradt.

arról, hogy a novemberi ünnepnapon Erzsébet ábrázolása a templomban rend szerint kihelyezésre kerül, a kép felkutatása célirányosan történt. Mind a festő neve, mind az évszám a kép jobb alsó sarkában olvasható - egyéb forrás a festménnyel kapcsolatban egyelőre nem áll rendelkezésünkre.²⁰⁷

A fiatal arcvonásokkal ábrázolt szent barna, testhez simuló ruhában, kék, belül prémes köpenyben, fehér fátyollal, koronával, ölében vörös rózsákkal áll előttünk. A háttérben dombok, alacsonyabb hegycsúcsok és kopár fák látszanak; ez utóbbi, valamint a borongós, szürke égbolt utalás lehet arra, hogy a rózsacsoda télen történt. Az eseményre irányítja figyelmünket Erzsébet fejtartása, ő ugyanis épp a virágokra néz. A szentet a háttértől derékig érő függöny választja el, mely a reneszánsz korának *Mária trónuson* ábrázolásaira emlékezteti a szemlélőt.

A képet egyszerű, aranyszínű keret veszi körül, mely kis, márványmintás asztalon áll. Igen hasonló ikonográfiával találkozhatunk a világi rend capodaquai központjában is.

Ismeretlen festő: Szent Erzsébet (50. kép)

Az ábrázolás reprodukciója megjelent a ferences világi rend egyik plakátján, mely 2007-ben, a szent születésének évfordulója alkalmából készült. A jubileum évében felújított, 19. század végén festett képen Erzsébet teljes alakja látható. A háttérben dombok és kopár fák, az előtérben drapéria látszik, a szent figyelme ölében tartott rózsaszínű rózsáira irányul. Kezét éppen úgy tartja, mint a folignoi festményen. Markáns különbséget jelent, hogy Erzsébet itt egyértelműen ferences, habitusra emlékeztető öltözetet visel és az ékköves korona, valamint a jogar lába előtt hever.

A képet a világi rend umbriai reginoális közösségének titkársága őrzi. Reprodukciójával kis szentkép formájában is találkoztam, melyet a Suore Francescane Elisabettine Bigie assisiben élő közössége 2011-ben osztott a szent ünnepnapja alkalmával.²⁰⁸

Ismeretlen festő: Szent Erzsébet (51. kép)

Spello San Severino kapucinus kolostorának egyik terme jelenleg a ferences világi rend helyi közösségének ad otthont. A helyiség falán két olyan ábrázolás is függ, melyen Szent Erzsébet látható. Az olajfestmény valószínűleg a 19. század végén készült, a másik egy 20. század első felében az országos központból beszerezhető reprodukció.

²⁰⁷ A festő, Carlo Botti (1848-1921) Folignóban született. 1900-ban elnyerte a perugiai Művészeti Akadémia érdemes művésze címet.

²⁰⁸ A kis szentkép hátoldalán „a szerzetesnő imádsága” olvasható.

Az olajfestményen Erzsébetet barna, bő, habitusra emlékeztető öltözetben, láthatjuk. Fején fehér fátylat és koronát visel, jobb kezében feszületet tart, baljával pedig díszes csattal összekapcsolt köpenyét fogja fel, melyben piros rózsák vannak. A képet egyszerű, aranszínű keret övezi.

Ismeretlen mester: Szent Erzsébet (52. kép)

Az Assisi Szent Ferenc Bazilika valamely raktárhelységében őrzik évközben azt a gipsz szobrot, mely az ünnep hetében napjainkban is kihelyezésre kerül. Eredetéről pontos adatok nem állnak rendelkezésünkre, de valószínű, hogy a harmadik rend világi testvéreinek ösztönzésére került a templomba.

Erzsébet öltözete egyértelműen világi: bővebb fehér alsó ruha felett testhez álló kékszínűt visel, mindkettő arannyal szegélyezett. Arany öve drágakövekkel van kirakva. Palástja piros, belül prêmes. Jobb kezében rózsaszín rózsákat, baljában cipót tart. Fején fehér, valódi csipkével szegélyezett fátylat visel, kornát azonban nem látunk rajta.

Ismeretlen festők: Árpád-házi Szent Erzsébet (53. kép)

Città di Castello Szent Ferencről elnevezett templomának raktárhelységéből két olyan kép is előkerült, mely kizárólag Szent Erzsébetet ábrázolja.

Az egyik már egy korábbi, Perugiában készült interjú során szóba került: a San Francesco al Prato kolostorának konventuális testvére említette, hogy templomuk sekrestyében volt egy olyan Erzsébet ábrázolás, melyet Città di Castello világi rendi közösségének ajándékoztak, mivel ők nagyobb figyelmet fordítottak a szent tiszteletének ápolására. A templomhoz kapcsolódó raktárhelység anyagának vizsgálata során nem is egy, hanem két ábrázolás is előkerült. Évszám, aláírás egyiken sem szerepel. A sötétebb tónusú kép talán még a 19. század végén, a másik már inkább a 20. század során készülhetett. A korábbi az, amelyet az ünnep alkalmával kihelyeznek.

Erzsébet a 19. századi olajképen nemes asszonyként jelenik meg. Alsó ruhája ugyan barna színű, de fölötte piros, két oldalt is díszes csattal megtűzött, belül prêmes palástot visel, melyben tíz fehér és egy vörös rózsát fog fel. Fején fehér fátylat és pántos, gyöngyökkel ékes koronát láthatunk.

Ismeretlen mester: Szent Ferenc, Szent Klára, IX. Szent Lajos és Szent Erzsébet (54. kép)

Az Angyalos Boldogasszony Bazilika homlokzatán három bejáratú kapu látható. Ezek közül a két szélső az, amelyet a hívek használnak. Mindhárom szárnyát fa domborművek

díszítik. A kolostor épületétől távolabb eső ajtón négy szent egészalakos ábrázolása köszönti a belépőt: a felső szinten Assisi Szent Ferenc és Assisi Szent Klára, szemmagasságban pedig IX. Szent Lajos és Árpád-házi Szent Erzsébet alakja látható. A domborművek a 19. század során készültek.²⁰⁹

A személyek azonosítását attribútumaikon kívül felirat is segíti. Erzsébet esetében ez: „S. Elisabeth regis Hungaria”, mellette kisbetűkkel: „filia”. Habitusra emlékeztető öltözetet, kordát, köpenyt, fátylat és koronát visel. Ölében rózsákat, kezében rózsafüzért tart. Ha ruháját közelebről szemügyre vesszük megállapíthatjuk, hogy a művész érzékeltette annak világi jellegét, ugyanis köpenyének szegélye díszes, cipője elegáns.

Ismeretlen szobrász: Szent Erzsébet (55. kép)

Cannara Szent Ferencről elnevezett oltára mellett egy-egy üveggel fedett, szobrot őrző fülkét láthatunk. Balra Szent Erzsébet, jobbra Szent Ferenc alakját fedezhetjük fel.²¹⁰

Erzsébet megjelenése elegáns, a renddel való kapcsolatának fátylán kívül nincs külső jele. Kékesszürke alsó, arany színű felsőruhát visel, melyet díszes öv fog össze. Köpenye kék, belül prêmes. Jobb kezében kenyeret, baljában egy színes rózsákból álló csokrot tart. Fején koronát és fehér fátylat visel oly módon, hogy az sötét haját látni engedi.

A fülkét védő üveglap tulajdonképpen egy ajtó, melynek segítségével a novemberi ünnepi körmenet alkalmával a szobrot könnyen kiemelheték.

Ismeretlen mester: Szent Erzsébet (56. kép)

Bevagna egyhajós, Szent Ferencről elnevezett temploma Assisi városának közelében található. A bejáratától balra, az oldalfal mélyedésében Szent Erzsébet szobrát láthatjuk, mely igen emlékeztet arra, amelyet Cannarában őriznek. Első pillantásra egészen egyformának tűnnek, ha azonban alaposabban szemügyre vesszük láthatjuk, hogy a szent ez alkalommal csupán egyszerű, bár nemes anyagból készült övet visel és ruháját sem díszítik drágakövek. Haja és köpenye sötétebb, kissé eltérőek arcvonásai és a csokrot sem egészen ugyanúgy tarja kezében. Összességében véve úgy tűnik, hogy a bevagnai szobor készülhetett később, és előképe talán éppen az, vagy az a típus volt, ami Cannarába került.

Ugyanez az alapgondolat figyelhető meg a Suore Francescane Elisabettine Bigie Assisi házában kiállított szobornál, csak itt a kenyér nem a kezében, hanem lábánál, egy kosárban található. A rózsacsokrot jobbáiban tartja, baljában pedig a jogar jelenik meg.

²⁰⁹ Prokopp - Golarits (2003, p. 181).

²¹⁰ Szent Erzsébet szobra a 19. században készült, eredetére vonatkozóan ennél többet egyelőre nem tudunk.

III.1.8. 20 – 21. század

A 20. század első évtizedeiben a források tanúsága szerint a világi testvérek Szent Erzsébet iránti tisztelete meglehetősen intenzív volt. Ez megmutatkozott a novemberi ünnepnapra való imádságos előkészületben és az ünnep eseményeinek megvalósulásában; a templomok és közösségi termek dekorációjában; a könyvtárak vonatkozó anyagában.²¹¹ A század közepén már az egységesedés folyamatának részét képezte a kultusz központi javaslatokkal történő előmozdítása. A II. Vatikáni Zsinatot követően a rend regulája ismét megújult, ezáltal még markánsabb változást hozva a közösségek életének működésébe.

Ismeretlen mester: Szent Erzsébet szobor (57. kép)

Az Angyalos Boldogasszony Bazilika kolostorának világi közössége számára fenntartott helységében őrzik azt a Szent Erzsébetet ábrázoló életnagyságú szobrot, mely eredetileg a templom harmadik rendiek által használt Stigmatizált Szent Ferencről elnevezett kápolnának oltára mellett állt. A szobrot a novemberi ünnepnap alkalmával még napjainkban is kihelyezik,²¹² de körmenetet, úgy, mint a 20. század első évtizedeiben, már nem tartanak vele.

A szobrot a közösség 1904-ben, Rómában vásárolta, majd 2001-ben Eliana és Valeria Felbraro restaurálta.²¹³ Erzsébet barna, habitusra emlékeztető bő ruhát, de kívül díszes, belül prémes köpenyt visel. Két kezét úgy tartja, ahogy abba valódi rózsacsokrot, illetve kenyeret lehet elhelyezni. Cipője nincs, fedetlen fején korona látható, s haja ezáltal sötét színű.

Ismeretlen terciáriák: Szent Erzsébet tondó (58. kép)

Az Angyalos Boldogasszony Bazilika világi közösségének termében van egy nagyméretű zászló, mely 1902-ben készült.²¹⁴ A közepén elhelyezett címer fölött két kicsi tondóban jobbról Lajos, balról Erzsébet félalakos, selyemre festett képét láthatjuk. A zászló, feliratának tanúsága szerint, kezdettől fogva a bazilika harmadik rendi közösségéhez tartozott. Erzsébet az ábrázoláson barna köpenyt és fekete fátylat visel, fején korona látható. Kezeiben kis kosarat, benne pedig vörös rózsákat tart.

²¹¹ Montalembert nyomán sorra születtek azok az életrajzok, melyek Szent Erzsébetet mint a harmadik rend védőszentjét ünnepelték.

²¹² A szobrot manapság a bazilika plébániának fenntartott Szent Antal kápolnájában állítják fel néhány nappal az ünnep előtt. Virággal díszítik, és egy személyével kapcsolatos rövid ismertetőt, vagy imádságot helyeznek el a helység bejáratánál.

²¹³ <https://www.ofsumbria.it/le-fraternita/fraternita-santa-maria-degli-angeli/>

²¹⁴ Az évszám a zászlón olvasható.

Ismeretlen festő: Szent Erzsébet (59. kép)

Az Assisi szomszédságában található Spello Szent Andrásról elnevezett templomának mennyezetén a szentély fölött négy, Szent Ferenc, Szent Klára, IX. Lajos és Szent Erzsébet mellképét magában foglaló medalion látható. Már első pillantásra egyértelmű, hogy a festő előképe az Assisi Szent Ferenc Bazilika alsó templomának Simone Martini által készített, régi Szent Erzsébet kápolnából származó freskója volt. Spelloban a szent kezébe országalmát kapott. Öltözetének nemcsak formája, hanem színe is változott: az arany brokát helyett ruhájának alapját alul zöld, felül pedig piros, arannyal szegélyezett szövet képezi. A templom restaurálási munkálatait Benvenuto Crispoldi és Giovanni Tucci végezték 1913-ban. Azon túl, hogy ők a mennyezet képeit gótizáló stílusban festették át a szóban forgó freskó eredetéről több információ egyelőre nem áll rendelkezésünkre.²¹⁵

Ismeretlen mester: Szent Erzsébet üvegablak (60. kép)

Az Assisi városában található Szent Kláráról elnevezett templom oldalfalán látható díszes ablaküveg a német ferences család ajándéka volt. Származását felirat is megörökíti: Prov. Saxoniae, Thuringiae et Slesiae MCMXXVIII.²¹⁶

Az üvegablakon egymás alatt két szent (Padovai Szent Antal és Szent Erzsébet) egészalakos ábrázolását láthatjuk. Erzsébet itt arannyal szegélyezett lila ruhát, fölötté díszes, zöld köpenyt visel. Feje ezúttal teljesen fedetlen, koronája közvetlenül kibontott hajára került. Ölében vörös rózsákat fog fel. Lába alatt felirat hirdeti nevét, és bár az ábrázolás megrendelője német származású volt, nem a „thüringiai”, hanem a „magyar” jelzőt kapcsolták hozzá.

Az álló alakok alatt egymás mellett két címerpajzs formában láthatunk még egy-egy ábrázolást, mely a szentekhez kötődik. Erzsébet itt már szerzetesi öltözetet: szürke bő ruhát és fekete fátylat visel. Zárt koronája a földön látható.

Lodovico, Rosa és Cecilia Caselli műhelye: Árpád-házi Szent Erzsébet üvegablak (61. kép)

Az Assisi Szent Ferenc Bazilika alsó templomának főapszisában három szent egészalakos ábrázolását láthatjuk: a Szent Klárát, Szent Ferencet és Szent Erzsébetet megjelenítő üvegablakok 1921 és 1924 között készültek Lodovico, Rosa és Cecilia Caselli perugiai műhelyében.²¹⁷

²¹⁵ <http://turismo.comune.spello.pg.it/poi/chiesa-di-santandrea>

²¹⁶ Bigaroni - Meier – Lunghi (1994, p. 67).

²¹⁷ Magro (2007, p. 100).

Erzsébet bő ruhája kékesszürke, derekát korda övezi. Köpenye, melyben két piros, két sárga és egy fehér rózsát tart bordó, szegélye arannyal díszített, mellén virág alakú, díszes csat fogja össze. Fején fehér kendő és korona: az első és második rend mellett ő a harmadik képviselőjeként jelenik meg. A lába alatt olvasható felirat: S. Elis.th. Az üvegablak alsó harmadában látható címer Mons. Virgilio Crispoltit idézi, akiben minden bizonnyal a megrendelő személyét ismerhetjük fel.

Giovanni Balicchia: A rózsacsoda (62. kép)

Cannara Szent Ferencről elnevezett templomában láthatjuk azt a freskót, mely eddig Umbria rendhez kapcsolódó helyszíneit tekintve egyedüli példája a rózsacsoda ábrázolásának. A jelenet a bejáratától balra, a falfelület felső harmadán futó fríz részeként látható. A képet Giovanni Balicchia a 20. század első évtizedeiben készítette.²¹⁸

A freskó bal oldalán egy vár elegáns bejárata idézi Warburgot, előtte kevéssel Erzsébet és páncélba öltözött férje áll. Kissé távolabb, a várfal előtt két férfit és egy gyermekének vállát átkaroló asszonyt láthatunk. Erzsébet egyszerű, bő, kékszínű ruhát visel; barna köpenyében az elrejtett étel már piros rózsákká változott. Sötét haját nem fedi fátyol és nem övezi korona. Férje az előttük térdeplő, karjait széttáró koldusra mutat.

Ismeretlen mester: Szent Ferenc IX. Lajossal és Szent Erzsébettel (63. kép)

Terni 1935-ben felszentelt, Szent Antalról elnevezett templomában található az a mozaik technikával készült oltárkép, mely az egykor ferences harmadik rend számára fenntartott mellékoltárt díszíti. A hajó falsíkjába illeszkedő, márvány keretbe foglalt ábrázolás középpontban Szent Ferencet láthatjuk, amint karjait szélesre tárja. Háta mögött a Napkorong, melynek sugárkoszorúja épp kezei közé illeszkedik, benne fecskék köröznak szabályosan. A háttér lankás dombjai és a megművelt földek idézik a személyével oly annyira összefonódott umbriai tájat. A kompozíciót megalkotó személy sajátos módon úgy helyezte Ferencet a két szent fölé, hogy őket egy kisebb meredéllyel választotta el egymástól. Korábbi ábrázolásokon hasonló esetben általában felhők segítségével oldották meg a szerepek hangsúlyozását. Erzsébet Ferenc balján áll, sárga és piros rózsáit egy kis kosárban tartja. Tekintete Lajos kezére irányul, aki feléje mutat, talán azért, hogy a néző figyelmét a csodára felhívja. A két védőszent öltözete igen hasonló, mindketten egyszerű, szürkés árnyalatú, bő ruhát és piros, csillagokkal tarkított palástot viselnek. Erzsébet köpenyét ezen kívül semmi sem díszíti. Fehér fátyla fölött drágakövekkel kirakott koronát láthatunk, nyakában pedig egy feszülettel ellátott

²¹⁸ http://www.luoghidsilenzio.it/umbria/03_abbazie/03_spoletino_folignate/00128/index.htm

lánc függ. Mindkét szent oldalán egy-egy szál liliom nőtt ki a földből. Az ábrázolás legalján, a középpontban a Porziuncola apró, mégis jól kivehető alakját ismerhetjük fel.

Ditta Arte Sacra di Francesco Rosa &C: Szent Erzsébet szobor (63. kép)

Az Istituto Suore Terziarie Francescane Elisabettine di Padova Assisi házában találkoztam azzal a szoborral, mely a korábban bemutatott canarai és a bevagnai ábrázolással mutat szorosabb kapcsolatot. A sorozatgyártásban készült szobor talapzatára rögzített tábla felirata segítségével a gyártó cég nevét is ismerjük. A nővérek nem tudtak felvilágosítást adni arról, hogyan, és mikor került hozzájuk a darab, de előállítása valamikor a 20. század közepén történhetett. Talán ez volt az a meghirdetett típus, melyet a ferences harmadik rend római központjából rendelhettek meg a közösségek.

FE.BA. Cheramiche: Szent Erzsébet (65. kép)

Az Assisi főterén álló, egykori római templom romjai fölé emelt, Szent Antalról elnevezett templomot a ferences harmadik rend reguláris férfi ága gondozza. A szerzetesi közösség rendháza ugyan nem közvetlenül az épület mellett, de ahhoz igen közel található. Egyik utcára nyíló helységük bejárata fölött Szent Erzsébetet ábrázoló, ikonszerű kis tűzzománc kép lóg. Az ajtón tábla hirdeti, hogy a helyszínen az egyházmegyei karitás “Szent Erzsébet központja” működik, ahová hetente egyszer ruháért jöhetnek az arra rászorulóknak. A helységet a testvérek bocsátották az egyházmegye rendelkezésére. Nevét ők választották, méghozzá azért, hogy a jubileumi év alkalmából emléket állítsanak a 800 éve született szentnek. A központ ünnepélyes megnyitója 2009. április 1-jén volt. Ekkor került az ajtó fölé a szóban forgó kép, mely a *FE.BA. Ceramiche* Santa Maria degli Angeli településén működő, főként neves mesterek munkáinak kézzel festett másolatait készítő műhelyben készült.

A festmény előképe a Padovai Szent Antal Bazilikában található. Festője a templom híveihez tartozó bizonyos Teresa volt. Az Osztrák-Magyar Monarchia kápolnájában ma is megtekintethető nagyméretű ikon szintén az évforduló alkalmából készült. A kép reprodukcióját a perugiai kapucinus kolostor világi közössége is használja. A molinón megjelenített ábrázolás az ünnepnap alkalmával szokott kikerülni templomukban.

A padovai festmény egyértelműen a keleti ikonok világát idézi. Erzsébet fehér, vállán kövekkel díszített ruhát visel, derekát korda övezi. Vörös, egyszerű köpenye tógára emélkeztet, cipője szintén vörös színű. Kezéből halvány- és sötétpiros, valamint sárga rózsákat hullat alá. Barna, fürtökbe rendezett haján arany pántot láthatunk. Mellette két oldalt a *Sancta Elizabeth* felirat olvasható. Az arany háttér felső harmadában az égi szférák kék, csillagokkal jelzett körei láthatók, középen pedig a tanító Krisztus alakja jelenik meg.

Albano Poli: Szent Erzsébet üvegablak (66. kép)

Albano Poli veronai művész Szent Erzsébetet ábrázoló üvegablaka az Angyalos Boldogasszony Bazilika obszervánsok által gondozott temetőjének néhány éve felszentelt, Cristo Risorto nevet viselő templomában található.²¹⁹ Az épület történetével és ikonográfiai programjával kapcsolatban megjelent könyv Erzsébet alakjával kapcsolatban is eligazítást ad.²²⁰

Assisi Szent Ágnes és testvére, Szent Klára mellett Erzsébet a jobb oldali falszakasz harmadik szentje. Öltözete ezúttal teljes mértékben világi: egyszerű fehér ruha fölött lila köpenyt visel és szőke, kibontott haját korona övezi. Köpenyének széleit mindkét kezével felfogja, és jobbujában még egy kerek cipót is tart. Ölében többféle, színes tavaszi virágot láthatunk. Lábai alatt neve olvasható, ez alatt pedig a megbízó: „Ferences Harmadik Rend – Angyalos Boldogasszony testvéri közösség”.

Az üvegablak ábrázolásáról a bazilika közössége kis szentképet is készíttetett, melynek hátoldalán az imádság szövege a szentet, mint a rend patrónáját szólítja meg.

Összegzés

Az ábrázolások vizsgálatát követően elmondható, hogy a Szent Erzsébetről megemlékező, ferencesekhez köthető szöveges forrásokhoz hasonlóan a harmadik rendhez való tartozás ikonográfiai elemeként használt, habitusra emlékeztető öltözk, és a többnyire fehér fátyol megjelenítésével széles körben csak a 15. századtól kezdve találkozhatunk. Ettől kezdve azonban ez az attribútum négyszáz éven keresztül szinte kizárólagos lesz. Erzsébet Ismertető jegyeihez tartozik még a korona és rózsa, melyek szerepeltetése azonban olykor elhagyható volt. A könyv, a jogar és a mankó szintén többször előfordul, de ezek közel sem tartoznak olyan szorosan megjelenítéséhez, mint a korábban említett attribútumok.

Sokszor látjuk Szent Klára párjaként, valamint a rend legnagyobb szentjeinek társaságában. Önálló ábrázolása csak a 19. század végétől kezdve lesz jellemző, amikor a harmadik rend megújított regulájának egyik következményeként a kultusz újabb ösztönzést kapott. A következő évtizedekben majd az egyes közösségek az előjárók egységesítési törekvéseinek jegyében arra kapnak buzdítást, hogy szerezzenek be olyan képeket és szobrokat, melyeken a védőszentet látják. Ebben az időben készültek azok az alkotások, melyek napjainkban is a rendszeres találkozóknak otthont adó termeket díszítik.

²¹⁹ Az ábrázolásra a Cappuccine di Madre Rubatto Assisiben működő közösségének nővérei hívták fel a figyelmem.

²²⁰ Lazzari OFM (2009).

III.2. Szöveges források

III.2.1. A ferences harmadik rend olasz nyelvű kézikönyvei

A kézikönyvek történeti háttere

Umbria ferences könyvtárainak anyagát vizsgálva hamar előtérbe kerültek azok a kézikönyvek, melyek a 19. századtól kezdve egyre nagyobb számban álltak a ferences harmadik rend világi testvéreinek rendelkezésére. Ezek a liturgikus és devocionális szövegeket is tartalmazó könyvek számos olyan éneket és imádságot foglalnak magukba, melyek segítségével a rendtagok Szent Erzsébet ünnepének napjára méltóképpen felkészülhettek. A források részletes bemutatása előtt érdemes a kézikönyvek történetét röviden áttekintenünk.²²¹

Amint arról már a korábbi fejezetekben szó esett, a ferences harmadik rend szabályzatát az idők során több alkalommal is módosították. A legelső, *Memoriale Propositi* néven emlegetett írás 1221-ben született. Legkorábbi kéziratunk, mely ezt a szöveget őrzi 1221 és 1223 közé tehető.²²² Már itt megfigyelhetjük azt, hogy a szabályzat és a beöltözés szertartása szorosan összekapcsolódott. Az a regula, melyet 1289-ben IV. Miklós pápa hagyott jóvá, a korábbihoz képest lényegében nem változott, pusztán jogi értelemben is határozott formát öltött. Szövegéhez csatolva ez esetben is megtaláljuk a beöltözés szertartását.²²³ A 14. században ezen felül nem tudunk egyéb olyan írásról, mely a világi testvérek képzését segítette volna elő. Miután a 15. században az obszerváns irányzat támogatásával a harmadik rend ismételten megerősödött, szükségesnek látszott olyan segédanyag összeállítása, mely a rendtagok egyéni fejlődéséhez hozzájárulhatott. Ekkor vált fontossá, hogy a regula és a beöltözés szertartásának szövege népnyelven is elérhető legyen. Ettől kezdve a szabályzathoz már a fogadalom, a búcsúk és a privilégiumok felsorolása, illetve esetenként a regula magyarázata is hozzákapcsolódott.

Az első, mai értelemben vett kézikönyvek ugyan csak a 17. század elején tűntek fel, már ide tartozik Mariano da Firenze 1519 és 1523 között írt munkája is. A *Harmadik Rend Traktátusában* a regula szövegét teljes egészében nem olvashatjuk, helyette annak magyarázata áll. Ehhez kapcsolódik a neves harmadik rendiek és a búcsúk listája, valamint a fogadalom szövege.

²²¹ A történeti áttekintés a következő munkák alapján történt: Costa (1993) és Costa (1998).

²²² A firenzei Biblioteca Nazionale Centrale őrzi.

²²³ Az egyik legkorábbi időből fennmaradt, 14. század elején készült kéziratot az assisi Biblioteca Comunale őrzi.

Antonio de Sillis és Girolamo Comboni írásai már az első „valódi” kézikönyvek közé sorolhatóak. De Sillis 1605-ben megjelent munkájának címe még kevésbé árulkodó,²²⁴ Comboni azonban 1627-ben már a *Szent Ferenc Harmadik Rendjének Regulája* elnevezést használta.²²⁵ A bergamoi terciáriusok vizitátoraként is tevékenykedő Comboni hasznosnak találta, hogy a világi testvérek számára összeállított kézikönyvbe különböző imádságokat és szentek életrajzait is beillesse. Témánk szempontjából a kézikönyvek ettől kezdve válnak igazán érdekessé. Ez az az időszak, amikor a beöltözés szertartásánál már következetesen megtaláljuk a Szent Erzsébet ünnepnapján is használatos könyörgést. Jelentős tény, hogy a 17. századot megelőzően – Mariano da Firenze könyvétől eltekintve - a harmadik rend tagjainak képzését segítő kézikönyvekben Szent Erzsébet alakjával csak a szentek katalógusában találkozhatunk és nevéhez jellemzően nem kapcsolódik a *patróna* szó. Ez természetesen nem jelentette azt, hogy a havonként összehívott gyűléseken személyével ne ismerkedhettek volna meg közelebről a jelenlévők, hiszen a csoportokat vezető testvérek rendelkezésére álltak még a különböző – olykor kizárólag harmadik rendi szenteket bemutató²²⁶ – hagiográfiai gyűjtemények is.

A kézikönyvek végleges formájukat a 19. században nyerték el. Miután 1883-ban XIII. Leó pápa jóváhagyta a ferences harmadik rend megújított szabályzatát és szertartáskönyvét megszorodott a kiadványok száma, melyek ekkor már a következő nagyobb egységekből épültek fel: a harmadik rend, illetve Szent Ferenc életének vázlatos története; a regula és annak magyarázata; elnyerhető búcsúk listája; a rend neves tagjainak, elsősorban szentjeinek katalógusa - esetleg rövid életrajzokkal kiegészítve; a rend sajátos szertartásai és devocionális célzatú szövegek.

Szent Erzsébet tiszteletére utaló szövegeket mindenekelőtt a 19. század során, főként a század utolsó évtizedeiben összeállított kiadványok lapjain találunk. A beöltözés szertartásánál közbenjárását már a 17. századtól kezdve biztosan kérték - a könyörgéssel 18. századi kézikönyvben önálló imaként is találkozhatunk. A megújított regula ismertetése céljából kiadott kötetekben azután már a szent neve mellett rendszeresen szerepel a *patróna* megnevezés és a devocionális szövegek között számos különböző, az ünnep napját előkészítő triduumot, kilencedet, imádságot és éneket találunk.

²²⁴ Sillis (1605). A szöveg legutóbb Lino Temperini gondozásában 1997-ben a római Editrice Franciscanum kiadásában jelent meg.

²²⁵ Comboni (1627).

²²⁶ Így például a *Legenda de' beati del Terzo Ordine de Sancto Francisco*, melyet a 15. században egy ismeretlen szerző állított össze. Erről a legendagyűjteményről kicsit részletesebben olvashatunk az életrajzokat tárgyaló fejezetben.

A 20. században - 1978-ban - VI. Pál pápa hagyta jóvá a harmadik rend II. Vatikáni Zsinat által megújított szabályzatát és szertartáskönyvét. A legújabb kézikönyvekben ugyanúgy találkozhatunk a rend és Szent Ferenc életének rövid összefoglalójával, megtaláljuk a szabályzatot és a szertartáskönyvet is, de a búcsú kérdése és a különböző áhítatgyakorlatok sokkal inkább háttérbe szorulnak. A szertartáskönyvben megfigyelhető az a törekvés, mely a Zsinat szellemében a liturgiával szorosabb kapcsolatra törekszik. Ennek értelmében az 1985-ben olasz nyelven megjelent, *A ferences imádsága*²²⁷ című kiadványban hiába keressük a Szent Erzsébet ünnepnapjára felkészítő kilencedet. Megtaláljuk viszont a november 17-én bemutatott ünnepi liturgia szövegét, sőt egy, a korábbi kézikönyvek lapjairól ismert éneket is. Ezt a kézikönyvet már a ferences világi rend országos tanácsa állította össze.

Umbriai vonatkozású kézikönyvek ismertetése

Miután a kézikönyvek kialakulásának történetét röviden áttekintettük ismerkedjünk meg közelebbről azokkal a kiadványokkal, melyek Umbria kiválasztott ferences könyvtáraiban megtalálhatóak.

A négy intézményben - Biblioteca di Monteripido (OFM, Perugia), Biblioteca Oasis (OFM^{Cap}, Perugia), Biblioteca Porziuncola (OFM, Santa Maria degli Angeli), Biblioteca del Sacro Convento (OFM^{Conv}, Assisi) - összesen tizennégy különböző kötetet lett a vizsgálat tárgya. Ezek közül a legkorábbi 1743-ból, a legfrissebb pedig 1959-ből való. A Sacro Convento könyvtárában kilenc, a Porziuncolában három, az Oasisban hat, a Monteripidoban pedig két különböző kiadvány található. A tizennégy kézikönyvből²²⁸ hat Umbriában jelent meg, ami viszonylag magas számnak mondható. Triduum, vagyis a szent ünnepnapját megelőző három nap során tartott lelki készüllet alkalmaira írt imádság három helyen fordul elő, érdekes, hogy ezek mindegyike umbriai kiadó könyvéből származik. Az ünnepre kilenc napon át készülők számára írt imádságos szöveget, azaz kilencedet hat alkalommal olvashatunk, de ezek közül csak egy az, ami a tartományhoz szorosabban kötődik.

Az alábbiakban a szent tiszteletét közvetlenül bizonyító devocionális szövegek ismertetése előtt röviden bemutatásra kerülnek azok a kézikönyvek, melyek ezeket magukban foglalják.

²²⁷ *La preghiera ...*(1985).

²²⁸ Szoros értelemben véve nem tartozik mindegyik a kézikönyvek csoportjába, de mindegyik kiadvány a harmadik rend tagjai számára készült.

A Harmadik Rend Regulájának Kompendiuma

1743-ban, Viterboban jelent meg az a kompendium, mely a IV. Miklós által jóváhagyott regula szövegét tartalmazza.²²⁹ Összeállításán egy magát meg nem nevező obszerváns testvér dolgozott, a római provinciában. Szent Erzsébet személyéhez itt csupán a mise könyörgése kapcsolódik, ezt mintegy önálló imádságot kínálja fel a szerző. Neve mellett olvashatjuk: magyarországi királyné a harmadik rendből.

Szent Ferenc Harmadik Rendjének Regulája

Hasonló címmel több kiadvány is megjelent az utolsó két évszázadban. Különösen a korábbi köteteknél jellemző, hogy a főcímet egy hosszabb, kiegészítő magyarázattal látták el. Így történt ez az 1883-ban, Milánóban megjelent kézikönyv esetében is.²³⁰ Népszerűségét bizonyítja, hogy a Sacro Convento könyvtárában őrzött példány már a tizenegyedik kiadás volt. Jóllehet XIII. Leó pápa épp 1883-ban hagyta jóvá a megújított regulát, a kézikönyv ennek bemutatásán felül korábbi hagyományokat is közvetít. A kötetet alkalmam volt összevetni egy, szinte ugyanezen a címen, ugyanannál a kiadónál 1876-ban megjelent példánnyal, mely a római Antonianum könyvtárában található.²³¹

Szent Erzsébet neve már a rend történeti áttekintése alkalmával felmerül, sőt a szerkesztő kiemelt figyelmet szentel neki: IX. Lajos mellett a harmadik rendiek védőszentjeként említi – őt a nők, a szent királyt a férfiak esetében. Röviden még életrajzukkal is megismerkedhetünk, melyet követően a terciárius olvasó arra kap buzdítást, hogy főként hozzájuk forduljon közbenjárásért, erényeiben őket tükrözze és egész életével igyekezzen követni őket.

A kilencedek között találunk olyat is, mely november 19-ére készít fel. Tagolás nélkül, egybefüggő imádságként alapvetően a IX. Pius pápa nevéhez köthető szöveget olvashatjuk,²³²

²²⁹ *Compendio...*(1743). Megtalálható a Sacro Convento könyvtárában.

²³⁰ *Regola...* (1883).

²³¹ *Regola...*(1876)

²³² Mivel az imádság szövegével több kiadványban is találkozhatunk, érdemes a szöveget a maga teljességében ismernünk. „Szent Erzsébet, világító példádön felismerheti a világ, mire képesítheti a szeretet, a hit és az alázat a keresztény lelket. Szíved minden erejével egyedül és csupán Istenedet szeretted, tiszta és bensőséges szeretetet ajándékoztál neki. Ezért már itt a földön megízlelhetted a mennyország örömeit és gyönyörűségeit, amelyek azokra a lelkekre várnak, akik hivatalosak az imádásra méltó isteni Bárány lakomájára. Földöntúli világosság, rendíthetetlen hit töltött el téged. Az Evangélium nemes leánya voltál. Felebarátodban Urunkat, Jézus Krisztust láttad. Ezért lelted örömedet abban, hogy a szegényekkel legyél, nekik szolgálj, felszárítsd könnyeiket, bátorságot önts beléjük, mindenféle szükséges szolgálatot teljesíts irántuk betegségeikben és szenvedéseikben egyaránt, amelyeknek mi, emberek, alávetettek vagyunk. Szeretetre méltó Szent Ezsébet! Téged egészen különleges módon szeretett Isten. Légy most a mennyben lelkünk oltalmazója, és segíts minket, hogy mindjobban tetszhessünk Jézusnak! A magas mennyből tekints le reánk! Tekinteted már súlyos betegségekből meggyógyított embereket itt a földön. Mi itt élünk a világban, ebben a rossz, romlott, az Isten ügyeivel szemben

melynek végéhez a mise könyörgése kapcsolódik.²³³ Ezt követi még a Miatyánk, az Üdvözlégység és a Dicsőség elmondására vonatkozó latin nyelvű utasítás. A kilenced mindkét kézikönyvben ugyanúgy megtalálható, annyi különbséggel, hogy a Sacro Convento példányában a szöveget hat egységre osztották.

A kézikönyv Antonio Guzzetti Librajo Editore kiadásában jelent meg, ahonnan a belső borítón olvasható hirdetés szerint további, harmadik rendiek számára készült kiadvány és tárgy²³⁴ is beszerezhető.

A szeráfi hónap

Ez a kiadvány nem tartozik szoros értelemben véve a kézikönyvek csoportjába, hiszen csak devocionális célzatú szövegeket tartalmaz, témánk alaposabb megismerése szempontjából mégis érdemes e helyen foglalkoznunk vele.

A kis füzet különös figyelmet érdemel - nem csak azért, mert mind a négy umbriai könyvtárban megtalálható, hanem azért is, mert az Assisitól csupán néhány kilométerre fekvő Foligno városában jelent meg.²³⁵

A „szeráfi hónap” szeptember 4-ével veszi kezdetét és október 4-ével zárul. A kötetbe foglalt imádságok alapvetően Szent Ferenc októberi ünnepnapját hivatottak előkészíteni. Ezeken felül a füzet részét képezi még egy-egy, Assisi Szent Klára és Árpád-házi Szent Erzsébet tiszteletére mondott kilenced, valamint Szent Bonaventura triduum is. Az imádságok szerzője már nem élt a munka megjelenésekor, a szerkesztést kapucinus rendtársai végezték el. Az írás eredetileg 1871-ben egy, az előszóban pontosan meg nem nevezett nővéreközösség számára készült, a szerkesztők később mégis publikációra érdemesnek találták.

A Szent Erzsébet ünnepére felkészítő kilenced tematikusan épül fel, vagyis minden alkalommal a szent egy-egy erénye áll a figyelem középpontjában, melyet életének eseményein keresztül mutat be a szerző. A napi imádságok előtt rövid cím jelzi az adott témát, majd egy ehhez kapcsolódó megszólítás következik, mint például a hatodik napon: „Az önként vállalt szegénységben élők Atyjának méltó Lánya, ó dicsőséges Szent Erzsébet, ...!”. Ezt követi egy rövid elmélkedés, mely formálisan a szentről a szentnek beszél (többesszám

közönséges világban. Ezért fordulunk hozzád bizalommal. Kérd az úrtól értelmünk megvilágosodását és akaratumk megerősödését, hogy megtaláljuk lelkünk békéjét és az igaz szeretetet.”

²³³ A kézikönyvekben szintén gyakran előforduló, általában latin nyelven használatos könyörgés szövege magyarul a következő: „Irgalmas Istenünk, kérünk, világosítsd meg híveid szívét, és Szent Erzsébet közbenjárására segíts minket, hogy a világ által fölkinált jólétet megvessük, és mindig égi vigasztalásodnak örvendjünk!”

²³⁴ Beszerezhető volt például korda, ferences rózsafüzér és ferences érme is.

²³⁵ *Il mese serafico...* (1875).

második személyű alakot használva). Ugyanúgy a hatodik napon: „...Ti, akik szegények voltatok a szállás, az öltözködés és mindannak tekintetében, amit használtatok, a Szeráfi Atya Szegénysége után sóvárogatok, melyet oly tökéletesen tudatok utánozni....” Az elmélkedést egy hosszabban (a közösség nevében, tehát többszám első személyben) megfogalmazott könyörgés követi, mely a szent közbenjárását kéri ahhoz, hogy az imádkozók érényeikben hozzá hasonlatosakká tudjanak válni. Így például: „...Legyen hathatós és szeretettel teljes értünk mondott könyörgésetek, hogy abban a Szegénységben élhessünk, melyre fogadalmat tettünk...” A szöveget „három Miatyánk, Üdvözlégy és Dicsőség, stb” latin nyelvű útmutatás zárja. A kilencedik napot kifejezetten az ünnepre készült, az előzőekkel megegyező hosszúságú elmélkedés, ima követi.

A kilenc nap egy-egy témáját a következőképpen lehet röviden megfogalmazni: Szent Erzsébet gyermekkorától fogva Istent szolgálta; ő a felebaráti szeretet megvalósításának példája; Krisztus keresztyének szellemében elfogadta a szenvedést; a Gondviselésben bízva lemondott saját akarataról; belépett a harmadik rendbe, melynek dicsősége lett; Szent Ferenc példáját követve szegénységben élt; vigasztalást egyedül Istenben keresett; Isten csodákat művelt általa, melyeket ő alázattal fogadott; a szentség hírében halt meg.

Mind az elmélkedések, mind a könyörgések szövegében Szent Erzsébet a harmadik rend tagjaként, dicsőségeként és követendő példajaként áll előttünk, és már a tematikából is látszik, hogy a szerző ferences lelkiséghez kötődő értékrend szerint igyekszik bemutatni őt.

Assisi Szent Ferenc terciáriusainak vezérkönyve

Az 1879-ben, szicíliai Ragusában megjelent kézikönyv feladata elsősorban az volt, hogy segítse a terciáriusok felkészülését a legfontosabb rendi ünnepekre. Valószínűleg nem vált széles körben ismertté, de tekintettel arra, hogy a szerző, Samuele M. da Chiamonte a kapucinusok általános kusztosza volt feltételezhetjük, hogy a kapucinus ághoz tartozó testvérek használhatták a rájuk bízott közösségekben.²³⁶

A kiadványban összesen harminckét ünnepnap szerepel, ezek azok az alkalmak, melyeken a terciáriusok általános feloldozásban részesülhettek. A szerző előszavában felhívja a figyelmet arra, hogy a rend tagjai közül nem mindenki ismeri a betűket, ezért kéri, hogy a közösség vezetője az adott napon gondoskodjon a szövegek felolvasásáról. Az atya célja írásaival az, hogy alapot szolgáltatson mind a közösségben megjelent, mind az ott jelen nem lévő terciáriusok ünnepi meditációjának. Meg kívánja ismertetni velük az ünnepek eredetét, jelentőségét, illetve a példaként eléjük állított személyek legfőbb érényeit.

²³⁶ A kötet az umbriai könyvtárak közül csak az Oasis katalógusában szerepel.

A kiadványban Szent Erzsébet mint a harmadik rendi nők védőszentje szerepel. Életrajza sajátos módon tárul fel az olvasó előtt: a rövid összefoglaló igen nagy hangsúlyt fektet ferences lelkiséggel való kapcsolatára, s ennek bemutatása során a történelmileg hiteles és a legendás elemek nem válnak szét egymástól. Életrajzát követően elmélkedését a türelem erénye köré szervezi a szerző. Meglátása szerint a szent kitűnő példát adott arról, hogyan kell a keresztény, főként a terciárius hívőnek a szenvedést megadással és belenyugvással viselnie. Az olvasót - Szent Ferencet is idézve - arra emlékezteti, hogy mindaz a fájdalom, ami az embert földi életében éri nem mérhető ahhoz a boldogsághoz, melyet Jézus az őt követőknek ígért.

Assisi Szent Ferenc Harmadik Rendje

A kézikönyv az Oasisban ugyan nem, de a másik három umbriai könyvtárban megtalálható.²³⁷ Széles körű használatára utal, hogy az 1883-ban megjelent kiadványból a Sacro Convento és a Monteripido könyvtára két-két példányt is megőrzött. A könyv 1884-ben már harmadszor, majd 1888-ban negyedszer is megjelent - a Porziuncola és a Monteripido könyvtárában mindkét évből találunk egy-egy kötetet.

A kézikönyvet az obszerváns ághoz tartozó Basilio da Greccio²³⁸ testvér állította össze. A Szent Erzsébet tiszteletére mondott triduumot a szerző feltehetően kilencedként találta, ugyanis a napokra lebontott imádság további három egységre tagolódik. Valamennyi kisebb egység megszólítással kezdődik és mindegyik végén olvasható a latin nyelvű Miatyánk, Üdvözlégy és Dicsőség mondására felszólító utasítás. Az „Imádkozzál érettünk Szent Erzsébet...” és a mise könyörgése viszont csak az egyes napok imádságának végezetével hangzott el, szintén latinul.

A triduum címében Erzsébet, mint magyarországi királyné, a ferences harmadrendi nők védőszentje szerepel. Az egyes megszólítások szinte mindegyike tartalmazza az „oltalmazó” jelzőt. Az imádság egyértelműen ferences eredetű, rokon szöveget egyelőre nem ismerünk. Erzsébet közbenjárását az imádságokat olvasó hívő a maga nevében (egyes szám első személyben) kérte.

Az egyes egységek megszólítással kezdődnek, majd a szenthez szólva (többes szám második személyben) a szent személyiségéről tudunk meg olyan jellemvonásokat, melyek az egység második felében élénk állított értékekhez kapcsolódnak. Első nap a hívek általános keresztény erények eléréséért kérték a szent közbenjárását így például azért, hogy mindent

²³⁷ *Il Terz'Ordine* ... (1883).

²³⁸ p. Basilio Brizi da Greccio testvér számos közösséget alapított Umbria területén. Ő volt a tartomány első, 1889-ben megjelent, harmadik rendiek érdekeit szolgáló ferences folyóirat, az *Orinete Serafico* megalapítója.

Isten nagyobb dicsőségére tegyenek, mindig megmaradjanak az ő szolgálatában és helyesen használják a földi javakat. Második nap már konkrétan megfogalmazódik Erzsébet és a rend kapcsolata: a szent Ferenc harmadik rendjének tagja volt. Az elérni kívánt értékek itt: keresztény aszkézis gyakorlata, evilági gazdagságtól való elszakadás, szükségben szenvedők szolgálata. A harmadik nap könyörögtek Isten akaratában való megnyugvásért, ellenségnek való megbocsátásért, Isten szolgálatáért egy egész életen át.

Az utolsó napot követően külön imádságot találunk, melynek elmondása az ünnep napján, vagy bármely más alkalommal javasolt. Ennek első sorában megfogalmazódik, hogy Erzsébet Ferenc méltó lánya és a ferences harmadik rend női tagjainak hathatós védőszentje. Az imádság szövege hangsúlyozza a földi javak megvetését, a felebarát szolgálatát és Isten szeretetét.

Terciárius vademecum

A kézikönyv teljes címe: *Ferences terciárius vademecuma, avagy Assisi Szent Ferenc Harmadik Rendje XIII. Leó pápa konstitúciója szerint.*²³⁹ A regulához csatolták még azon búcsúk listáját, melyeket Leó pápa engedélyezett a terciáriusok számára. A kis füzet kiadója a Porziuncola, könyvtárában egy-egy példány található az 1906-os és az 1907-es évből. A maga idejében népszerű lehetett, ugyanis 1906-ban már a 11. alkalommal jelent meg. A Porzuncolán kívül az Oasisban találkozhatunk még vele.

Szent Erzsébet a devocionális szövegek között szereplő, közbenjárását kérő imádság címében, mint a harmadrendi nők védőszentje szerepel, neve mellett egyéb megjegyzést nem olvashatunk. Az egybefüggő írás nincs tagolva. Végén ezúttal hét Üdvözlégy elmondására találunk felhívást latinul, majd következik a „Könyörögj érettünk...” és a szentmise könyörgése, mindez szintén latinul.

Az imádság megszólításában Erzsébet, mint védőszent szerepel, ezen kívül renddel való kapcsolatára más kifejezett utalás nem történik. A szöveg első felében a szent életének rövid foglalatát olvashatjuk – miközben a szerző a szentről a szenthez beszél, többes szám második személyben. A központi érték, mely köré az összefoglaló szerveződik az Isten akaratában való türelmes és örömteli megnyugvás, az élet megpróbáltatásainak elfogadása. Az imádság második felében történik meg a közbenjárás kérése, mely a fent említett erényekre irányul. A záró sorban megfogalmazódik annak reménye, hogy a hívó Erzsébettel együtt elnyeri az örök életet.

²³⁹ *Vademecum ...*(1906, 1907).

A szövegbe ágyazva egy metszetet láthatunk, ahol a szent koronával, bő köpenyben, fátyollal, rózsákkal az ölében jelenik meg. Az alak háttérében egy vár bástyája látható. A metszet készítőjének nevét a kép jobb alsó sarkában olvashatjuk (Deberný).

Ugyanez az imádság kilencedként szerepel a padovai ferences kiadónál 1902-ben megjelent *Ferences Terciárius kézikönyvében*.²⁴⁰ Ez a kézikönyvvel Umbriában egyelőre nem, csak a római kapucinus könyvtárban találkoztam.

A Ferences Harmadik Rend vezetőinek kézikönyve

A *Szeráfi hónap*hoz hasonlóan ez a kiadvány is Foligno városában jelent meg és a ferences rend kapucinus ágához köthető. Ahogyan az a címből is kiderül, megszólítottjai mindenekelőtt a harmadik rendi közösségeket vezető szerzetesek.

Felépítése nagyon hasonlít a világi híveknek szánt kézikönyvékéhez. Az első oldalakat olvasva megismerhetjük Szent Ferenc és a harmadik rend rövid történetét, a legjelentősebb rendtagokat, és kicsit bővebben olvashatunk azokról a privilégiumokról, melyeket a különböző egyházfők engedélyeztek a terciáriusok számára. Megtaláljuk a regulát, a szertartáskönyvet és a búcsúk listáját is. Ezeken felül kifejezetten a vezetőknek szól a provincián belül követendő normák bemutatása, felhívás a rend terjesztésére, a helyi közösségek működésére vonatkozó előírások és praktikus tanácsok.

A többi kézikönyvhöz hasonlóan itt is találunk egy devocionális szövegeket tartalmazó részt, ahol Szent Erzsébet, mint magyarországi királyné és a harmadik rendi nők védőszentje szerepel. Arról már a helyi közösségek működésével kapcsolatban olvashatunk, hogy Szent Ferenc, IX. Lajos és Erzsébet ünnepnapjáról méltóképpen meg kell emlékezni. E helyen egy triduum szövege a felkészülést is segíteni kívánja.

Az imádság nem kifejezetten három napra, de három egységre van tagolva. Egy-egy egység végén olvasható a Miatyánk, Üdvözlégy és Dicsőség mondását jelző latin kifejezés, de az „Imádkozzál érettünk” és a mise könyörgése csak a teljes szöveg végén szerepel.

A triduum párhuzama egy 1934-ben, Firenzében megjelent kézikönyvben található, melynek kiadása szintén a kapucinusokhoz köthető.²⁴¹ Az, ahogyan a triduum során kiemelt erények bemutatásra kerülnek, illetve maguk a központi értékek rokon vonást mutatnak a korábbiakban ismertetett *Assisi Szent Ferenc Harmadik Rendje* kézikönyvben található imádsággal.

²⁴⁰ *Manuale ...*(1902).

²⁴¹ *Seguiamo ...*(1934).

Az egyes egységek a szokásos módon megszólítással kezdődnek, majd következik a Szent Erzsébetről való beszéd többes szám második személyben. Ezután jön a közbenjárás kérése, melynek során ez esetben a következő vágyott tulajdonságok, illetve állapotok fogalmazódnak meg: a gondolatok és a szeretet elsődleges tárgya mindig Isten legyen és semmi se szakítson el tőle; bocsássunk meg és segítsük felebarátainkat; az igazi gazdagságot szeressük és az erényes életre törekedjünk.

Kövessük Assisi Szent Ferencet

A kiadvány, amint azt alcíme is mutatja,²⁴² egyértelműen a kézikönyvek csoportjába tartozik. Megjelenése már a 20. század harmadik évtizedéhez köthető, 1964-ben már negyedszer adták ki. A harmadik rend történetére vonatkozó áttekintés igen bőséges adatokat tartalmaz, érdekes, hogy a kronologikus felsorolás számba veszi Szent Erzsébet halálát és szentté avatását is. A Mária, Ferenc és őrangyal közbenjárását kérő imádságok között találunk olyat is, ami Erzsébetet szólítja meg. A rövid fohász központi gondolata, hogy a szenvedést, mely eltörli bűneinket, elfogadjuk.

A kilenced szövege megegyezik a fent bemutatott *Ferences Harmadik Rend vezetőinek kézikönyvében* található változattal. Az ünnepnapra szánt imádság viszont rövidebb és megfogalmazásában eltér, de egyértelmű, hogy az író a fenti kézikönyv imádságát vette alapul.

Az énekek között ezúttal egy, később több helyen felbukkanó, „A rózsákra, melyeket az Ég...” kezdetű, Szent Erzsébetet dicsőítő éneket is találhatók.²⁴³

A ferences terciárius kis direktórium

A kiadvány vizsgálatunk szempontjából rendkívül fontos, hiszen 1946-ban Assisiben jelent meg, a ferences harmadik rend provinciális delegációjának gondozásában. A vizsgált umbriai könyvtárak mindegyikében megtalálható, biztos, hogy széles körben használták és ismerték tartalmát.

²⁴² *Seguiamo* ... (1934).

²⁴³ Mivel ez volt a legismertebb a szent tiszteletére készült énekek között, érdemes itt a szöveg magyar fordítását a maga teljességében idézni. „A rózsákban, melyeket az Ég öledben hirtelen illatossá bontott, azokat a misztikus rózsákat láthatjuk lefestve, melyek szíved kertjében virágoztak.”

Ref.: O égi patróna, két rózsza öledből szívünkre hullik, testvéreink és alkotónk iránti szeretetünk két iker rózsája ez./ Az első az isteni szeretet. Ez végtelen édességgel töltött el téged, a pompa és gazdagság között tündökölt, de még inkább lobogott a fájdalomban. /Ref./ A második a testvérek iránti szeretet, miért olyan voltál, mint sírót vigasztaló anya; királyi köntösöd árnyékában virágba borítottad az élet útját. /Refr./ Jámorság, tisztaság, hit fehér rózsája szintén díszített téged; lányok, anyák, feleségek kitűnő erényekkel rendelkező példaképe./ Ref.

Már fedőlapja is beszédes: a metszeten Szent Ferencet látjuk amint a liliomok között térdeplő két személynek átadja a regulát és a skapulárét. Az alakokban minden bizonnyal a harmadik rend férfi és női ágának védőszentjeit, IX. Lajost és Erzsébetet ismerhetjük fel. Erzsébet ezúttal bő ruhában, köpenyben, kordával és fátyollal látható.

A kapucinus provinciális miniszter előszavából kiderül, hogy a kis könyvet elsősorban a helyi közösségeket vezető pap testvérek számára állította össze a harmadik rendi delegáció. Ez a kiadvány a regula mellett olyan normákat rögzít, melyekhez a provincia terciáriusainak igazodnia kell. Állítása szerint ehhez hasonló munka korábban nem született, a testvérek Eugène d'Oisy atya *Szent Ferenc terciáriusainak lelki direktórium*a című munkáját használták.

A rendkívül részletes leírást olvasva igen jó betekintést nyerhetünk a testvéri közösségek korabeli működésébe. Szent Erzsébettel kapcsolatban először arról értesülünk, hogy javasolt minden, a terciáriusok összejövetelére használatos helységben elhelyezni egy olyan képet, mely őt ábrázolja. Neve kiemelt helyen szerepel a közösen megült ünnepek között, melyre ajánlott legalább triduummal készülni. Ünnepe napján rendkívüli gyűjtést tartottak.

A kézikönyv csupán két devocionális jellegű szöveget tartalmaz: a harmadik rend felajánlása Jézus és Mária szívének.

Terciárius vagyok

A Cherubino da Roncoscaglia kapucinus atya által összeállított kézikönyv már a ferences harmadik rend országos központjának gondozásában jelent meg 1949-ben, Rómában.²⁴⁴ Ennek ellenére a vizsgált könyvtárak közül egyedül az Oasis állományában találkozhatunk vele.

A korábban bemutatott *Kis direktórium* fedőlapjához hasonlóan itt is egy metszetet láthatunk: Szent Ferenc ezúttal velünk szemben áll, miközben kezét áldón jobbról a térdeplő Szent Erzsébet, balról Szent Lajos feje fölé tartja. A háttérben egy domb, tetején templom látszik. A védőszentek mellett itt megjelenik néhány attribútumuk is: a király zárt koronája és kardja lába előtt hever, Erzsébet nyitott, liliomos koronáját fején viseli. Öltözete mindkettőjük esetében habitusra emlékeztet.

A könyv első felében olvashatunk Szent Ferenc életéről, a harmadik rend megalakulásáról, céljáról és lelkiségéről. Ezt követi a regula bemutatása, majd a terciáriusok kötelességeinek listája. A második nagy egység *Lelki kincsek* címszó alatt a pápai áldás és a

²⁴⁴ *Son Terziario...*(1949).

különböző búcsúk elnyerésének körülményeit tárgyalja. Megjelenik a számos privilégium is. A következő egység a szertartáskönyvből áll. A devocionális szövegek között találjuk a rend két védőszentjének közbenjárását kérő imádságot. Erzsébet esetében a hívő azért esedezik, hogy hozzá hasonlóan tudja gyakorolni a felebaráti szeretet cselekedeteit, illetve el tudja fogadni Isten akaratát akkor is, ha az őt fájdalmasan érinti. Az imádság - melynek elmondását követően a latin nyelvű Miatyánk, Üdvözlégy és Dicsőség elmondása javasolt – párhuzama egyelőre nem ismert. A kézikönyvben kifejezetten triduum, illetve kilenced nem fordul elő, de az utolsó, énekeket tartalmazó egységben „A rózsákra, melyeket az Ég...” kezdetű Szent Erzsébetet dicsőítő ének megtalálható. Fontos, hogy a kotta felett ez esetben mind a szöveg, mind a zene szerzőjének neve megjelenik (Marino da Valstagna atya és Ciro Grassi²⁴⁵). Mivel a 20. század első évtizedeiben mindkét személy kapcsolatban állt a padovai ferences testvérekkel nem kizárt, hogy a később széles körben elterjedt ének a század első évtizedeiben, Padovában született.

A ferences terciárius könyve

A könyv 1957-ben, Chietiben²⁴⁶ jelent meg, szerzője Antonio Patelli konventuális atya. A kiadás a ferences harmadik rend provinciális kommisszariátusához kötődik. Umbriában csak a Sacro Convento könyvtárában található meg, valószínűleg leginkább konventuális körökben volt használatos.

Szent Erzsébet személye már a bevezetőben megjelenik, amikor a szerző a harmadik rend neves tagjairól beszél. Megemlíti a köpenyt is, melyet Ferenc neki küldött és a női ág patrónájának nevezi.

A kézikönyv egyértelműen arra volt hivatott, hogy a terciáriusokat széles körben megszólítsa és segítse hivatásuk gyakorlásában.

Az imádságok között találunk egy Szent Erzsébet ünnepét előkészítő kilencedet is, mely valójában a triduum sajátosságait hordozza. A három, viszonylag rövid bekezdés mindegyike után olvashatjuk az egy „Pater, Ave, Gloria” megjegyzést. Az egyes szövegrészek felépítése a szokásos, de érdemes megjegyezni, hogy Erzsébet neve előtt mindhárom esetben a *dicsőséges* jelző szerepel, s ezt a *hathatós szószóló* kifejezés követi. A szenthez való beszéd egyes szám második személyben történik, tehát a korábban látott példákhoz képest a kapcsolat személyesebbé válik. Az imádság során tulajdonképpen két erény (karitás, bűnbánó lelkiület) és Erzsébet pártfogásának eléréséért folyamodott a hívő. Az

²⁴⁵ Ciro Grassi (1868-1952) zeneszerző, orgonista, tanár. Hosszú évtizedeken át a padovai Szent Antal Bazilika orgonistája volt.

²⁴⁶ Chieti városa Abruzzo tartományában található, Lazio szomszédságában.

írást követően a latin nyelvű „Fortem virili pectore” himnusz, majd a szintén latin nyelvű „Imádkozzál érettünk...” fohász és a szentmise könyörgése következik. A kilencedhez szorosan hozzá tartozik még a „Kedves szent...” kezdetű, olasz nyelvű ének is. Az imádság párhuzama a *Paradicsom dombjának tetején* címet viselő, két évvel később, Assisiben megjelent kézikönyvben található. Előzménye talán IX. Pius imádsága, mellyel szó szerinti egyezést ugyan csak a második egység egy bizonyos része mutat, de a tartalmát tekintve ez az imádság tulajdonképpen a pápa szavainak rövid összefoglalása.

A kézikönyvben találunk egy fekete-fehér, egész oldalt elfoglaló illusztrációt is, mely a szent patrónát ábrázolja. A megjegyzés szerint az eredeti festmény P.G. Lerario konventuális testvér²⁴⁷ munkája, mely Atri Szent Ferenc templomában található és 1944-ben készült. Szent Erzsébetet itt királynői öltözékben, rózsákkal láthatjuk.

A Paradicsom dombjának tetején

A kiadvány²⁴⁸ nem tartozik kifejezetten a kézikönyvek csoportjába, a szerző (Lorenzo M. Berardini atya) célcsoportja elsősorban a Szent Ferenc sírja fölé épült bazilikát látogató hívek közössége. Olyan imádságokat és áhítati formákat gyűjtött össze, melyek a fent említett helyen használatban voltak. Témánk szempontjából munkája ezért igen értékes információkkal szolgál.

Szent Erzsébettel kapcsolatban az imakönyvben éppen azt a szöveget találjuk, melyet a *Ferences terciárius kézikönyvében* olvashattunk. Itt azonban kilenced helyett triduumot említ a szerző. Azt is megtudhatjuk, hogy az ünnepet a november 19-ét követő vasárnapon tartották, s a szent már nem csak a női ág, hanem az egész harmadik rend patrónájaként szerepel. A bazilika terciárius közösségének három napos készüllete a következőképpen épült fel: miután elmondták a ferences rózsafüzért felolvasták a kötetben szereplő imádságokat. Érdekes jelenség, hogy egy-egy egység végén már nem a „Miatyánk, Üdvözlégy, Dicsőség” megszokott hármását, hanem csak a Dicsőség elmondására utaló latin nyelvű kezdő szavakat találjuk. A „Fortem virili Pectore”, a fohász és a könyörgés ugyanazon a helyen áll, de a „Kedves szent...” kezdetű ének csak az énekek gyűjteményében szerepel. Megtaláljuk viszont az erre való utalást: az ének az imádságot követő eucharisztikus áldást kísérte.

²⁴⁷ Giovanni Pietro Leonardo Lerario (1913 – 1973) konventuális ferences testvér, pap, festő.

²⁴⁸ *Sul colle ...*(1959).

A ferences terciárius kézikönyve

Ezt a kézikönyvet biztos, hogy széles körben használták, hiszen a Sacro Convento könyvtárában megtalálható, 1959-es példány már a 13. kiadás volt. Megjelenése a padovai kapucinus testvérek Bollettino Francescano kiadójához köthető.

A tipikus harmadik rendi kézikönyv tartalmazza a regulát, a szertartáskönyvet, a bűcsúk listáját, valamint különböző imádságokat és énekeket. Szent Erzsébet nevéhez egy kilenced köthető, ami valójában IX. Pius imája, három nagy egységre bontva. A „Miatyánk, Üdvözlégy, Dicsőség” latin nyelvű változatát minden egységet követően elmondták, majd a legvégén olvasható a szokásos fohász és a könyörgés. Az énekek között megtaláljuk a legnépszerűbb, „A rózsákra, melyeket az Ég...” kezdetűt. A szöveg és a zene szerzőjének neve itt is fel van tüntetve.

Összefoglaló táblázatok

Az alábbi táblázatban azok a ferences harmadik rendhez köthető kiadványok szerepelnek, melyek Umbria, illetve Róma rendi könyvtáraiban megtalálhatóak. Umbria könyvtárai: Biblioteca di Monteripido (OFM, Perugia), Biblioteca Oasis (OFMCap, Perugia), Biblioteca Porziuncola (OFM, Santa Maria degli Angeli), Biblioteca del Sacro Convento (OFMConv, Assisi). Római könyvtárak: Biblioteca Centrale Cappuccini²⁴⁹, a Biblioteca della Pontificia Università Antonianum (OFM)²⁵⁰, és a Biblioteca della Pontificia Facoltà Teologica San Bonaventura (OFMConv).²⁵¹

	Kiadás éve	Cím	Kiadó	Könyvtár	Szent Erzsébet megjelenése a forrásban
1.	1728	Compendio della Regola del Terz'Ordine	Stamperia Camerale, Roma	BPUA (OFM)	szentkatalógus
2.	1743	Compendio della Regola del Terz'Ordine della Penitenza	G. de' Giulj, Vitrbo	Sacro Convento	könyörgés
3.	1873	Regola del Terz'Ordine di San Francesco	Antonio Guzzetti Librajo Editore, Milano	Sacro Convento	kilenced életrajz búcsú
4.	1875	Il mese serafico	Tipografia Tommasini, Foligno	Oasis Sacro Convento Porziuncola Monteripido	kilenced
5.	1876	Regola del Terz'Ordine di San Francesco	Antonio Guzzetti Librajo	BPUA (OFM)	kilenced életrajz búcsú

²⁴⁹ Továbbiakban: BCC (Cap)

²⁵⁰ Továbbiakban: BPUA (OFM)

²⁵¹ Továbbiakban: BPFTSB(Conv)

			Editore, Milano		
6.	1879	Guida ai terziari di San Francesco d'Assisi	Tipografia Piccitto & Antoci, Ragusa	Oasis	elmélkedés az ünnepnapra könyörgés
7.	1883	Il Terz'Ordine di San Francesco d'Assisi	Perugia, Santucci	Porziuncola Monteripido Sacro Convento	triduum
8.	1883	Regola del Terz'Ordine di San Francesco	Antonio Guzzetti Librajo Editore, Milano	Sacro Convento BPUA (OFM)	kilenced
9.	1902	Manuale del Terziario Francescano	Tipografia e Libreria Antoniana, Padova	BCC (Cap)	kilenced
10.	1906 1907	Vademecum del Terziario Francescano	Tipografia della Porziuncola	Porziuncola Oasis	imádság könyörgés
11.	1924	Manuale dei direttori Terz'Ordine Francescano	Unione Tipografica, Foligno	Oasis	triduum
12.	1932	Manuale completo del Terz'Ordine Francescano	Giannini Editori, Firenze	BPUA (OFM)	triduum
13.	1934	Seguiamo Francesco d'Assisi	Unione Francescana, Firenze	Oasis	kilenced ima ének
14.	1936	Manuale del	Bollettino	BCC (Cap)	kilenced

		Terz'Ordine Secolare	Francescano, Padova		
15.	1939	Sulle orme del padre	Casa Editoriale Favero, Vicenza	BPFTSB(Conv)	kilenced ének himnusz
16.	1946	Il piccolo direttorio del terziario francescano	Delegazione provinciale del Terz'Ordine Francescano, Assisi	Oasis Sacro Convento	központi rendelkezések Szent Erzsébet tiszteletéről
17.	1949	Son terziario	Centro Nazionale del TOF	Oasis	imádság ének
18.	1954	Manuale del terziario francescano	Bollettino Francescano, Padova	BCC (Cap)	kilenced ének
19.	1957	Il libro del terziario francescano	Commissariato Provinciale TOF, Chieti	Sacro Convento BPFTSB(Conv)	rövid életrajz imádság ének
20.	1959	Manuale del terziario francescano	Bollettino Francescano, Padova	Sacro Convento	kilenced
21.	1959	Sul colle del Paradiso	Casa Editrice Francescana, Assisi	Sacro Convento	triduum ének
22.	1964	Seguiamo Francesco d'Assisi	Unione Francescana, Firenze	Piccola Fraternità Francescana di Santa Elisabetta	kilenced ima ének

Kézikönyvek, melyek Umbria négy legnagyobb ferences könyvtára közül legalább az egyikben megtalálhatóak:

	Kiadás éve	Cím	Kiadó	Könyvtár	Szent Erzsébet megjelenése
1.	1743	Compendio della Regola del Terz'Ordine della Penitenza	G. de' Giulj, Vietrbo	Sacro Convento	könyörgés
2.	1873	Regola del Terz'Ordine di San Francesco	Antonio Guzzetti Librajo Editore, Milano	Sacro Convento	kilenced
3.	1875	Il mese serafico	Tipografia Tommasini, Foligno	Oasis Sacro Convento Porziuncola Monteripido	kilenced
4.	1879	Guida ai terziari di San Francesco d'Assisi	Tipografia Piccitto & Antoci, Ragusa	Oasis	elmélkedés az ünnepnapra könyörgés
5.	1883	Il Terz'Ordine di San Francesco d'Assisi	Perugia, Santucci	Porziuncola Monteripido Sacro Convento	triduum
6.	1883	Regola del Terz'Ordine di San Francesco	Antonio Guzzetti Librajo Editore, Milano	Sacro Convento BPUA (OFM)	kilenced
7.	1906 1907	Vademecum del Terziario Francescano	Tipografia della Porziuncola	Porziuncola Oasis	imádság könyörgés
8.	1924	Manuale dei direttori del Terz'Ordine	Unione Tipografica, Foligno	Oasis	triduum

		Francescano			
9.	1934	Seguiamo Francesco d'Assisi	Unione Francescana, Firenze	Oasis	kilenced ima ének
10.	1946	Il piccolo direttorio del terziario francescano	Delegazione provinciale del Terz'Ordine Francescano, Assisi	Oasis Sacro Convento	központi rendelkezések Szent Erzsébet tiszteletéről
11.	1949	Son terziario	Centro Nazionale del TOF	Oasis	imádság ének
12.	1957	Il libro del terziario francescano	Commissariato Provinciale TOF, Chieti	Sacro Convento BPFTSB(Conv)	rövid életrajz imádság ének
13.	1959	Manuale del terziario francescano	Bollettino Francescano, Padova	Sacro Convento	kilenced
14.	1959	Sul colle del Paradiso	Casa Editrice Francescana, Assisi	Sacro Convento	triduum ének

Kézikönyvek, melyek a Sacro Convento könyvtárban megtalálhatóak:

	Kiadás éve	Cím	Kiadó	Könyvtár	Szent Erzsébet megjelenése
1.	1743	Compendio della Regola del Terz'Ordine della Penitenza	G. de' Giulj, Vetribo	Sacro Convento	könyörgés
2.	1873	Regola del Terz'Ordine di San Francesco	Antonio Guzzetti Librajo Editore,	Sacro Convento	kilenced

			Milano		
3.	1875	Il mese serafico	Tipografia Tommasini, Foligno	Oasis Sacro Convento Porziuncola Monteripido	kilenced
4.	1883	Il Terz'Ordine di San Francesco d'Assisi	Perugia, Santucci	Porziuncola Monteripido Sacro Convento	triduum
5.	1883	Regola del Terz'Ordine di San Francesco	Antonio Guzzetti Librajo Editore, Milano	Sacro Convento BPUA (OFM)	kilenced
6.	1946	Il piccolo direttorio del terziario francescano	Delegazione provinciale del Terz'Ordine Francescano, Assisi	Oasis Sacro Convento	központi rendelkezések Szent Erzsébet tiszteletéről
7.	1957	Il libro del terziario francescano	Commissariato Provinciale TOF, Chieti	Sacro Convento BPFTSB(Conv)	rövid életrajz imádság ének
8.	1959	Manuale del terziario francescano	Bollettino Francescano, Padova	Sacro Convento	kilenced
9.	1959	Sul colle del Paradiso	Casa Editrice Francescana, Assisi	Sacro Convento	triduum ének

Kézikönyvek, melyek a Porziuncola könyvtárában megtalálhatóak:

	Kiadás éve	Cím	Kiadó	Könyvtár	Szent Erzsébet megjelenése
1.	1875	Il mese serafico	Tipografia Tommasini, Foligno	Oasis Sacro Convento Porziuncola Monteripido	kilenced
2.	1883	Il Terz'Ordine di San Francesco d'Assisi	Perugia, Santucci	Porziuncola Monteripido Sacro Convento	triduum
3.	1906 1907	Vademecum del Terziario Francescano	Tipografia della Porziuncola	Porziuncola Oasis	imádság könyörgés

Kézikönyvek, melyek az Oasis könyvtárban megtalálhatóak:

	Kiadás éve	Cím	Kiadó	Könyvtár	Szent Erzsébet megjelenése
1.	1875	Il mese serafico	Tipografia Tommasini, Foligno	Oasis Sacro Convento Porziuncola Monteripido	kilenced
2.	1879	Guida ai terziari di San Francesco d'Assisi	Tipografia Piccitto & Antoci, Ragusa	Oasis	elmélkedés az ünnepnapra könyörgés
3.	1924	Manuale dei direttori Terz'Ordine Francescano	Unione Tipografica, Foligno	Oasis	triduum
4.	1934	Seguiamo Francesco d'Assisi	Unione Francescana, Firenze	Oasis	kilenced ima ének
5.	1946	Il piccolo	Delegazione	Oasis	központi

		direttorio del terziario francescano	provinciale del Terz'Ordine Francescano, Assisi	Sacro Convento	rendelkezések Szent Erzsébet tiszteletéről
6.	1949	Son terziario	Centro Nazionale del TOF	Oasis	imádság ének

Kézikönyvek, melyek a Monteripido könyvtárban megtalálhatóak:

	Kiadás éve	Cím	Kiadó	Könyvtár	Szent Erzsébet megjelenése
1.	1875	Il mese serafico	Tipografia Tommasini, Foligno	Oasis Sacro Convento Porziuncola Monteripido	kilenced
2.	1883	Il Terz'Ordine di San Francesco d'Assisi	Perugia, Santucci	Porziuncola Monteripido Sacro Convento	triduum

Kézikönyvek, melyek Umbriában jelentek meg:

	Kiadás éve	Cím	Kiadó	Könyvtár	Szent Erzsébet megjelenése
1.	1875	Il mese serafico	Tipografia Tommasini, Foligno	Oasis Sacro Convento Porziuncola Monteripido	kilenced
2.	1883	Il terz'ordine di S. Francesco d'Assisi	Santucci, Perugia	Monteripido Porziuncola Sacro Convento	
3.	1906 1907	Vademecum del Terziario Francescano	Tipografia della Porziuncola	Porziuncola Oasis	imádság könyörgés
4.	1924	Manuale dei	Unione	Oasis	triduum

		direttori Terz'Ordine Francescano	Tipografica, Foligno		
5.	1946	Il piccolo direttorio del terziario francescano	Delegazione provinciale del Terz'Ordine Francescano, Assisi	Oasis Sacro Convento	központi rendelkezések Szent Erzsébet tiszteletéről
6.	1959	Sul colle del Paradiso	Casa Editrice Francescana, Assisi	Sacro Convento	triduum ének

Umbriai kézikönyvek, melyekben Szent Erzsébet ünnepét előkészítő triduum található:

	Kiadás éve	Cím	Kiadó	Könyvtár	Szent Erzsébet megjelenése
1.	1883	Il Terz'Ordine di San Francesco d'Assisi	Santucci, Perugia	Porziuncola Monteripido Sacro Convento	triduum
2.	1924	Manuale dei direttori Terz'Ordine Francescano	Unione Tipografica, Foligno	Oasis	triduum
3.	1959	Sul colle del Paradiso	Casa Editrice Francescana, Assisi	Sacro Convento	triduum ének

Umbriai kézikönyvek, melyekben Szent Erzsébet ünnepét előkészítő kilenced található:

	Kiadás éve	Cím	Kiadó	Könyvtár	Szent Erzsébet megjelenése
1.	1873	Regola del Terz'Ordine di San Francesco	Antonio Guzzetti Librajo Editore, Milano	Sacro Convento	kilenced
2.	1875	Il mese serafico	Tipografia Tommasini, Foligno	Oasis Sacro Convento Porziuncola Monteripido	kilenced
3.	1884	Regola del Terz'Ordine di San Francesco	Antonio Guzzetti Librajo Editore, Milano	Sacro Convento BPUA (OFM)	kilenced
4.	1934	Seguiamo Francesco d'Assisi	Unione Francescana, Firenze	Oasis	kilenced ima ének
5.	1957	Il libro del terziario francescano	Commissariato Provinciale TOF, Chieti	Sacro Convento BPFTSB(Conv)	rövid életrajz imádság (a megjegyzés szerint kilencedként használatos) ének
6.	1959	Manuale del terziario francescano	Bollettino Francescano, Padova	Sacro Convento	kilenced

Kézikönyvek, melyek Szent Erzsébet ünnepnapjához kapcsolódóan azonos imádságot dolgoznak fel:

IX. Pius imája

	Kiadás éve	Cím	Kiadó	Könyvtár	Szent Erzsébet megjelenése
1.	1873	Regola del Terz'Ordine di San Francesco	Antonio Guzzetti Librajo Editore, Milano	Sacro Convento	kilenced
2.	1876	Regola del Terz'Ordine di San Francesco	Antonio Guzzetti Librajo Editore, Milano	BPUA (OFM)	kilenced
3.	1883	Regola del Terz'Ordine di San Francesco	Antonio Guzzetti Librajo Editore, Milano	Sacro Convento	kilenced
4.	1936	Manuale del Terz'Ordine Secolare	Bollettino Francescano, Padova	BCC (Cap)	kilenced
5.	1954	Manuale del terziario francescano	Bollettino Francescano, Padova	Sacro Convento	kilenced
6.	1959	Manuale del terziario francescano	Bollettino Francescano, Padova	BCC (Cap)	kilenced

„Dicsőséges Sz. Erzsébet hathatós szószólónk...”

	Kiadás éve	Cím	Kiadó	Könyvtár	Szent Erzsébet megjelenése
	1957	Il libro del terziario francescano	Commissariato Provinciale TOF, Chieti	Sacro Convento	rövid életrajz imádság ének
	1959	Sul colle del Paradiso	Casa Editrice Francescana, Assisi	Sacro Convento	triduum

„Dicsőséges kedves pártfogónk...”

	Kiadás éve	Cím	Kiadó	Könyvtár	Szent Erzsébet megjelenése
1.	1902	Manuale del Terziario Francescano	Tipografia e Libreria Antoniana, Padova	BCC (Cap)	kilenced
2.	1906 1907	Vademecum del Terziario Francescano	Tipografia della Porziuncola	Porziuncola Oasis	imádság könyörgés

„O dicsőséges Sz. Erzsébet, ki gyermekkorodtól fogva...”

	Kiadás éve	Cím	Kiadó	Könyvtár	Szent Erzsébet megjelenése
1.	1924	Manuale dei direttori Terz’Ordine Francescano	Unione Tipografica, Foligno	Oasis	triduum
2.	1964	Seguiamo Francesco d’Assisi	Unione Francescana, Firenze	Piccola Fraternità Francescana di Santa Elisabetta	kilenced ima ének

Összegzés

A ferences harmadik rend kézikönyveinek gyökere valahol ott keresendő, ahol a regula szövegének másolata mellett a beöltözés szertartásának leírása is megtalálható. Ezek 15. századi, népnyelre való átültetése, valamint a fogadalom, a búcsúk és a privilégiumok összekapcsolódása azt jelzik, hogy ebben az időben már fellépett a rendtagok „képzés” iránti igénye. Mariano da Firenze traktátusa már egy következő lépcsőfokot jelent, majd a 17. században a kézikönyvek egyre határozottabb formát öltöttek. Szent Erzsébet tiszteletéről való ismeretanyagunkat azok a kiadványok bővítik igazán, melyek XIII. Leó pápa megújított reguláját voltak hivatottak megismertetni. A 19. század végétől kezdve szinte minden harmadik rendi kézikönyvben találhatunk november 19-re felkészítő triduumot, illetve kilencedet, valamint az ünnep napján mondott imádságot, éneket. Ezekben a szövegekben a szent nevéhez már szervesen kapcsolódik a *patróna* jelző, a közösség őt többesszám első személyben, saját nevében szólítja meg. Az elmélkedések során többször visszatér az a gondolat, hogy Erzsébet a szenvedést elfogadta és Isten akaratában megnyugodott. Ezen kívül hangsúlyos a felebaráti szeretet gyakorlása és az Isten felé való elköteleződés. Több esetben azt látjuk, hogy az adott kiadvány szövegének párhuzama egy másik kézikönyvben megtalálható. A legtöbb alkalommal IX. Pius pápa imádsága került feldolgozásra.

A II. Vatikáni Zsinatot követően a harmadik rend világi testvéreinek életében jelentős változás következett be. Ez megnyilvánul a kézikönyvek legújabb kiadásában is. A korábban használatos triduum és kilenced szövegével ettől kezdve már nem találkozunk.

III.2.2. Szent Erzsébet alakját bemutató olasz nyelvű életrajzi kiadványok Umbria ferences rendi könyvtáraiban

A második fejezetben már megismerkedhettünk azokkal a 13. századi forrásokkal, melyek alapot szolgáltattak a későbbi évszázadok során született számos Szent Erzsébet életrajznak.

Az alábbiakban a szent önálló, olasz nyelven olvasható életrajzi kiadványait vesszük számba. Elsősorban azokkal a - jórészt modern kori - írásokkal találkozunk majd, melyek a következő umbriai könyvtárak legalább egyikében megtalálhatóak: Biblioteca di Monteripido (OFM, Perugia), Biblioteca Oasis (OFMCap, Perugia), Biblioteca Porziuncola (OFM, Santa Maria degli Angeli), Biblioteca del Sacro Convento (OFMConv, Assisi).

Az egyes kiadványok bemutatása a következőképpen történik: amennyiben lehetséges, körvonalazzuk az adott életrajz szerzőjének személyét, témához való kötődését, motivációját és célkitűzéseit. Meghatározásra kerül a célcsoport, valamint az előfordulás, illetve a kiadások száma mentén feltételezzük az írás ismertségének és népszerűségének mértékét.

Mindezek után kiemelt szempontokra fókuszálva elkészített kimutatásokat láthatunk, melyek segítenek összefoglalni és jobban átláthatóvá tenni az eredményeket.

Az életrajzi kiadványok ismertetése

Jóllehet a bollandisták munkája azt bizonyítja, hogy az egyház egyes hívei körében már a 17. század során felmerült az igény a szentek történeti hitelességű életrajzának megismerésére, azt mondhatjuk, hogy az első olyan munkák, melyek Szent Erzsébet életére vonatkozóan a történeti és legendás forrásokat igyekeztek elkülöníteni a 19. században születtek. Ugyanebben az évszázadban jelentek meg egyre nagyobb számban azok az írások is, melyek életrajzát regényes formában tárják az olvasó elé.

Kezdetek

A 18. századig Szent Erzsébet életéről elsősorban kódexek lapjain, prédikációgyűjteményekben, liturgikus könyvekben és legendagyűjteményekben olvashatunk. Különleges, a dolgozat témájával kapcsolatos példa erre az az ismeretlen szerző által összeállított munka, mely a *Legenda Szent Ferenc Harmadik Rendjének boldogjairól* címet viseli. Az ösnyomtatvány eredetileg a 15. század utolsó évtizedeiben, Vicenzában készült, egy példányt az Assisi szomszédságában található Folignóban is őriznek.²⁵² A kötetben a ferences

²⁵² Anonimo del '400 (1996, pp. 157-187).

harmadik rend kiemelkedő személyiségei közül öt férfi és két nő életrajza olvasható. Az Erzsébetről szóló, *Legenda Aurea* nyomán készült írás végén megtaláljuk az ünnepnapján használt és a harmadik rendi kézikönyvekben önálló imádságként is felbukkanó, latin nyelvű „*Tuorum corda*” könyörgést.

Daniele Perugino kézikönyve

Miután a harmadik rend kézikönyveinek formája egyre jobban kikristályosodott előfordul, bár nem jellemző, hogy Szent Erzsébet életrajza ennek szerves részét képezi.

Különleges példa erre Daniele Perigino 17. század első évtizedében készült, *Szent Ferenc harmadik rendjéhez tartozó Erzsébet, Magyarország özvegy királynéjának élete és csodái* címet viselő könyve²⁵³, melyet a szerző Lucretia Campeggi Lambertini asszonynak ajánlott. A neves családból származó hölgy egy bolognai, reguláris életformát folytató, obszerváns testvérekhez kapcsolódó harmadik rendi nővérközösség tagja volt.

Az umbriai származású szerző maga is obszerváns ferences testvér volt. A történészként is tevékenykedő pap, Ludovico Jacobilli (1598-1664) említést tesz róla és legfontosabb műveiről. Perugino munkájában tételesen felsorolja azokat az írásokat, melyeket az életrajz elkészítése során felhasznált. Már közvetlen az ajánláshoz kapcsolódóan megfogalmazza azt a szándékot, mely az adatgyűjtés, illetve formába öntés alatt vezérelte: olyan életrajzolt szeretett volna megalkotni, mely tükörként és példaként szolgálhat mindenekelőtt azoknak, akik az említett nővérközösséghez tartoztak. Véleménye szerint az ajánlásban szereplő Lucretia Campeggi Lambertini asszonynak „minden adottsága megvan ahhoz, hogy Szent Erzsébethez hasonlóan ő is a híres és nemes Campeggi családot ékesítse.” Az ajánlást követően két, valószínűleg Perugino által költött, Szent Erzsébetet dicsőítő vers következik, majd megtaláljuk a miniszter generális kiadásra vonatkozó engedélyének szövegét.

Ezután olvashatjuk a források listáját, mely nem kevesebb, mint tizennégy tételből áll. A tételek mellett még az is szerepel, hogy az életrajz mely részeinél kerültek felhasználásra. Ezután jön a tartalomjegyzék.

Maga az életrajz összesen hatvankilenc oldal. Ezt követi IV. Miklós harmadik rendi regulája először latinul, majd olaszul. A kézikönyvekhez hasonlóan megtaláljuk a harmadik rendi szentek és boldogok katalógusát, ezt követően pedig a beöltözés szertartását latinul. A könyörgésnél szerepel a Szent Erzsébet közbenjárását kérő „*Tuorum corda*” imádság is. A beöltözés mellett ezúttal a befogadás szertartásának nem leírását, hanem magyarázatát

²⁵³ Perugino (1607). A vizsgált kötet a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Budapest Gyűjteményében található.

találhatjuk a fogadalom szövegével együtt. Kiegészítésként egy csodajegyzéket is átlapozhatunk.

Daniele Perugino kézikönyvéhez hasonló példáról egyelőre nincs tudomásunk.

Charles de Montalembert meghatározó munkája

A politikai és az egyházi életben is tevékenyen részt vevő Charles-Forbes-René de Montalembert (1810-1870) a Francia Akadémia tagja és a Magyar Tudományos Akadémia kültagja volt. Szent Erzsébetről szóló életrajza minden bizonnyal a legmeghatározóbb a maga nemében. Az eredetileg francia nyelven fogalmazott, 1836-ban megjelent írás hamarosan meghódította a keresztény olvasó közönséget. Egyre újabb kiadások jelentek meg, és a különböző nyelvekre való átültetésen is folyamatosan dolgoztak. Olaszul elsőként Nicola Negrelli atya fordításában volt olvasható, mely mindössze két évvel a legelső kiadást követően, 1838-ban jelent meg. Ez a változat több kiadást is megért²⁵⁴. Rajta kívül volt más is, aki fordított: 1844-ben megjelent Carolina Solare della Margheria grófnő munkája is. Ez korántsem terjedt el olyan széles körben, mint Negrelli atyáé, de a Porziuncola és a Sacro Convento könyvtárában egy-egy példány megtalálható.

Montalembert igencsak vaskos kötetbe foglalta Szent Erzsébettel kapcsolatos gondolatait. A konkrét életrajzot hosszas történelmi - kulturális bevezető előzi meg, melyben a szerző igyekszik kellően megalapozni és előkészíteni a szent életének kronologikus elbeszélését. A gróf ugyan ragaszkodni kívánt a történelmi hitelességhez, forrásait konkrétan megjelölte és lábjegyzeteket is használt, mégis személyes hangvételű és regényesnek mondható az általa készített életrajz. A középkor és a szent iránt érzett lelkesedése áthatja művének lapjait, az elbeszélés fonalát dialógusok tarkítják.

Az előszóban megfogalmazottak értelmében célcsoportjába tartozik minden őszinte, Krisztust követő ember. Részletes történelmi bevezetője túlmutat azon a szándékon, hogy keretet adjon a szent életrajzának: igyekszik a keresztény középkor értékeit kiemelni és ezáltal kora kereszténységének öntudatát, valamint társadalmi elismerését is megerősíteni.

Montalembert színes képet festett Szent Erzsébet életéről, a legkorábbi és ma leghitelesebbnek tartott dokumentumok hozzá képest nagyon szűkszavúnak tűnnek. Több helyen találkozunk olyan legendás elemmel, mely a későbbi századok során kapcsolódott személyéhez. Ezek leírását a szerző sokszor tökéletesen beilleszti a biztosan tudható tények elbeszélésébe.

²⁵⁴ Az első húsz évben például négyszer egymás után megjelent: 1840, 1854, 1855, 1856. Montalembert (1840).

Montalembert meglehetősen nagy hangsúlyt fektet Erzsébet Szent Ferenc lelkiségével való kapcsolatára. Meggyőződése, hogy a harmadik rend elkötelezett tagja volt és úgy ábrázolja, mint aki életével egyértelműen ferences ideált testesített meg. A szerző ezen szemlélete a könyv utóhatását szem előtt tartva különös jelentőséggel bír.

Az életrajz végén hosszasan kitér a szent utókorra gyakorolt hatására, illetve a kultusztörténetre is, a marburgi katedrális bemutatásának például egy egész fejezetet szentel. Tételesen felsorolja azokat az írásokat, melyeket munkája során tanulmányozott. A lista olyan hosszú, hogy külön csoportba rendezte a nyomtatványokat és a kéziratokat, majd a nyomtatványokon belül is két nagy és két kisebb egységet különböztetett meg.

Ezt követően összefoglalót találunk Szent Erzsébet leszármazottjairól, melynek utolsó tagja maga a gróf felesége. A névsort követően egy litánia szövegét olvashatjuk, melyet Montalembert a lyon-i Szent Erzsébet kolostor ferences harmadik rendi nővéreinél talált.

Még ha Montalembert nem is élt minden esetben a tudományos vizsgálódás során elvárt kritikus szemlélettel, munkájának jelentősége tagadhatatlan. Tény, hogy a szent alakját olyan megvilágításba helyezte, mely a maga korában egészen újszerű volt. Komoly erőfeszítéseket tett azért, hogy az általa olyannyira megkedvelt szent életére és annak hátterére vonatkozó forrásokat felkutassa, áttanulmányozza és mindezt szerves egységgé dolgozza össze. Munkája hosszú évtizedekig egyrészt motiválta, másrészt alapot szolgáltatott a Szent Erzsébet életét feldolgozó és azt népszerűsíteni kívánó írásoknak.

Egy el nem olvasott életrajz

A Porziuncola könyvtára őrzi Lodovico da Varazze *Tüskék és rózsák: Magyarországi Szent Erzsébet, a Ferences Terciáriusok patrónája* című életrajzát²⁵⁵. A könyvet tizennégy évvel az után adták ki, hogy megjelent XIII. Leó pápa új, világi rendiek számára készült regulája. A szerző előszavában konkrétan megfogalmazza, hogy művét kifejezetten a terciáriusoknak szánta. Ennek köszönhető, hogy az életrajzot követően praktikus információkkal látja el a rend tagjait. Az íráshoz kapcsolódik még az atya által költött, Szent Erzsébetet méltató panegírikusz is.

Tekintettel arra, hogy a kötet lapjai kétharmad részt nincsenek felvágva, ezt az életrajzot itt valószínűleg még soha senki nem olvasta végig.

Még ha széles körben talán nem is vált ismertté, a szerző neve nem maradt homályban, ugyanis a Magyar Könyvkereskedők Egyletének Közlönye (Corvina) 1907. július 20-án megjelent számában megemlíti őt. A Szent Erzsébet születésének hétszáz éves évfordulója

²⁵⁵ Varazze (1897).

alkalmából Barcza Imre neve alatt *Szent Erzsébet irodalma* címen megjelent, latin, olasz, francia, spanyol, magyar, német nyelven készült írások válogatását közlő cikk Ludovico da Varazze atyán kívül honfitársai közül csak Salvatore di Pietro-ról emlékezik meg²⁵⁶.

Virginia Benedetti harmadik rendi nők számára készített életrajza

Virginia Benedetti valószínűleg az egyik első női szerző, akinek olasz nyelven született regényes életrajza viszonylag széles körben ismertté tudott válni²⁵⁷.

Már a könyv elején található dedikációból egyértelműen kiderül, hogy megszólítottjai elsősorban a nők, közülük is mindenekelőtt a harmadik rend tagjai. Írása nem csupán ismeretterjesztő jellegű, kifejezett szándéka, hogy az az olvasó épülésére szolgáljon. Vaskos kötetének előszavában megfogalmazza azon tapasztalatát, mely szerint kortársai közül még a gyakorló hívek is kevés, szentekkel foglalkozó könyvet olvasnak. Valószínűleg ebből kiindulva igyekezett Szent Erzsébet életrajzát oly módon feldolgozni, hogy az ösztönözze megszólítottjait.

Nem tudományos jellegű munkát készített, de könyvében feltünteti azokat a forrásokat, melyeket az írás során használt. A lista jól mutatja, hogy ebben az időben a szenttel foglalkozó szakirodalom még nem volt kifejezetten bőséges. Olasz nyelvű könyvet például egyet sem találunk.

Horn Emil Francia Akadémia által díjazott munkája

A magyar származású író, Horn Emil (1858-1937) életének nagy részét Franciaországban töltötte. Munkájával jelentősen hozzájárul ahhoz, hogy a magyar irodalom és történelem francia nyelven is megismerhető legyen. 1914-ben a Magyar Tudományos Akadémia külső tagjának választotta. Munkájának fordítása - egy szentek életét bemutató sorozat ötödik részeként²⁵⁸ - két alkalommal is megjelent Olaszországban²⁵⁹.

Az életrajz népszerűségét jól mutatja, hogy 1931-ben a francia kiadások száma már meghaladta a huszonnégyet²⁶⁰. Carlo Attilio Cadderi később bemutatásra kerülő könyvében megfogalmazott véleménye szerint olasz nyelven hosszú évtizedekig egyedül Montalembert, Horn és Gherardi munkái álltak az érdeklődők rendelkezésére. Ők mindhárman arra törekedtek, hogy Szent Erzsébet életútját történelmi kontextusba ágyazva mutassák be.

²⁵⁶ Pietro (1882). Ezzel a kiadvánnyal csak a római, konventuális ághoz tartozó könyvtárban találkoztam.

²⁵⁷ Benedetti (1923). A fedőlapon rózsák által befutott keretezést láthatunk, mely egy koronát foglal magában.

²⁵⁸ *Collana Profili di Santi*.

²⁵⁹ Horn (1924, 1932).

²⁶⁰ Az első kiadásra 1901-ben került sor.

Horn Emil mellett, hogy igyekezett az életrajzot olvasmányossá tenni, nem akart regényt írni. Elbeszélésében a kronologikus sorrendben ismertetett eseményeket magyarázatokkal, kiegészítésekkel látta el. Tételes bibliográfiát ugyan nem közöl, de használ lábjegyzeteket, melyből kitűnik, hogy témájának igyekezett alaposan utána járni. Célesoportja meglehetősen tág, kifejezetten nem beszél arról, hogy kiket szeretne megszólítani. A szent ferences renddel való kapcsolata ebben az életrajzban nem nevezhető túl hangsúlyosnak.

Guido Gherardi világi testvéreknek készült életrajza

Guido Gherardi atya *Magyarországi Szent Erzsébet története* című írása 1931-ben, Pistoia-ban, a szent halálának hétszáz éves évfordulója alkalmával jelent meg.

A mű a maga idejében nagy népszerűségnek örvendett a terciáriusok körében, hirdetése megtalálható a *Terziari Francescani d'Italia* lapjain is²⁶¹. Gherardi atya nyíltan a nők erényeinek csiszolását tűzte ki céljául. A bevezetésben megfogalmazott véleménye szerint korának társadalmában a hölgyek erősen ki vannak téve a gonosz csábításának, aki arra sarkallja őket, hogy lépjenek elő a háttérből, hiszen egyelőek a férfiakkal. Mutassák meg bátran testük szépségét és elméjük kincseit. A férfiak láttukra kezes bárányok lesznek, és akkor majd ujjaik köré csavarhatják őket. A nők ily módon meg vannak tévesztve, Gherardi ezért Szent Erzsébet példáját kívánja felhasználni arra, hogy őket ismét a jó útra térítse. A szent asszony életének bemutatása részéről felhívás a modern nő számára. A harmadrendi nőket arra szólítja fel, hogy a könyv legmeghatóbb részeit olvassák fel barátnőiknek is, hozzájárulva ezzel ahhoz, hogy ha megszűntetni nem is lehet, legalább csökkenjen a társadalomban reprezentálódó édeni dráma.

Az előszót követi a munka során felhasznált 13. századi hivatalos dokumentumok, majd az „életrajzi források” listája. Ezek között első helyen említi Dietrich von Apolda munkáját, mely nem csak azért előzi meg a többi, mert ez készül leghamarabb, hanem őt nevezi a szent első igazi életrajzírójának, mivel a források tanulmányozásán felül személyes gyűjtést is végzett. Munkáját megbízható kiindulási pontnak tekinti. Rajta kívül említi még Wadding, illetve Montalambert nevét is. Ez utóbbi esetben szintén találkozunk a személyes adatgyűjtéssel, melynek eredményét Gherardi atya igazolt hagyományként kezeli. Ezeken

²⁶¹ Ez az 1933-tól kezdve havonta megjelenő újság az obszerváns ághoz kapcsolódó ferences harmadik rend hivatalos folyóirata volt. A kevéssel korábban felállított általános komisszariátus Szent Erzsébet tiszteletét előmozdító buzdításait folyamatosan olvashatjuk az 1935-ös évfolyam különböző számaiban. Ebben került sor a kanonizáció jubileumának alkalmából megvalósuló, Assisit és Perugiát érintő általános zárandoklatra is. A januári szám utolsó oldalán találkozunk először Gherardi írásának hirdetésével: Meneghin életrajzával együtt a könyv megrendelhető volt az általános komisszariátus római központjából. Az egyes közösségek számára javasolták még a szentet ábrázoló kép – későbbi számokban szobor és zászló – beszerzését is.

felül felsorol még néhány történeti munkát, melyek között szerepel Az Egyház egyetemes története, a Thüningiai krónika, az Annales Minorum és Huyskens két forrástanulmánya is.

Szent Erzsébet életét két nagy egységre bontva tárgyalja. Az első születésétől kezdve férje haláláig tart, itt tehát a szent fiatal kora és házaselete kerül bemutatásra, majd ezt követően tárja az olvasó elé életének azon szakaszát, amelyben a családtól elszakadva önmagát már teljes mértékben a felebarát szolgálatának szentelte. Az első rész tizenöt, a második tizenhat fejezetet tartalmaz.

Az életút bemutatását követően egy imádságokat tartalmazó rész következik, mely a szent ünnepére való felkészülést hivatott elősegíteni. A címben Erzsébet mint a ferences harmadik rendi nők védőszentje szerepel. Elsőként IX. Pius pápa imáját olvashatjuk, mely három részre lett felosztva. A triduum minden egyes napján a felolvasott szakaszt követően a Miatyánk, az Üdvözlégy és a Dicsőség imádságának elmondása következik. A triduumnak ugyanezen változata található meg több harmadik rendi kézikönyvben is. Ezután következik az a litánia, melyet Montalambert közölt híres életrajzában. Az imádság nyelve itt ugyanúgy latin. Az utolsó oldalon újra olaszul olvashatjuk a szent ünnepnapjának egykori zsoltosmájához tartozó „Ave gemma spezioza” himnuszt. Ezt a verses imádságot is - jóllehet nála latinul - megtaláljuk Montalambert könyvében, nem a litánia mellett, hanem utolsó fejezetének mottójaként.

Gherardi atya életrajzában célcsoportja egyértelműen a ferences harmadik rend női tagjai. Írásával elsősorban hatni akar, tanítani, meghozzá erkölcsi kérdésekben. A mellékletben szereplő imádságok ehhez mintegy segédanyagként szolgálnak. A szent tiszteletének előmozdítása cél, de egyben eszköz is, hiszen segítségével egyfajta értékrendet kíván közvetíteni. Könyvének olvasását megkönnyítik és érdekesebbé teszik a benne szereplő illusztrációk.

Florio Banfi 14. századi életrajzát bemutató munkája

Florio Banfi (1899-1967) 1925-től Olaszországban élt. Nevéhez több olyan tanulmány is kapcsolódik, mely nagyban hozzájárult az olasz-magyar művelődéstörténeti kapcsolatokról való ismereteink elmélyítéséhez. 1931-ben megjelent írása nem tartozik kifejezetten az életrajzi kiadványok sorába, hiszen abban egy 14. század első feléből származó, olasz nyelvű toszkán legendát mutat be két firenzei kézirat alapján²⁶². Mégis érdemes e helyen megemlékezni róla, ugyanis kiadója maga a Porziuncola, és a kiadvány több ferences könyvtár állományában is megtalálható.

²⁶² Banfi (1931).

Eugenio Pilla életrajza szentek életét bemutató sorozatból

Don Eugenio Pilla (1895 – 1969) felszentelt pap, szalézi szerzetes volt. Írói tevékenységének eredményeképpen körülbelül háromszáz kötet jelent meg neve alatt. *Magyarországi Szent Erzsébet* címet viselő könyvének alcíme: *ferences terciária*²⁶³. Témánk szempontjából az Edizioni Paoline gondozásában megjelent életrajz e megjegyzés miatt is figyelemre méltó. A borítón látható ábrázolás ezzel összhangban Simone Martini Assisi Szent Ferenc Bazilikájának altemplomában látható freskóját idézi. Szent Erzsébet ferences lelkeséghez való kötődésének erőteljes hangsúlyozása azért is érdekes, mert ebben az esetben sem a szerző, sem a kiadó nem kötődik szorosan a rendhez. A kötet a Biblioteca Oasis állományában található.

A könyv a *Gens sancta* sorozat harmincadik kiadványaként először 1959-ben, majd 1963-ban is megjelent. Pilla atya minden egyéb tagolás nélkül, hatvanhét fejezet során, háromszázhuszonöt oldalon igyekszik bemutatni a szent alakját. Írása inkább elbeszélő jellegű, de nem nélkülözi a dialógusokat. Nem hivatkozik sem forrásra, sem szakirodalomra. Monalembert munkáját minden bizonnyal használta, mert vannak olyan epizódok, melyek jellemzően saját gyűjtéséből származnak. Az olvasást illusztrációk teszik élvezetesebbé. Ezek jelen esetben nem reprodukciók, hanem Carla Ruffinelli önálló, kifejezetten erre a célra készült alkotásai.

Az életrajz megkezdése előtt különös dedikációt olvashatunk: „A Szűznek, akit Magyarország királynőjének mondanak”. Pilla atya életrajza nem feltétlenül mondható a címben szereplő történeti személyiség megbízható forrásának. Szándéka nem is az, hogy eleget tegyen a tudományos történetírás feltételeinek, szalézi szerzetesként az ifjúságot akarja nevelni. Célja az, hogy olyan követendő példát állítson az olvasó elé, mely őt a keresztény erények gyakorlásában segíti.

Carlo Attilio Cadderi népszerű monográfiája

Carlo Attilio Cadderi (1926-2016) a kisebb testvérek rendjének tagja volt. *Santa Elisabetta d'Ungheria* címet viselő életrajza első alkalommal 1988-ban, az Edizione Messaggero Padova gondozásában jelent meg. Ezt követően ugyanez a kiadó a könyvet megjelentette a következő évben is, majd legújabbán 2006-ban a Porziuncola adta ki²⁶⁴.

²⁶³ Pilla (1959).

²⁶⁴ Cadderi (1988). Az első kiadás borítóján Simone Martini freskójának reprodukciója látható, mely az Assisi Szent Ferenc Bazilika altemplomának Szent Márton kápolnáját díszíti. A második kiadás fedőlapjára az Angyalos Boldogasszony Bazilika Múzeumában őrzött, ismeretlen festőtől származó olajfestmény részletének mása került.

Cadderi atya bevezető fejezetének első mondata így szól: „Magyarországi Szent Erzsébetnek ezen új életrajzi írása egy űrt igyekszik betölteni.” A következő sorban megfogalmazza, hogy véleménye szerint Erzsébettel kapcsolatban főként a legendás és nem a történelmileg hiteles életrajzokat ismerjük, s a bemutatott alak inkább építő jellegű, a valódi személyiség háttérbe szorul. Jóllehet a kiadó könyveivel nem kizárólag azokat az embereket kívánja megszólítani, akik valamilyen módon a ferences rendhez kötődnek, Cadderi ezen életrajzi írása minden bizonnyal nem utolsó sorban a harmadik rendiekhez szól. Az űr betöltésével - ha nem is teljes mértékben - egyaránt szeretné az átlagos olvasó és a kutató igényeit is kielégíteni. Jóllehet saját bevallása szerint nem a szakterület kitűnő ismerőinek tudásanyagát akarja bővíteni, szeretne segítséget nyújtani azoknak, akik igyekeznének behatóbban megismerni Szent Erzsébet alakját. Mindenképpen hasznos kutatástörténeti áttekintése, melyben sorra veszi a szakirodalom számos fontos munkáját. Meghatározó szerepet tulajdonít Montalembertnek, aki ugyan nem a mai értelemben vett tudományos kutatás módszerei szerint dolgozott, a kor romantikus ízlésének megfelelt és nagy népszerűségnek örvendett. Őt említi elsőként az életrajzírók között. Simon és Wegele neve merül fel ezután, akik a 19. század során a gróf munkájának ösztönzésére, de nála nagyobb kritikai felkészültséggel álltak a témához. A század végének kutatói között említi például Wenk és Huyskens nevét, majd a két centenárium (1907 és 1931) alkalmával született monográfiák közül sorolja fel a legjelentősebbeket. Állítása szerint olasz nyelven még nem készült ezekhez hasonló életrajz, így az érdeklődő kénytelen Montalembert és Horn könyveinek olasz nyelvű fordítását, illetve Gherardi munkáját használni. Ezeken felül a különböző enciklopédiák lapjain és szentek életét bemutató könyvsorozatokban lehet találkozni Szent Erzsébet életét feldolgozó olasz nyelvű írásokkal.

A szakirodalom és a történeti források áttekintést követően, még mindig a bevezető fejezetnél maradva, rövid összefoglalót ad a bemutatásra kerülő szent személyiségének leglényegesebb vonásairól, illetve kitér néhány olyan kérdésre, mely tisztázásra szorul. Ezek közé tartozik Erzsébet és a harmadik rend viszonya is. Cadderi véleménye szerint, ha helyesen olvasunk bizonyos dokumentumokat, nem férhet kétség ahhoz, hogy a szent a rendhez tartozott.

A bevezetést követően a szerző Szent Erzsébet életét tizenegy fejezetben tárja az olvasó elé. Minden fejezetet további, átlagosan hat alegységre bontott. Hangvétele tárgyilagos, az elbeszélés során nem használ dialógusokat. A könyv illusztrációkat egyáltalán nem tartalmaz. A szoros értelemben vett életrajzi elemeket igyekszik mindig annak történelmi kontextusában bemutatni. Születésének leírásakor például fontosnak tartja, hogy a magyar nép

bemutatását egészen az „őshazától” kezdje. Részletesen beszél a thüringiai udvar pezsgő életének előzményeiről is.

Különös a rózsacsodával kapcsolatos elutasító magatartása. Szerinte az a kép, amely a csoda kései leírásainak köszönhetően alakult ki róla határozottan téves. Montalambertet okolja, amiért az elbeszélést a kor romantikus ízlésének megfelelően túlságosan kiszínezte. Miután teljes hosszában idézi a gróf könyvében található változatot, ismerteti Horn életrajzának csodaleírását is. Előbbi Thüringia, utóbbi Magyarország területére lokalizálja a történeteket. Német és magyar hagyományról beszél, nem említ korai latin nyelvű szövegváltozatokat, és azt állítja, hogy a csoda leírása mintegy kétszáz évvel a szent halálát követően keletkezett. Ebben az esetben a szerző egyértelműen nem törekedett arra, hogy Szent Erzsébet életrajzának e legendás elemét a lehetőségekhez képest forrásaival együtt feltárja.

Témánk szempontjából kiemelkedően fontos az a fejezet, mely Erzsébetet Szent Ferenc tanítványaként mutatja be. Mindenekelőtt olvashatunk arról, hogy milyen körülmények között jelentek meg a testvérek a későbbi Németország területén. Ezt követően kerül bemutatásra a bűnbánó mozgalom, majd a világi testvérek közössége. Cadderi véleménye szerint Erzsébetet ugyan nem lenne helyes ferences harmadrendinek nevezni, szerencsésebb a ferences rend bűnbánójának mondani, de oly módon, hogy ezalatt mindenképp jogi és nem csupán spirituális köteleket értünk. Szent Erzsébetet született ferencesnek nevezi, aki már azelőtt gyakorolta a ferences erényeket, mielőtt a rend képviselőivel megismerkedett volna. Megfogalmazása szerint a szent ferences karizmája Jézus örömteli és szeretetteljes imitációját jelenti, melynek sajátos vonása a felebarát irányában rendkívüli módon megnyilvánuló karitás.

Munkája legvégén Cadderi atya néhány szó erejéig a szent halálát követő kultuszra is kitér, de itt leginkább a marburgi bazilika, illetve az ereklyék sorsának rövid ismertetésére szorítkozik. Említést tesz arról, hogy lelki örökségének hordozója mindenekelőtt a harmadik rend, valamint az a sok hívő, aki példáját követi a felebaráti szeretet gyakorlásának különféle módjaiban. Hivatkozik Angelina da Marsciano követőire, akiket a 14. században erzsébetes nővéreknek hívtak. Felsorol néhány olyan intézményt, mely pártfogása alatt áll és hivatalosan is a nevét viseli. A kultusz gyakorlásának legfőbb elemeként a karitás gyakorlását emeli ki. Ezután már csak a bibliográfia következik, ahol elkülönítve szerepelnek a források és a szakirodalom.

Carlo Attilio Cadderi könyve olasz nyelvterületen minden bizonnyal egyedülálló a maga nemében. Még ha nem is lehet teljesen megbízható és kizárólagos forrása annak, aki

Szent Erzsébet életét és annak kortársaira, illetve a későbbi korok emberére gyakorolt hatását a lehető legalaposabban szeretné megismeri, arra mindenképp alkalmas, hogy segítségével az olvasó a szent alakját történelmi kontextusba ágyazva, a legendás és „kegyes” életrajzoktól eltérően valós személyiségként ismerje meg.

Gianpietro Zatti ismeretterjesztő írása

Gianpietro Zatti újságíróként tevékenykedik, sok éven át vezette az Edizioni Messaggero-t. Fordítói tevékenysége mellett történeti, illetve művészettörténeti írásait is ismerjük. Huszonegyedik századi életrajzi írása Szent Erzsébet születésének nyolcszáz éves évfordulójának alkalmából jelent meg, az Edizione Messaggero Padova gondozásában²⁶⁵. A mű címe ezúttal *Szegények hercegnője*, Magyarországi Szent Erzsébet neve csupán alcímként szerepel²⁶⁶.

Az életrajz nagybetűvel szedett, összesen tizenöt rövid, leginkább egyszavas címmel ellátott fejezetet tartalmaz, melyek nem tagolódnak további egységekre. A százötvennyolc oldalt magában foglaló elbeszélés menetét nem szakítja meg sem dialógus sem illusztráció, a szerző előadásmódja tárgyilagosnak mondható, igyekszik szigorúan venni a történeti tényeket. A bevezetőben Zatti beszél azon szándékáról, mely az írás során vezérelte: olyan életrajzot szeretett volna készíteni, mely széles réteget tud megszólítani, és amelynek olvasását mind stílusa, mind nyelvezete megkönnyíti és élvezetessé teszi. Nem tudományos publikációról van szó, az író mellőzi a lábjegyzeteket, jóllehet a sorok között néha utal a forrásra. Nagy gondot fordít arra, hogy a szentet a maga korában, a kor szokásainak ismertetésével együtt ábrázolja. Nincs olyan oldal, melyen tételesen felsorolná azokat a forrásokat, melyekből merített, de Cadderi fentebb ismertetett írása biztosan ezek között volt – nem jellemző ugyanis, hogy az életrajzírók Szent Erzsébet születésének körülményeit ismertetve a magyarok uráli őseit emlegetik. Cadderi atyához hasonlóan ő is úgy tartja, hogy a szent formálisan is kapcsolódott a harmadik rendhez.

A szerző igyekszik kerülni a legendás életrajzi elemeket. Egyedül a rózsacsodát ismerteti, azt is népszerűsége miatt. Megjegyzést nem fűz hozzá.

A szent életének utókorra gyakorolt hatásáról viszonylag bőven szól. Itt fogalmazódik meg, hogy tisztelete elsősorban a harmadik rendiek körében volt élő, akik benne hivatalosan is védőszentjüket tisztelik.

²⁶⁵ Zatti (2006).

²⁶⁶ A borítón a marburgi katedrális egyik 13. századi üvegablakának azon részletét láthatjuk, ahol a szent épp egy beteget ápol.

Salvador Cabot Roselló monográfiája

Salvador Cabot Roselló, a ferences harmadik rend férfi szerzetesi közösségének tagja miniszter generálisától kapott felkérést arra, hogy készítsen egy olyan írásművet, amely a történeti kritikai módszerek követelményeinek megfelelően foglalkozik Szent Erzsébet alakjával²⁶⁷. A kötet bemutatására a szent születésének nyolcszáz éves évfordulója alkalmával 2006-ban került sor, olasz nyelvű változata egy évvel később jelent meg.

Az életrajz alcíme: *Magyarország hercegnője, Thüringia grófnéja, ferences bűnbánó*. Tekintettel arra, hogy olasz nyelven nem sok olyan munkát talál az érdeklődő, mely a szent életét igyekszik annak történelmi kontextusába ágyazva, a forrásokat szakszerűen kezelve és a szöveget hivatkozásokkal ellátva bemutatni, ez a kiadvány mindenképpen jelentőséggel bír. Nagy erénye, hogy a kötet végén megtalálhatjuk a *Négy szolgáló vallomásának* olasz nyelvű változatát.

Célcsoportját alkotják a ferences rend tagjai, köztük is elsősorban a harmadik rend világi és szerzetes testvérei. A szerző természetesen nagy hangsúlyt fektet a szent ferences lelkiséghez való kötődésének bemutatására, úgy gondolja, hogy Erzsébet formálisan is a rend kötelékébe tartozott.

Lino Temperini forrásgűjteménye

Lino Temperini a reguláris harmadik rend férfi szerzetesei közé tartozik, publikációiban sokat foglalkozott már a harmadik rend történetével is. E szerkesztésében megjelent könyv²⁶⁸ mind szerkezetében, mind tartalmát tekintve kissé eltér ugyan a többi kiadványától, mégis helyén valónak tűnik, hogy megemlékezzünk róla.

A szerkesztő a maga nemében egyedülálló munkát végzett akkor, mikor összegyűjtötte és olasz nyelven közzé tette a 13. századból ránk maradt, Szent Erzsébet életére vonatkozó dokumentumokat.

Temperini könyvét egy hosszabb, igen részletes életrajzi írással kezdi. Ezen belül külön egység alatt tárgyalja Erzsébet ferences lelkiségét, majd ezután következik a konkrét források bemutatása.

A szentté avatási per anyaga, a különböző levelek és pápai bullák mellett megtaláljuk a legelső életrajzi írásokat is. Ezek mindegyikét egy-egy kutató tudományos bevezetője előzi meg.

²⁶⁷ Roselló (2007).

²⁶⁸ Temperini (2008).

Lino Temperini könyvét haszonnal forgathatja mindenki, aki valamilyen szempontból többet szeretne megtudni, közelebb akar kerülni Szent Erzsébet személyiségéhez.

Jan Dobraczyński regényes életrajza

Jan Dobraczyński (1910-1994) lengyel származású katolikus író történelmi regénye olasz nyelven először 1994-ben, majd 2018-ban jelent meg.²⁶⁹ Az eredeti változat publikálására 1959-ben, Lengyelországban került sor.

Ez az írásmű mutatja talán legtisztábban a klasszikus értelemben vett regény műfajának sajátosságait. Mindenféle történelmi bevezető nélkül rögtön egy csodás esemény közepében találjuk magunkat: Erzsébet férje távollétében ételt oszt, mely Máriához intézett fohászának hatására megsokszorozódik.

A vaskos kötet bizonyára sokaknak segített már abban, hogy belehelyezkedjenek abba a korba, melyben Szent Erzsébet élt. Dobraczyński törekedett arra, hogy életrajzában minél hitelesebben rajzolja meg a szent portréját. Bibliográfiát és hivatkozásokat ugyan nem találunk a könyvben, az mindenesetre tudható, hogy az író személyesen kereste fel Erzsébet életének legfontosabb helyszíneit.

²⁶⁹ Dobraczyński (1994). Utóbb megjelent könyvének fedőlapján egyetlen szál rózsza látható.

Összefoglaló táblázatok

Az alábbi, táblázatba foglalt életrajzok között találunk olyanokat is, melyek Umbria könyvtáraiban nem fordulnak elő. A gyűjtőmunka során, melynek célja volt feltérképezni azokat a kiadványokat, melyek segítségével a ferences rend szerzetes és világi testvérei Szent Erzsébetről való tudásukat elmélyíthették, szükségesnek látszott Róma három, különböző ferences ághoz tartozó könyvtárának felkeresése is. A Biblioteca Centrale Cappuccini²⁷⁰, a Biblioteca della Pontificia Università Antonianum (OFM)²⁷¹, és a Biblioteca della Pontificia Facoltà Teologica San Bonaventura (OFMConv)²⁷² könyvtárlománya Szent Erzsébetre vonatkozó anyagának ismerete hozzájárul ahhoz, hogy átfogó képet alkothassunk a szent életét bemutató, ferences vonatkozású irodalomról²⁷³.

	kiadás éve	szerző, cím	kiadó adatai	könyvtár
1.	1604	P.F.Danielle Perugino: Vita e miracoli di Elisabetta vedova regina d'Ungharia del terzo ordine di San Francesco	Bologna, Gio: Battista Bellagamba	Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár
2.	1844	Vita di S.Elisabetta d'Ungheria duchessa di Turingia scritta in francese dal Conte di Montalembert e tradotta nell'italiana favella della Contessa Carolina Solaro della Margherita	Torino, Giacinto Marietti	Porziuncola Sacro Convento
	1853	Montalambert: Storia di Santa Elisabetta d'Ungheria, Langravia di Turingia (Nicola Negrelli fordítása)	Prato, Pontecchi	Oasis Porziuncola Monteripido BPFTSB(Conv)
	1855	Montalambert: Storia di	Prato, Pontecchi	Sacro

²⁷⁰ Továbbiakban: BCC (Cap)

²⁷¹ Továbbiakban: BPUA (OFM)

²⁷² Továbbiakban: BPFTSB(Conv)

²⁷³ A ferences harmadik rendhez tartozó férfi szerzetesek kolostorához nem kapcsolódik nyilvános könyvtár.

		Santa Elisabetta d'Ungheria, Langravia di Turingia (Nicola Negrelli fordítása)		Convento BPFTSB(Conv) BPUA (OFM) BCC (Cap)
3.	1882	Salvatore di Pietro: Una eroina del secolo XIII.	Palermo, Letture Domenicali, (2. kiadás)	BPFTSB(Conv)
4.	1892	Fra Agostino da Signa OFM: Ristretto della vita di Santa Elisabetta, patrona dei terzari francescani	Prato, Stefano Belli	BPUA (OFM)
5.	1897	P.Ludovico da Varazze OFMRif: Rose e spine ossia Santa Elisabetta d'Ungheria, patrona delle Terziarie Francescane	Genova	Porziuncola
6.	1902	Isaias a Gerenzano OFMCap: Vita di Santa Elisabetta regina d'Ungheria	Milano, Lanzani	BCC (Cap)
7.	1909	Sevesi, Paolo Maria, O.F.M.: Una gemma del Terz'Ordine Franciscano: Santa Elisabetta d'Ungheria	Genova, Tip. Serafino & Ferrando	BPUA (OFM)
8.	1923	Virginia Benedetti: Un'eroina francescana	Milano, Lanzani	Sacro Convento BPFTSB(Conv)
9.	1924	Emilio Horn: Santa Elisabetta d'Ungheria	Milano, Società Editrice Vita e Pensiero	BPUA (OFM)
	1932	Emilio Horn: Santa	Milano, Società	Sacro

		Elisabetta d'Ungheria	Editrice Vita e Pensiero	Convento BPUA (OFM) BCC (Cap)
10.	1927	Nicola Massari: Santa Elisabetta regina	Roma, Pia soc. S.Paolo	BPFTSB(Conv)
11.	1930	Giuliano Piccioli OFM: Santa Elisabetta d'Ugheria, patrona del Terzo Ordine Francescano	Roma	BPFTSB(Conv)
12.	1930	Vittorino Meneghin OFM: La cara santa	Vicenza, Officina Tipografica Vicentina	BPUA (OFM)
	1958	Vittorino Meneghin OFM: La cara santa	Róma, Commissariato Generale TOF: Marietti	BPUA (OFM)
13.	1931	Guido Gherardi OFM: Storia di Santa Elisabetta d'Ungheria	Pistoia, cav. Alberto Pacinotti & C.	Monteripido BCC (Cap) Oasis
14.	1931	Florio Banfi: Santa Elisabetta di Ungheria langravia di Turingia	Santa Maria degli Angeli, Porziuncola	Sacro Convento BPFTSB(Conv) BPUA (OFM) BCC (Cap)
15.	1931	Camilla del Soldato: Santa Elisabetta d'Ungheria	Torino, Soc. Editr. Internaz.	Sacro Convento BPFTSB(Conv) BCC (Cap)
16.	1932	Antonietta Fallacara: Santa Elisabetta d'Ungheria	Libreria Editrice „Frate Francesco”	BCC (Cap)
17.	1936	Girolamo da Rassina OFM Cap: Santa Elisabetta d'Ungheria, patrona del	Firenze, Unione Francescana	BCC (Cap) BPFTSB(Conv)

		T.O.F.		BPUA (OFM)
18.	1936	Vittorino Facchinetti OFM: La cara Santa: Elisabetta di Ungheria	Brescia, Queriniana	BPUA (OFM)
19.	1939	Belinda de'Capitani d'Hoé: Santa Elisabetta d'Ungheria	Roma, SALES	BPFTSB(Conv)
20.	1954	P. Gabriele Lucantoni OFM d'Ungheria: „Duchessa dei Poverelli”	Roma, Edizione „Fiamma Nuova”	Porziuncola
21.	1957	Nesta de Robeck: Santa Elisabetta d'Ungheria	Padova, Edizioni Messaggero Padova	BPFTSB(Conv)
22.	1959	Eugenio Pilla: Santa Elisabetta, terziaria francescana	Bari, Edizioni Paoline	Oasis BPUA (OFM)
23.	1971	Eugenio d'Acunti: Santa Elisabetta d'Ungheria, eroina di dolore e di amore	Nápoly, Farnital	Sacro Convento
24.	1979	Maria Alloisio: Elisabetta d'Ungheria	Padova, Edizioni Messaggero	Sacro Convento BPFTSB(Conv)
25.	1988	Carlo Attilio Cadderi OFM: Santa Elisabetta d'Ungheria	Padova, Edizioni Messaggero	Porziuncola Sacro Convento BPFTSB(Conv) BPUA (OFM)
	2006	Carlo Attilio Cadderi OFM: Santa Elisabetta d'Ungheria	Padova, Edizioni Messaggero	Porziuncola Sacro Convento BPUA (OFM) BCC (Cap)
26.	1994	Jan Dobraczynski: Le rose	Padova, Edizioni	Sacro

		di Turingia: Elisabetta d'Ungheria	Messaggero	Convento BPFTSB(Conv)
	2018	Jan Dobraczynski: Le rose di Turingia: Elisabetta d'Ungheria	Padova, Edizioni Messaggero	Sacro Convento
27.	2006	Gianpietro Zatti: La principessa dei poveri	Padova, Edizioni Messaggero	Sacro Convento BPUA (OFM) BPFTSB(Conv)
28.	2007	Luigi Cavagna: Santa Elisabetta d'Ungheria	Editrice Velar	BCC (Cap)
29.	2007	Salvador Cabot Rossello TOR: Santa Elisabetta, Principessa di Ungheria, Contessa di Turingia, Penitente francescana	Francescani del T.O.R	Sacro Convento Oasis Porziuncola BPUA (OFM) BCC (Cap)
30.	2008	Lino Temperini TOR: Santa Elisabetta d'Ungheria nelle fonti storiche del Duecento	Padova, Edizioni Messaggero	Porziuncola BPFTSB(Conv) BCC (Cap) BPUA (OFM)

Umbria könyvtáraiban a következő életrajzok fordulnak elő:

	kiadás éve	szerző, cím	kiadás adatai	könyvtár
1.	1844	Vita di S.Elisabetta d'Ungheria duchessa di Turingia scritta in francese dal Conte di Montalembert e tradotta nell'italiana favella della Contessa Carolina	Torino, Giacinto Marietti	Porziuncola Sacro Convento

		Solaro della Margherita		
2.	1853	Montalambert: Storia di Santa Elisabetta d'Ungheria, Langravia di Turingia (Nicola Negrelli fordítása)	Prato, Pontecchi	Porziuncola BPFTSB(Conv) Oasis Porziuncola Monteripido
	1855	Montalambert: Storia di Santa Elisabetta d'Ungheria, Langravia di Turingia (Nicola Negrelli fordítása)	Prato, Pontecchi	Sacro Convento BPFTSB(Conv) BPUA (OFM) BCC (Cap)
3.	1897	P.Ludovico da Varazze OFMRif: Rose e spine ossia Santa Elisabetta d'Ungheria, patrona delle Terziarie Francescane	Genova	Porziuncola
4.	1923	Virginia Benedetti: Un'eroina francescana	Milano, Lanzani	Sacro Convento BPFTSB(Conv)
5.	1931	Guido Gherardi OFM: Storia di Santa Elisabetta d'Ungheria	Pistoia, cav. Alberto Pacinotti & C.	Monteripido BCC (Cap) OASIS
6.	1931	Florio Banfi: Santa Elisabetta di Ungheria langravia di Turingia	Santa Maria degli Angeli, Porziuncola	Sacro Convento BPUA (OFM) BPFTSB(Conv) BCC (Cap)
7.	1931	Camilla del Soldato: Santa Elisabetta d'Ungheria	Torino, Soc. Editr. Internaz.	Sacro Convento
8.	1954	P. Gabriele Lucantoni OFM d'Ungheria: „Duchessa dei Poverelli”	Roma, Edizione „Fiamma Nuova”	Porziuncola
9.	1959	Eugenio Pilla: Santa Elisabetta, terziaria francescana	Bari, Edizioni Paoline	Oasis BPUA (OFM)
10.	1971	Eugenio d'Acunti: Santa	Nápoly, Farnital	Sacro Convento

		Elisabetta d'Ungheria, eroina di dolore e di amore		
11.	1979	Maria Alloisio: Elisabetta d'Ungheria	Padova, Edizioni Messaggero	Sacro Convento BPFTSB(Conv)
12.	1988	Carlo Attilio Cadderi OFM: Santa Elisabetta d'Ungheria	Padova, Edizioni Messaggero	Porziuncola Sacro Convento BPFTSB(Conv) BPUA (OFM)
	2006	Carlo Attilio Cadderi OFM: Santa Elisabetta d'Ungheria	Padova, Edizioni Messaggero	Porziuncola Sacro Convento BPUA (OFM) BCC (Cap)
13.	1994	Jan Dobraczynski: Le rose di Turingia: Elisabetta d'Ungheria	Padova, Edizioni Messaggero	Sacro Convento BPFTSB(Conv)
	2018	Jan Dobraczynski: Le rose di Turingia: Elisabetta d'Ungheria	Padova, Edizioni Messaggero	Sacro Convento
14.	2006	Gianpietro Zatti: La principessa dei poveri	Padova, Edizioni Messaggero	Sacro Convento BPUA (OFM) BPFTSB(Conv)
15.	2007	Salvador Cabot Rossello TOR: Santa Elisabetta, Principessa di Ungheria, Contessa di Turingia, Penitente francescana	Francescani del T.O.R	Sacro Convento Oasis Porziuncola BPUA (OFM) BCC (Cap)
16.	2008	Lino Temperini TOR: Santa Elisabetta d'Ungheria nelle fonti storiche del Duecento	Padova, Edizioni Messaggero	Porziuncola BPFTSB(Conv) BCC (Cap) BPUA (OFM)

Az umbriai könyvtárban található életrajzok szerzői közül a ferences rendhez tartozik:

1.	1897	P.Ludovico da Varazze OFMRif: Rose e spine ossia Santa Elisabetta d'Ungheria, patrona delle Terziarie Francescane	Genova	Porziuncola
2.	1931	Guido Gherardi OFM: Storia di Santa Elisabetta d'Ungheria	Pistoia, cav. Alberto Pacinotti & C.	Monteripido BCC (Cap) Oasis
3.	1954	P. Gabriele Lucantoni OFM d'Ungheria: „Duchessa dei Poverelli”	Roma, Edizione „Fiamma Nuova”	Porziuncola
4.	1988	Carlo Attilio Cadderi OFM: Santa Elisabetta d'Ungheria	Padova, Edizioni Messaggero	Porziuncola Sacro Convento BPFTSB(Conv) BPUA (OFM)
	2006	Carlo Attilio Cadderi OFM: Santa Elisabetta d'Ungheria	Padova, Edizioni Messaggero	Porziuncola Sacro Convento BPUA (OFM) BCC (Cap)
5.	2007	Salvador Cabot Rossello TOR: Santa Elisabetta, Principessa di Ungheria, Contessa di Turingia, Penitente francescana	Francescani del T.O.R	Sacro Convento Oasis Porziuncola BPUA (OFM) BCC (Cap)
6.	2008	Lino Temperini TOR: Santa Elisabetta d'Ungheria nelle fonti storiche del Duecento	Padova, Edizioni Messaggero	Porziuncola BPFTSB(Conv) BCC (Cap) BPUA (OFM)

A tizenhat, umbriai könyvtárban található életrajz közül legtöbb a padovai Messaggero kiadó gondozásában jelent meg.

1.	1979	Maria Alloisio: Elisabetta d'Ungheria	Padova, Edizioni Messaggero	Sacro Convento BPFTSB(Conv)
2.	1988	Carlo Attilio Cadderi OFM: Santa Elisabetta d'Ungheria	Padova, Edizioni Messaggero	Porziuncola Sacro Convento BPFTSB(Conv) BPUA (OFM)
	2006	Carlo Attilio Cadderi OFM: Santa Elisabetta d'Ungheria	Padova, Edizioni Messaggero	Porziuncola Sacro Convento BPUA (OFM) BCC (Cap)
3.	1994	Jan Dobraczynski: Le rose di Turingia: Elisabetta d'Ungheria	Padova, Edizioni Messaggero	Sacro Convento BPFTSB(Conv)
	2018	Jan Dobraczynski: Le rose di Turingia: Elisabetta d'Ungheria	Padova, Edizioni Messaggero	Sacro Convento
4.	2006	Gianpietro Zatti: La principessa dei poveri	Padova, Edizioni Messaggero	Sacro Convento BPUA (OFM) BPFTSB(Conv)
5.	2008	Lino Temperini TOR: Santa Elisabetta d'Ungheria nelle fonti storiche del Duecento	Padova, Edizioni Messaggero	Porziuncola BPFTSB(Conv) BCC (Cap) BPUA (OFM)

A tizenhat, umbriai könyvtárban található életrajz közül eredetileg olasz nyelven született:

	kiadás éve	szerző, cím	kiadás adatai	könyvtár
1.	1897	P.Ludovico da Varazze OFMRif: Rose e spine ossia Santa Elisabetta d'Ungheria, patrona delle Terziarie	Genova	Porziuncola

		Francescane		
2.	1923	Virginia Benedetti: Un'eroina francesana	Milano, Lanzani	Sacro Convento BPFTSB(Conv)
3.	1931	Guido Gherardi OFM: Storia di Santa Elisabetta d'Ungheria	Pistoia, cav. Alberto Pacinotti & C.	Monteripido Oasis BCC (Cap)
4.	1931	Florio Banfi: Santa Elisabetta di Ungheria langravia di Turingia	Santa Maria degli Angeli, Porziuncola	Sacro Convento BPUA (OFM) BPFTSB(Conv) BCC (Cap)
5.	1931	Camilla del Soldato: Santa Elisabetta d'Ungheria	Torino, Soc. Editr. Internaz.	Sacro Convento
6.	1954	P. Gabriele Lucantoni OFM d'Ungheria: „Duchessa dei Poverelli”	Roma, Edizione „Fiamma Nuova”	Porziuncola
7.	1959	Eugenio Pilla: Santa Elisabetta, terziaria francescana	Bari, Edizioni Paoline	Oasis BPUA (OFM)
8.	1971	Eugenio d'Acunti: Santa Elisabetta d'Ungheria, eroina di dolore e di amore	Nápoly, Farnital	Sacro Convento
9.	1979	Maria Alloisio: Elisabetta d'Ungheria	Padova, Edizioni Messaggero	Sacro Convento BPFTSB(Conv)
10.	1988	Carlo Attilio Cadderi OFM: Santa Elisabetta d'Ungheria	Padova, Edizioni Messaggero	Porziuncola Sacro Convento BPFTSB(Conv) BPUA (OFM)
	2006	Carlo Attilio Cadderi OFM: Santa Elisabetta d'Ungheria	Padova, Edizioni Messaggero	Porziuncola Sacro Convento BPUA (OFM) BCC (Cap)
11.	2006	Gianpietro Zatti: La	Padova, Edizioni	Sacro Convento

		principessa dei poveri	Messaggero	BPUA (OFM) BPFTSB(Conv)
12.	2008	Lino Temperini TOR. Santa Elisabetta d'Ungheria nelle fonti storiche del Duecento	Padova, Edizioni Messaggero	Porziuncola BPFTSB(Conv) BCC (Cap) BPUA (OFM)

A tizenhat, umbriai könyvtárban található életrajz közül Szent Erzsébet halálának hétszáz éves évfordulója alkalmából született:

1.	1931	Guido Gherardi OFM: Storia di Santa Elisabetta d'Ungheria	Pistoia, cav. Alberto Pacinotti & C.	Monteripido BCC (Cap) Oasis
2.	1931	Florio Banfi: Santa Elisabetta di Ungheria langravia di Turingia	Santa Maria degli Angeli, Porziuncola	Sacro Convento BPUA (OFM) BPFTSB(Conv) BCC (Cap)
3.	1931	Camilla del Soldato: Santa Elisabetta d'Ungheria	Torino, Soc. Editr. Internaz.	Sacro Convento

A tizenhat, umbriai könyvtárban található életrajz közül Szent Erzsébet születésének nyolcszáz éves évfordulója alkalmából jelent meg:

1.	2006	Carlo Attilio Cadderi OFM: Santa Elisabetta d'Ungheria	Padova, Edizioni Messaggero	Porziuncola Sacro Convento BPUA (OFM) BCC (Cap)
2.	2006	Gianpietro Zatti: La principessa dei poveri	Padova, Edizioni Messaggero	Sacro Convento BPUA (OFM) BPFTSB(Conv)
3.	2007	Salvador Cabot Rossello TOR: Santa Elisabetta, Principessa di Ungheria, Contessa di Turingia, Penitente francescana	Francescani del T.O.R	Sacro Convento Oasis Porziuncola BPUA (OFM) BCC (Cap)

4.	2008	Lino Temperini TOR: Santa Elisabetta d'Ungheria nelle fonti storiche del Duecento	Padova, Edizioni Messaggero	Porziuncola

Összegzés

Montalembert gróf meghatározó életrajzi írását követően hamarosan egyre több olyan kiadvány látott napvilágot, mely Szent Erzsébet történetét hol regényes formában, hol a tudományos vizsgálódás formai követelményeit szem előtt tartva igyekszik az olvasó elé tárni. Figyelmünket ugyan ezúttal is elsősorban azokra a könyvekre irányítottuk, melyek Umbria négy ferences könyvtárának legalább egyikében megtalálható, egy, a fejezet végén készített táblázatban szerepelnek azok a szerzők is, akiknek nevével csak a római könyvtárak katalógusában találkozhatunk. Az így kapott eredmény azt mutatja, hogy az elmúlt száz év során meglehetősen sokan fontosnak tartották, hogy a szent alakjával foglalkozzanak. Témánk szempontjából különösen azok a munkák érdekesek, melyek eredetileg is olasz nyelven születtek és kifejezetten a terciáriusokat szólították meg. Ezek közül érdemes kiemelni Guido Gherardi 1931-ben készült munkáját, mert ez volt az, melyet az egységesedésre törekvő előjáróság különösen is a közösségek figyelmébe ajánlott. A másik, bizonyára szintén széles körben ismertté vált szerző Carlo Attilio Cadderi, aki már a tudományos kutatás követelmányeinek megfelelően igyekezett foglalkozni a szent alakjával. A 21. századi évforduló alkalmával egyaránt megjelentek széles olvasóközönséget megszólítani kívánó népszerűsítő és szűkebb réteg érdeklődésére számot tartó, tudományos jellegű kiadványok is.

III.2.3. A Ferences Rend gondozásában megjelent folyóiratok

A következő néhány oldalon olyan folyóiratokkal ismerkedhetünk meg, melyek közvetlen bizonyítékkal és számos új információval szolgálnak Umbria terciáriusainak Árpád-házi Szent Erzsébet személyével kapcsolatos vallásos tiszteletéről.

Az egyes kiadványok részletes ismertetése előtt érdemes néhány szót ejteni arról a politikai és társadalmi közegről, melyben az említett újságok útjukra indultak²⁷⁴.

Miután a szerzetesrendek feloszlatása a 19. században két ízben²⁷⁵ is megbolygatta a ferences rend szerzetesi és világi közösségeinek életét, a század utolsó évtizedeiben az előjárók olyan új eszközökhöz folyamodtak, melytől azt remélték, hogy segíti és támogatja

²⁷⁴ Az összefoglaló megírása Villapadierna (1993, pp.335-347) munkája alapján történt.

²⁷⁵ A harmadik rend történetét bemutató fejezetben részletesebben is olvashattunk előbb Napóleon 1810-ben, majd az Olaszország egyesítésének idején 1866-ban hozott feloszlató rendelet következményeiről.

majd a megújulásra és a rendtagok közötti egység építésére vonatkozó szándékaikat. A sajtóapostoli munka célja nem utolsó sorban épp a harmadik rend tevékenységének előmozdítása volt. A katolikus sajtó első kiadványai a negyvenes években tűntek fel az itáliai félszigeten. A kezdetben erősen polemikus jellegű lapok mellett hamarosan megjelentek olyan újságok is, melyek célja a katolikus hívek nevelése, pápához való hűségének megtartása és megerősítése volt. A ferences család testvérei közül elsőként a milánói kapucinusok indították útjára kifejezetten harmadik rendieket megszólító, *Annali francescani* címet viselő folyóiratukat, melynek első száma 1870. január 15-én jelent meg. Ők már IX. Pius és XIII. Leó buzdításait megelőzően úgy vélték, hogy a társadalom megújításában komoly szerep juthat a terciáriusoknak. A kéthetente kiadott lap szabálymagyarázaton, missziós híreken és nekrológon kívül többek között jeles harmadik rendi szentek életrajzát bemutató írásokat is tartalmazott. Újdonságnak számított, hogy az újság a különböző kolostorokhoz kötődő testvéri közösségek kapcsolattartásának egyfajta eszközévé vált. Sikerére való tekintettel az *Annali francescani* mintájára egyre újabb és újabb ferences folyóiratok jelentek meg. 1871-ben a piemonti Cuneo látott napvilágot, melyet 1899-ben a *Bollettino del Terz'Ordine Francescano* váltott fel. 1873-tól kezdve már a dél-itáliai Nápoly városában is kéthavonta megjelent az *Eco di S. Francesco d'Assisi* nevű harmadrendi lap.

A Ferences Rend 1882-ben ünnepelte alapítója születésének hétszáz éves évfordulóját, mely ismét sokak érdeklődését felkeltette a lelkiség iránt. Ennek is köszönhető, hogy egyre újabb és újabb közösségek jelentették meg a maguk havilapját. A sajtóapostoli tevékenységnek továbbá hatalmas impulzust jelentettek IX. Pius és XIII. Leó pápa terciárius közösségek alapítását szorgalmazó írásai is, úgyhogy a 20. század második évtizedének végén már több, mint negyven olyan ferences kiadásban megjelent folyóirat volt elérhető az itáliai félszigeten, mely a harmadik rend érdekeit szolgálta²⁷⁶. Ezeket sokszor az egyes rendtagok nem is tudták használni - hiszen abban az időben még magas volt az olvasni nem tudók száma -, de a közösségek vezetői és a hívek lelkigondozását végző papok is sokat meríthettek belőle. A havilapok az általuk felkínált témakörökkel minden bizonnyal jelentősen hozzájárultak ahhoz, hogy a világi testvérek száma néhány év leforgása alatt többszörösére növekedett²⁷⁷.

²⁷⁶ P. Antonio da Sant'Elia a Pianisi (1947).

²⁷⁷ Míg 1872-ben 49 740 testvért és 140 közösséget tartottak számon Olaszországban, addig a rend 1887-ben már 494 368 tagot és 1391 közösséget számlált.

Folyóiratok Umbriában

A tartományban viszonylag későn, 1889-ben, a Porziuncola gondozásában jelent meg az első havilap. Alapítója p. Basilio Brizi da Greccio tesvér volt, aki hat évvel korábban a harmadik rendiek számára egy kézikönyvet is összeállított²⁷⁸.

A bemutatásra szánt kiadványok kiválasztása során elsődleges szempont volt, hogy olyan adatokat tartalmazzanak, melyek a dolgozat témájának szempontjából újdonságot hozhatnak. A vizsgálatok tárgyát összesen hat, rendszeres időközönként megjelentetett újság képezte. Ezek mindegyikében találunk híradást arról, hogy az egyes közösségek életében Szent Erzsébet ünnepnapja különös fontossággal bírt.

Itália Ferences Terciáriusai

A *Terziari Francescani d'Italia* címet viselő lap első száma 1933-ban jelent meg, Milánóban, majd 1934-től kezdve a kiadás helyeként Róma, 1936-tól pedig a kiadó személyében az obszerváns ág ferences harmadik rendjének általános kommisszariátusa van megjelölve. A havonta megjelenő kiadvány első tíz évének lapszámait Monteripido kolostorának könyvtárosa készítette elő a kutatás számára²⁷⁹. Az egyes évfolyamok ugyan hiányosak, de tartalmáról így is átfogó képet alkothatunk.

A folyóirat címdala szinte minden évben változott. A lap közepén mindig egy Szent Ferenchez kötődő ábrázolást láthatunk, továbbá megnevezésre kerül a lap kiadásának helye, évfolyama, a lapszám és az év, valamint a hónap is.

Az ábrázolások a következőképpen alakultak az évek során: 1933-ban a központonban Szent Ferenc frontális ábrázolását láthatjuk. Saru nélkül, stigmákkal, tonzúrával jelenik meg, kezében nyitott könyvet tart, melyben a következő írás olvasható: „Raeco sum magni regis imitatores mei estote.” Ferenc balján nők, jobbán férfiak sora látható. Legelső közülük Szent Erzsébet és IX. Lajos. Erzsébet hosszú, bő ruhát visel, fején fátyol és a magyar korona látható, kezében egy csokor rózsát tart. Derekat korda övezi. A követők között eltérő történelmi korban élt, különböző társadalmi rangú és életkorú embereket fedezhetünk fel. 1935-ben a központonban Szent Ferenc frontálisan, kitárt karokkal látható. Fejét dicsfény övezi, mögötte áll a kereszt. Sarut nem visel, stigmái jól láthatók. Jobbán IX. Lajos, balján Szent Erzsébet térdepel. Erzsébet egyszerű ruhában, fátyollal, köpennyel, kordával és koronával jelenik meg.

²⁷⁸ A kézikönyv Umbria négy legnagyobb ferences könyvtárában a mai napig megtalálható. Az 1883-ban megjelent *Assisi Szent Ferenc Harmadik Rendje* címet viselő kiadványról a kézikönyvekkel foglalkozó fejezetben részletesebben is olvashatunk.

²⁷⁹ A könyvtárban fellelhető lapszámok a következők: 1933 május, július, november; 1934 január, november; 1935 januártól decemberig; 1936 június; 1937 január, május, június, november; 1938 január, február, november; 1939 január; 1940 november; 1941 február, november; 1942 január, február; 1943 január.

Ez utóbbi most nyitott, nem emlékeztet a magyar koronára. A két alak előtt egy-egy gyermek fordul szintén térden állva Ferenc felé. Mögöttük különböző korosztályt képviselő férfiak és nők sorakoznak. 1936-ban egyedül Szent Ferenc alakja jelenik meg. A következő évben Szent Ferenc mellett birkanyáját, a Porziuncola templomát és a Szent Péter Bazilika kupoláját láthatjuk. 1938-ban már se Szent Ferenc se más emberi alak nem jelenik meg. A „Pax et bonum” feliratot viselő kereszt alatt egy nyitott könyvben a következő, regulára utaló szöveg olvasható: „Memoriale propositi fratrum et sororum de poenitentia”. 1939-ben már ismét Szent Ferencet láthatjuk, amint magasba emelt karokkal vezeti a mögötte felvonuló, 20. századi öltözékben megjelenő, férfiakból és nőkből álló tömeget. A címlap bal felső sarkában a Porziuncola és az Angyalos Boldogasszony Bazilika, míg a jobb felső sarokban a Szent Péter Bazilika körvonala jelenik meg. Szent Erzsébetet ezúttal nem látjuk. Itt szerepel első alkalommal a címlap ábrázolásait készítő illusztrátor, Mario Barberis neve²⁸⁰. 1940-ben egyedül Szent Ferenc alakja látható. Mögötte a Nap korongja, melyet a „Patriae lux” felirat övez. A címlap felső harmadában Assisi városának látképe jelenik meg. 1941-ben az ábrázolás középpontjában Szent Ferencet láthatjuk. Mögötte a kereszt, kezében nyitott könyv, melynek lapjain a következő felirat olvasható: „Regula fratru et sororu de poenitentia”. Előtte térdepel Szent Lajos és Szent Erzsébet. Egyforma, zárt koronájuk a lábuk előtt hever. Erzsébet teljesen egyszerű ruhát visel, fejét fehér kendő fedi, vállát sötét köpeny borítja, derekát korda övezi. Körülöttük lilomok nőnek ki a földből. Ez az ábrázolás igencsak emlékeztet arra, mely az 1946-ban, Assisiben megjelent *Ferences terciárius kis direktóriumának fedőlapján látható*²⁸¹. A kettő között némi eltérés ugyan van, de egyértelmű, hogy egyik a másiknak előképe volt. 1942-ben Szent Ferenc alakja az itáliai félsziget fölött lebeg, kezeit áldón emeli fölé. 1943-ban a címlap jobb felső sarkában egy lépcsősor tetején a pápa látható. Előtte áll Szent Ferenc, alatta pedig 20. századi öltözékben ábrázolt, férfiakból és nőkből álló sokaság vár áhítatosan.

A folyóirat tartalma

Témánk szempontjából legnagyobb jelentőséggel az a rovat bír, melyben egy-egy megbízott rendtag röviden beszámol saját világi közösségének alapításáról, tevékenységi köréről, sőt az aktuális év nagyobb eseményeiről is. A hosszabb-rövidebb tudósítások szinte mindig megemlékeznek Szent Erzsébet ünnepnapjáról. Tekintettel arra, hogy a lap terjesztését

²⁸⁰ Mario Barberis (1893-1960) amellelt, hogy több lapnak is munkatársa volt, festőként is foglalkoztatták. Dolgozott többek között a Vatikánban és a Szentföldön is.

²⁸¹ A kiadványról a kézikönyvekről szóló fejezetben részletesebben is olvashatunk.

az egész félszigeten végezték, az egyes közösségek így módon nemcsak hogy kapcsolatba kerültek, hanem komoly hatást is gyakorolhattak egymásra.

A beszámolókon kívül rendszeresen olvasható témajavaslat a havonta megszervezett találkozók alkalmára; ismertető az aktuális hónap ünnepéről; buzdítás a lap terjesztésére; hirdetés azokkal a könyvekkel és tárgyakkal kapcsolatban, melyek a római terciárius központból megrendelhetők. Ez utóbbi oldal is értékes információkkal szolgál, hiszen több helyen is előfordul Szent Erzsébet neve: életrajzai közül Gherardi és Meneghin munkáit kínálják²⁸², tárgyak tekintetében a kép, a szobor és a zászló fordul elő. Ezek beszerzését az általános kommisszariátus minden közösségnek erősen javasolja. Az 1936 novemberében megjelent lap a zászlóról részletes leírást, sőt rajzot is közöl²⁸³. Ennek köszönhetően tudjuk, hogy az ábrázolás megegyezett azzal, melyet később az 1941. évfolyam címlapján láthatunk.

A közösségek beszámolóí

A könyvtárban található lapszámok közösségi beszámolóinak átolvasását követően elkészült egy táblázat, mely a téma szempontjából fontosnak ítélt adatokat foglalja magában. Az alábbiakban csak azon települések nevei szerepelnek, melyek a mai Umbria területén belül találhatóak.

település	lapszám	kilenced/triduum	más Szent Erzsébethez kapcsolódó hír
Assisi, San Damiano	1933, május	nincs adat	minden évben ünnepélyesen megünneplik
Diano Marina	1933, július	nincs adat	rendi igazgató Szent Erzsébet ereklyét ajándékozott a közösségnek
Assisi, San Damiano	1935, február	nincs adat	1934. december, provinciális tanács határozata: minden kongregáció helyi szinten emlékezzen meg Szent Erzsébetről a szentté avatás centenáriuma alkalmából és lehetőség szerint vegyen részt a zárándoklaton.
Spoletto, San Domenico	1935, szeptember	július 25-28. triduum, szónok Balestrieri OFM, nem csak terciáriusok hallgatták	Az ünnepség Te Deummal és az érsek eucharisztikus áldásával zárult
Terni, Szent Antal	1936, február	triduummal készültek a centenáriumi	Centenáriumi szentmise igen ünnepélye volt. Este külön

²⁸² Az életrajzi kiadványokról bővebben a hasonló írással foglalkozó fejezetben olvashatunk.

²⁸³ Az már az 1935. májusi számból kiderül, hogy a zászlón látható kép tervezője a veronai Adolfo Mattielli di Soave festő volt.

templom		ünnepségre	szentbeszédet hallgattak a megjelent hívek.
Perugia	1938, január	lelkigyakorlat	Az éves lelkigyakorlatot november 9-14 között tartották és a záró napon ünnepelték Szent Erzsébetet.
Celleno	1938, február	triduum, melyet Todi Montesanto kolostorának testvére vezetett prédikációival	Ünnepi szentmise énekes volt és nem csak terciáriusok vettek rajta részt. Szertartás végén terciáriák fogadalomtételére is sor került. A kongregáció női minisztere két képet ajándékozott a közösségnek (Szent Erzsébet és Szent Lajos), melyeket a gyűlések termében helyeztek el.
Roccalvecce	1938, február	nincs adat	Az ünnepet november 28-án tartották, „felejthetetlen élmény volt”. A szertartás végén néhány helyi asszony beöltözött, közben a Szent Erzsébet himnusz énekelték.
Marsciano	1938, február	nincs adat	December 5-én ünnepelték Szent Erzsébetet. Reggel 9-kor ünnepélyes szentmisén vettek részt, majd délután szentbeszédet hallgattak Szent Erzsébet életéről.
Todi, Montesanto	1941, február	nincs adat	Az éves lelkigyakorlatot úgy időzítették, hogy szent Erzsébet ünnepnapjához kapcsolódjon. A választást is ekkor, az ünnepi szentmisét követően tartották. Ezen a napon a zászló megáldására és fogadalomtételre is sor került.
Assisi, Chiesa Nuova	1942, február	nincs adat	Lelkigyakorlat előzte meg az ünnepet a nők számára. Reggel szentbeszéd és általános áldozás, majd délelőtti ünnepélyes szentmise és a zászló megáldása volt.
Trevi, Szent Márton templom	1942, február	triduum	Egy új Szent Erzsébet szobrot állítottak ki a templomban. Az ünnep széles körű és egész napos lehetett.

Jubileumi év

Az 1934 novemberében megjelent lap hasábjain olvashatunk először arról a kezdeményezésről, mely szerint Árpád-házi Szent Erzsébet kanonizációjának hétszáz éves évfordulója alkalmából egy hetes zarándoklaton vehetnek részt az ország terciáriusai. A találkozó helyszíne Assisi, illetve a szentté avatás helyszíne, Perugia volt. A zarándoklat - melyen mintegy háromezer világi testvér, számos terciárius pap és ötven első rendi szerzetes vett részt - megvalósulása csúcspontja volt az egész esztendőnek, melyet a vezetőség igyekezett ösztönzéseivel minden közösség számára emlékezetessé tenni. A novemberi számot követően folyamatosan olvashatjuk a felhívást arra vonatkozóan, hogy a testvérek méltóképpen emlékezzenek meg patrónájuk évfordulójáról. A központi ajánlások között a következő lehetőségek szerepelnek: jubileumi évet indító ünnepi szentmise; zászló, kép, könyv beszerzése; a szent alakját ismertető beszédek és beszélgetések; triduum, illetve kilenced imádsága; mindenekelőtt azonban a tevékeny felebaráti szeretet cselekedetei és a védőszent életpéldájának követése.

Megtudhatjuk, hogy a miniszter generális kérésére a Rítuskongregáció több kiváltságban is részesítette a rendtagokat: így például ünnepélyes votív misét mutathattak be minden hónap 27-én; a szent tiszteletére saját misén vehettek részt abban az esetben, ha tiszteletére triduumot, vagy kilencedet imádkoztak.

Az augusztusi lapszám XI. Pius Szent Erzsébetéről szóló szavait ajánlja a havi találkozók témájaként. Ennek kivonata közlésre is került az aktuális újságban. Az írás valójában a Szentatya levelének részlete, melyet a jubileumi év alkalmából a miniszter generálisnak küldött.

Szeptemberben már Szent Erzsébet példája és a harmadik rend terjesztése, valamint a testvérek „nevelése” összekapcsolódott²⁸⁴.

Az évfolyam decemberi számában arról olvashatunk, hogy a közösségek vezetői Erzsébet életét elbeszélő, 41 diapozitívából álló képsorozatot rendelhetnek az általános kommisszariátustól.

A jubileumi évvel kapcsolatban az újság lapjain is jól megfigyelhető az, hogy Szent Erzsébet tiszteletének előmozdítása szorosan összekapcsolódott a harmadik rend megerősítésének, terjesztésének, és egységesítésének szándékával.

²⁸⁴ Olvashatunk például arról, milyen ruhát kell viselnie annak, aki a rendhez tartozik. Az egységes öltözet ismertetése során a szerző szintén Szent Erzsébet példájára hivatkozik.

Az Angyalos Boldogasszony Bazilika közlönye

Nemcsak Umbria, hanem az egész ferences család két rendkívüli fontossággal bíró kegyhelye - a Szent Ferenc kedves templomát magában foglaló Angyalos Boldogasszony és a rendalapító testét őrző Szent Ferenc Bazilika - már mintegy száz éve folyamatosan kiadja a maga közlönyét. Mindkét, havonta megjelenő újság elsősorban azokat a híveket kívánja megszólítani, akik úgy kapcsolódnak a kolostor közösségéhez, mint egy plébániához.

A Santa Maria degli Angeli lapja 1924-ben jelent meg először. A kolostorhoz kapcsolódó Porziuncola könyvtárban a kiadvány egészen a 2007-es, jubileumi évig jelen vizsgálat tárgya lett.

A folyóirat tartalma

Tekintettel arra, hogy ez esetben a célcsoport meglehetősen összetett, a havilapban szereplő témák is nagy változatosságot mutatnak.

Állandó rovatnak számít a bazilikában történő eseményekről beszámoló krónika, mely évről évre tanúsítja a kolostorhoz kapcsolódó világi rendi közösség Szent Erzsébet személyéhez fűződő tiszteletét.

A krónika beszámolói

Már az első évfolyam novemberi lapszámában olvashatunk arról, hogy 23-án - vagyis az ünnephez legközelebb eső vasárnap - a terciáriusok megemlékeztek védőszentjükről. A szertartásokon kívül említésre méltó tény, hogy este a hívek ereklyecsókhoz járultak. Ez a hagyomány később több alkalommal is visszaköszön még²⁸⁵.

A beszámolókat olvasva megtudhatjuk, hogy az ünnepre triduummal szoktak készülni, melyet a harmadik rendiek számára fenntartott, olykor Szent Erzsébet nevéhez kötött kápolnában végeztek²⁸⁶.

1929 és 1931 között a krónika nem említi az ünnepet. 1932-ben viszont arról olvashatunk, hogy a szent halálának hétszáz éves évfordulója alkalmából igen ünnepélyes, püspöki szentmisét mutattak be, melyre a hívek kilenced elmondásával készültek. Ezen a napon harmadik rendiek beöltöztetésére is sor került, így tehát a szent tisztelete és a terciárius hivatás ápolása szorosan összekapcsolódott. Az esti órákban körülhordozták Erzsébet szobrát és a megjelentek számára koncertet adtak.

²⁸⁵ Egy részvevő megfigyelés alkalmával még a bazilika 21. századi közösségében is rögzítésre került egy hasonló esemény.

²⁸⁶ A kápolna hivatalosan Stigmatizált Szent Ferenc nevét viseli, de 1927 novemberében például a szerző Erzsébetre utalván a „szent kápolnájáról” beszél.

A szenttéavatás jubileumi évében több oldalas írás foglalkozik a szent alakjával oly módon, hogy a szerző igyekszik párhuzamot vonni közte és a rend alapítója között. A szöveg illusztrálására Tiberio di Assisi helyben található freskójának²⁸⁷ reprodukciója szolgál.

1942-ben még találunk híradást az ünnepről, de ezt követően csak 1970-ben olvashatunk újra róla. Ez a beszámoló sem bőbeszédű, de annyit megtudhatunk, hogy a megemlékezésen sokan részt vettek. Ebben a lapszámban még egy rövid életrajz és a már korábban említett illusztráció is megtalálható. A későbbiekben forrásunk ismét hallgat a szent tiszteletéről, egyedül Cadderi atya könyvének rövid bemutatása áll kapcsolatban a témával, melyre a 2006 júniusi számban került sor.

A Szent Ferenc Bazilika közlönye

A bazilika kiadványa 1931 és 1940 között *Szent Ferenc atya hangja* címen, majd ezt követően *Ferenc, Itália Patrónusa* név alatt jelent meg. A Sacro Convento könyvtárának lapszámait egészen 2011-ig jelen vizsgálat tárgyai lettek.

Az újság mind célcsoportját, mind témáit tekintve igen nagy hasonlóságot mutat a fent bemutatott Angyalos Boldogasszony Bazilika kiadványával. Még abban is megegyeznek, hogy formátumuk a 20. század hetvenes éveiben változott, és ettől kezdve jellemzően nem találunk olyan adatot, mely a dolgozat témáját érintené.

A krónika beszámoló

A kezdő év lapjaiban itt is olvashatunk Szent Erzsébet halálának évfordulójáról. Eseményekről nem találunk híradást, de hat oldalas írás foglalkozik a patróna alakjával.

1935-ben viszont már nemcsak a bazilika, de más harmadik rendi közösség ünnepi megemlékezéséről is értesülünk. Lényegében minden megemléített helyen a triduum és az ünnepi szentmise kerül kiemelésre.

Ugyanebben az évben olvashatunk arról, hogy a konventuális ág is megszervezte a maga jubileumi nemzeti zarándoklatát Assisi és Perugia városába. Ez az esemény valószínűleg kevesebb embert mozgatott meg, mint a kisebb testvéreké, de az biztos, hogy Umbria tartományából szinte mindegyik közösség képviseltette magát (ez összesen mintegy 300 főt jelentett). Csupán két napig voltak együtt, de a megemlékezés hasonlóképpen zajlott (szentmisék, áldozás, szentbeszéd, templomok felkeresése). Ezen a helyen is olvashatunk arról, hogy közösen elénekelték a „szent himnuszát”, melynek szövege megtalálható több harmadik rendi kézikönyvben is.

²⁸⁷ A freskó a bazilikához kapcsolódó ún. Rózsa kápolnában található.

1956-ban olvashatunk először arról, hogy a szomszédos Cannara településén Szent Erzsébet szobrát az ünnep alkalmával körülhordozták. Ez az a hely, ahol a hagyomány szerint Szent Ferenc a harmadik rendet megalapította, s az eseményről a patróna napján külön is megemlékeztek. Olvashatunk továbbá arról is, hogy a megjelent hívek elénekelték a fent említett himnuszt – ez az egyik legkésőbbi megjegyzés erre vonatkozóan.

1955-ben – ahogy valószínűleg a korábbi években is – a szent szobra triduum alatt a bazilika Szent Kereszt oltárán állt, virágokkal elhalmozva²⁸⁸. Ebben az évben fogadalomtételre és beöltözésre is sor került.

1960-ban még rövid írás foglalkozik azzal, hogy Szent Erzsébet kezdettől fogva rokonszenvet váltott ki Assisi hívei körében és olvashatunk Cannara ünnepi megemlékezéséről is, de a következő évektől kezdve nincs híradás a témával kapcsolatban.

Kantikum

A ferences világi rend országos lapjának első száma 1991-ben jelent meg, Rómában. Ezt megelőzően, ugyanezen a néven a *Fiammanuova* obszervánsok által kiadott, szintén elsősorban a világiakat megszólító lap mellékleteként volt elérhető. A folyóirat összes számának vizsgálatára nem volt lehetőség, de az Angyalos Boldogasszony Bazilika közösségének archívumában néhány példányt sikerült felkutatni.

A fent említett kiadványokhoz hasonlóan itt is találkozhatunk a különböző közösségek Szent Erzsébet napjához kapcsolódó beszámolóival, valamint egyéb olyan írásokkal és híradásokkal is, melyek ez esetben kifejezetten a világi rendtagokat kívánják megszólítani.

Az 1993-ban megjelent, januárt és februárt is magában foglaló összevont számban a perugiai, obszervánsokhoz kötődő közösség számolt be arról, hogy Szent Erzsébet napját abban az évben különösen ünnepélyessé tették. Együtt volt velük a kapucinus és a konventuális közösség is. A triduumot a szervező testvérek székhelyéhez közel, Néri Szent Fülöp templomában tartották. Asszisztensük vezetésével minden délután elmondták a vesperást és szentmisét mutattak be. Mindegyik alkalommal sor került tanúságtételre is, melyet a különböző közösségek testvérei vállaltak fel. Az alkalmakon egyszerű hívők is részt vettek, akik így jobban megismerhették a világi rendet. A lelkigyakorlatot a vasárnapi ünnepi szentmise zárta, melyen fiatal szimpatizánsokból álló kórus kísért. Ezen az alkalmon a rendtagok megújították fogadalmukat, ketten közülük 25 éves jubileumukra emlékeztek. Még

²⁸⁸ Az ünnep napján ez a szobor még napjainkban is hasonlóképpen kerül kihelyezésre. Ez volt az a kápolna, ahol a harmadik rendiek évszázadok óta találkoztak.

ugyanezen a napon többen a város különböző plébániáin beszéltek a rendről. Az ünnep lezárásaként a szentmisét követően testvéri találkozóra került sor.

A fenti beszámoló jól mutatja, hogy az ünnepi megemlékezésre már a II. Vatikáni Zsinat liturgikus reformját követően került sor. Igen nagy hangsúlyt kap a szentmise és nem válik szét a szentáldozástól, szentbeszédtől. Itt talán még a korábbi évekhez képest is erősebben érezhető az a szoros kapcsolat, mely Szent Erzsébet tisztelete és a rendtagok saját hivatásának megerősítése, valamint a rend terjesztése között fennáll.

Umbria Kantikuma

Jelen kiadvány a fent említett lap regionális kiadása. Ez esetben csak a jubileum éveinek számai kerültek feldolgozásra.

A lap 2006. decemberi számában a bevagnai Szent Erzsébet ünnepről olvashatunk tudósítást. A fent említett perugiai alkalomhoz hasonlóan itt is két közösség ünnepelt együtt, így a patróna iránt érzett tisztelet egyúttal alkalmat adott a rendtagoknak arra is, hogy a közösségeik között lévő kapcsolatot elmélyítsék.

Jubileumi események

Szent Erzsébet születésének nyolcszáz éves évfordulója alkalmából számos kezdeményezés történt. Ezek részletes bemutatása egy másik fejezet témáját képezi, ezen a helyen csupán röviden emlékezünk meg róluk.

2006 novemberében az Angyalos Boldogasszony Bazilika Szent Erzsébet ünnepéről olvashatunk. Mivel épp ekkor indult a jubileumi év, a helyi közösség a környező települések világi testvéreivel összefogva komoly előkészületeket tett annak érdekében, hogy emlékezetessé tegye a napot. A triduum alkalmával a résztvevők különböző emléktárgyakat kaptak. Az ünnepi szentmisét követően a celebráns a világiak zászlója mögött haladt, kezében pedig a szent ereklyéjét vitte, melyet a szertartás végén kettesével felsorakozva meg is csókolhattak.

Ugyanebben az évben november 19-én Perugia Monteripido kolostorában találkozott Franeto, S. Egidio, Perugia és Santa Maria degli Angeli kisebb testvérekhez kapcsolódó közössége. Délután a ferences tanulmányokban jártas p. Matteo Marcheselli beszélt Erzsébetéről. Megszólalt a regionális miniszter és más is a vezetőségből, akik a világi rendi hivatást hozták összefüggésbe az elhangzottakkal. A plenáris ülés után, az alkalom lezárásaként közösen elmondták az esti zsoltoszmát.

2007 májusában egy viterboi zarándoklatról olvashatunk, melynek gondolata akkor merült fel, amikor a regionális tanács arról beszélgetett, hogyan ünnepelhetnék meg

méltóképp a jubileumot. A programban résztvevő rendtagok a város Szent Ferenc templomában Szent Erzsébet fejedelmét keresték fel. A zárándoklaton Umbria kisebb testvérekhez kapcsolódó közösségei közül hat képviseltette magát.

Korda

A ferences világi rend és a ferences ifjúság tagjait megszólító, az umbriai kapucinus testvérek gondozásában, Spelloban félévente megjelenő lap tanulmányozására nem könyvtárban, hanem a perugiai kapucinus testvéri közösség egykori vezetőjének otthonában került sor. A vizsgálat nem volt szisztematikus, hiszen csak néhány lapszám került elő, ezek mindenesetre kiegészítik témával kapcsolatos ismereteinket.

Az 1989 decemberében megjelent számban olvashatunk arról, hogyan ünnepelte Szent Erzsébet napját a spelloi kapucinus kolostorhoz tartozó testvéri közösség. Az imádságnak szentelt napot a reggeli, déli és esti imaóra, valamint a szentségimádás foglalta keretbe. Este szentmisét mutattak be két testvér vezetésével, majd közös vacsorán vettek részt. Ezután esett szó Szent Erzsébetről, oly módon, hogy alakját kapcsolatba hozták a harmadik renddel és annak mindennapjaival.

1991-ben Acquasparta ünnepi hagyományaival ismerkedhetünk meg részletesebben. Viszonylag ritkán olvasni arról, hogy a két védőszent, Erzsébet és Lajos alakjáról egyetlen közös alkalommal emlékeztek meg. A triduum alatt ábrázolásaikat jól látható helyre tették, ezeket virággal és mécsesekkel díszítették. Életrajzaikat kinyomtatták és a résztvevők számára elérhetővé tették.

Az 1996 szeptemberében megjelent számában már a címlapon találkozunk Erzsébet alakjával. Illusztrációként Simone Martini Szent Márton kápolnában látható freskója szolgál. A tartalmat összefoglaló első lapon olvashatjuk, hogy a Szent Erzsébetről szóló írás Fiorella Diamantini tollából származik és apropója az augusztus végén megtartott lelkipraktikum volt. Az elmélkedésre alkalmas szöveget a szerkesztő javasolja az ünnep napjára való előkészületként, mely remek alkalmat ad a világi hivatás átgondolására és hirdetésére.

Összegzés

A fent bemutatott, általában havi rendszerességgel megjelent újságok vonatkozó adatai jelentősen hozzájárulnak ahhoz, hogy Szent Erzsébet umbriai, világi ferences közösségekhez kötődő tiszteletének külső megnyilvánulásait jobban megismerjük. Sajátos hagyománnyal ugyan nem sűrűn találkozunk, de többször olvashatunk arról, hogy a szent ereklyéjét csókkal illették, illetve szobrát körbehordozták. A novemberi ünnepre a század első évtizedeiben a

terciáriusok közösségben mondott triduummal, vagy kilenceddel készültek, majd a szent napján, vagy az ünneplésre kijelölt időben szentmisén vettek részt, áldoztak és szentbeszédet hallgattak. A híradásokból értesülünk arról, hogy a testvérek néhány helyen ekkor szoktak beöltözni, vagy letenni fogadalmaikat, a 20. század kilencvenes éveiben pedig már tervszerűen ez lett a világiak hivatásnapja. Az újságok megőrizték a szent kanonizációjának hétszáz, illetve születésének nyolcszáz éves évfordulója alkalmából rendezett eseményeinek emlékét is.

IV. Szent Erzsébet tiszteletének megnyilvánulási formái a 19-21. századi Umbria harmadik rendi közösségeiben

IV.1. Erzsébet nevét viselő ferences közösségek a tartományban

Ebben a fejezetben a ferences család azon Szent Erzsébet nevét viselő közösségeit szeretném bemutatni, amelyek jelen voltak, vagy napjainkban is jelen vannak a tartomány életében.

Ferences harmadik rend világi és szabályozott életformát követő testvérei

A rend történetével foglalkozó fejezetben már kitértem Angelina da Marsciano szabályozott harmadik rendi alapításaira. Azon túl, hogy Assisiben és Perugiában is volt olyan ház, melyet a nővérek Szent Erzsébet oltalmába ajánlottak, több szerző arról számol be, hogy a köznyelv őket „erzsébetesnek” hívta²⁸⁹.

A ferences világi rend 21. századi, umbriai testvéri közösségei közül több egy-egy szentről nevezte el saját csoportját. Erzsébet nevét Spoleto városának rendtagjai használják.

Suore Francescane Elisabettine Bigie

A kongregáció alapítása Ludovico da Casoria (1814-1885)²⁹⁰, obszerváns ferences testvér nevéhez fűződik, aki a Nápolyi Királyság területén sokat tett a harmadik rend népszerűsítéséért. Elkötelezetten támogatta a szegényeket és elhagyatottakat, szentelését követően egyik első kezdeményezése egy gyógyszertár és kórház volt beteg harmadik rendi papok részére. A „szürke erzsébetes nővérek” kongregációját 1962-ben hívta életre, mely Nápolyban több, általa létrehozott karitatív intézményt is működtetett. Egy három évvel később, nővéreknek címzett levelében hivatásukkal kapcsolatban a következő felhívást olvashatjuk: „Az intézmény szent atyja Assisi Szent Ferenc, szent anyja Magyarországi Szent Erzsébet. A Szeráfi Atya szegénysége és a Szeráfi Anya segítőkészsége legyenek az Erzsébetes nővérek intézményének általános szabályai.”²⁹¹ A kongregáció napjainkban több, mint harminc házzal rendelkezik, Olaszországon kívül jelen vannak az Egyesült Államokban, Panamában, Indiában, a Fülöp-szigeteken és Afrikában is.

Umbria területén Assisiben tartanak fenn sérült fiatalokat segítő intézményt. Ludovico da Casoria atyát az egyházmegye püspökének közreműködésével Francesco Bindaglioli gróf

²⁸⁹ Így például: Sz. Jónás (1986, p.186).

²⁹⁰ Ludovico da Casoria atyát Ferenc pápa 2014. november 24-én iktatta a szentek sorába.

²⁹¹ A levél teljes szövege megtalálható egy Szent Erzsébet nevét viselő, 2005-ben, Nápolyban, belső használatra készült kiadványban, melyet a rend egyik nővére egyik Assisiben tett látogatásom alkalmával bocsájtott rendelkezésemre. (pp. 15-17.)

hívta a városba azért, hogy megszervezze a siket és néma gyermekek nevelését. Az 1871-ben vásárolt, Szent Ferenc Bazilika közvetlen közelében található házban 1930-tól 1947-ig a lányokkal a „szürke erzsébetes nővérek” foglalkoztak. Helyüket ekkor a „padovai erzsébetes nővérek” vették át, de 2009-től kezdve ismét az atya által alapított kongregáció tagjai látják el a szolgálatot. Időközben az épület szomszédságában felépült egy nagyobb komplexum is, melyben rehabilitáció folyik.

A nővérekkel több alkalommal is készült interjú, novemberi ünnepnapjukon kétszer is történt részvevő megfigyelés. A házban található ábrázolások, a kápolna ereklyéje, a bemutatott dokumentumok, a számos imádság és ének, de mindenekelőtt az, ahogyan a hivatásukat megélik egyértelmű bizonyítékai annak, hogy a nővérek számára Szent Erzsébet tisztelete minden tekintetben élő valóság.

Istituto Suore Terziarie Francescane Elisabettine di Padova

A pápai jogú szerzetesi intézmény alapítója Elisabetta Vendramini (1790-1960) volt²⁹². Az észak-olaszországi²⁹³ gazdag családból származó, magas színvonalú nevelésben részesült fiatal lány korán felfedezte, hogy hivatása a legrászorultabbak szolgálata lesz. Kezdetől fogva a nevelés területén tevékenykedett, először egy árvaházban, mint terciária. Idővel megért benne az elhatározás arra, hogy a harmadik rend keretein belül szerzetesi közösséget hozzon létre. Évekig várt, míg tervét megvalósíthatta. 1828-ban két társával egy padlásszobában kezdett térítési díj nélkül foglalkozni a környék szegény sorsú lányaival. Szegény szeretett volna lenni a szegények között, hogy segítse őket méltóságuk visszaszerzésében és a szegénység elviselésében. Emiatt sok nehézséggel kellett szembenézniük, többek között az egyházmegye püspöke részéről is, aki jobbnak látta, ha olyan utat választanak, ahol megélhetésük biztosabb. 1831-ben, ferences atya kezébe tették le az első nővérek fogadalmait. Rendjük hivatalos elismerésére 1861-ben került sor - ekkor a nevelés mellett már betegápolással is foglalkoztak. Elisabetta Vendramini halála előtt néhány évvel, 1854-ben vak gyermekek számára alapított intézetet.

Napjainkban Olaszországon kívül jelen vannak még Egyiptomban, Szudánban, Kenyában, Izraelben, Argentínában és Ecuadorban. Anyaházuk Padovában található. Assisiben több évtizeden keresztül a Ludovico da Casoria által alapított intézetben vállaltak szolgálatot. 1985-től kezdve saját házuk van a városban. Az itt lakó nővérek a mai napig neveléssel foglalkoznak, illetve lelkigyakorlatot tartanak és zarándokokat fogadnak.

²⁹² Elisabetta Vendraminit II. János Pál pápa 1990. november 4.-én boldoggá avatta.

²⁹³ A család Vicenza városához közel, Bassano del Grappa településén élt.

Elsősorban a fiatalokért dolgoznak. Az otthonukban tett látogatás tapasztaltai szerint Szent Erzsébet tisztelete kevésbé része mindennapjaiknak. Az azonban bizonyos, hogy Elisabetta Vendramini számára a szent példakép volt, mely rendjének alapítására, a szabályzat kidolgozására mindenképpen hatott.

Piccola Fraternità Francescana di Santa Elisabetta

A pápai jogú szerzetesi intézmény alapítója Luigi Quadrelli da Pietrasanta (1897-1974)²⁹⁴ kapucinus testvér volt. Pappá szentelését követően az atya hamarosan aktívan részt vett a firenzei harmadik rend világi testvéreinek életében. Tőle származott az a gondolat, hogy hasonlóan a helyi szerveződéshez legyenek regionális, országos, illetve nemzetközi tanácsok. A Szent Erzsébetről nevezett közösséget 1935-ben hívta életre, mégpedig azért, hogy a jubileum alkalmából élő emlékművet állítson a szent emlékezetének. A szolgálatra olyan világiakat hívott meg, akik nem voltak család mellett elköteleződve. Szándéka az volt, hogy az új közösség tagjai olyan Istennek szentelt személyek legyenek, akik továbbra is saját helyükön maradnak, folytatják világi hivatásukat, de lelki közösséget alkotnak, és mintegy kovász működnek a világiak között, a rendért és társadalomért. Idővel több városban is házat nyitottak, s ezek fenntartásához szükség volt arra, hogy legyen néhány helyben lakó testvér. Szabályzatuk a világi renddé, de miután az 1999-ben módosította konstitúcióit, már nem lehetnek annak tagjai. Nővéreik Olaszországon kívül Brazíliában vannak még jelen. Létszámuk csökken, a nyolcvanas években elérte a háromezretet is, de ma már nem haladja meg a hatvanat. Anyaházuk Firenzében található és a szent nevét viseli.

Assisi városában 1951-ben kapták meg azt az épületet, mely közvetlen a püspöki palota mellett, a kapucinusok templomával szemben helyezkedik el. Terciárius Háznak mondták, de hivatalosan ez is a mai napig Szent Erzsébet nevét viseli. Kezdetől fogva azzal a céllal tartják fenn, hogy a világi rendi zarándokok, lelkigyakorlatra érkezők, vagy egyszerű utazók jutányos áron otthont találjanak benne. Az épületben ma is bárki megszállhat. Itt tartják emellett a közösség éves gyűléseit és fontosabb találkozóit is.

Az Assisi házban több, Szent Erzsébet alakját bemutató ábrázolás is található, melyeket a közösség egyik nővére készített a 20. század hetvenes éveiben. Az alapító szándékát idézve a védőszent tiszteletét a rendtagok mindenekeelőtt életvitelükkel szeretnék kifejezésre juttatni.

²⁹⁴ Luigi Quadrelli da Pietrasanta atya a toszkán Lucca városának közelében található Capezzano di Pietrasanta településén született.

IV.2. Erzsébet ünnepnapja Umbria harmadik rendi közösségeiben

Mielőtt konkrét adatokkal szolgálnék arra vonatkozóan, hogy Umbria közösségei miként emlékeztek meg évről évre szent patrónájukról röviden szeretnék kitérni a kultuszt hivatalosan is szentesítő kanonizáció eseményére.

A Katolikus Egyház szentjeinek tiszteletéről nem beszélhetünk anélkül, hogy foglalkoznánk a Szentszék által hivatalosan meghatározott ünnepnap alkalmával bemutatott szentmise tényével. A gyakorló keresztény hívő számára a liturgia életének alapvető forrását és szerves részét képezi. Egyházi ünnep nehezen képzelhető el a szentmise mellőzésével, hiszen ez egy olyan esemény, melyen az Egyház tanítása szerint a résztvevő nemcsak hasonló meggyőződésű embertársaival, de magával Istennel és az őt körülvevő üdvözültek seregével is bizonyos értelemben együtt lehet²⁹⁵. Amikor az ünnep alkalmával egy-egy szent kerül a figyelem középpontjába, a szentmise adott részei az ő alakjával állnak szoros kapcsolatban.

Szent Erzsébet tiszteletére az első szentmisét 1235. május 27.-én pünkösdkor, Perugia domonkos rendi templomában mutatta be IX. Gergely pápa. Ekkor került sor a szenttéavatási bulla kihirdetésére és ekkor lettek ismeretesek azok a szövegek, melyek az ünnepi szentmise során ezután évszázadokon keresztül változatlanul elhangzottak. Az eseményről viszonylag részletes leírás áll rendelkezésünkre, melyet minden valószínűség szerint Pennaforti Szent Rajmund domonkos szerzetes jegyzett le *Processus et ordo canonizationis beate Elyzabet propter quorundam detractones et calumpnias* címmel²⁹⁶.

Az elbeszélésből kiderül, hogy az ünnepélyes szentmisén több ezer hívő és számos magas rangú egyházi személy vett részt. Miután megtörtént a szentéletű asszony érdemeinek és csodáinak ismertetése, ünnepélyesen felvételtek a szentek sorába. Ezután „Mindenkinek számára közös ünneplésre megállapították elköltözésének éves ünnepét, megalkották miséjének rendjét azokkal az imádságokkal, amelyeket könyörgésnek, csendes imának és áldozás utáni könyörgésnek neveznek. Ezeket a pápa maga szerzette, és ezen a napon a mise közben hirdette ki.”²⁹⁷ Lino Temperini rekonstrukciója szerint²⁹⁸ az imádságok szövege a következő volt. Könyörgés: „Tuorum corda fidelium Deus miserator illustra et beate Elisabeth precibus gloriosis fac nos prospera mundi despicere et celesti semper consolatione gaudere.” Csendes ima: „Munera Domine devotionis nostre offerimus, quae tibi grata, nobis salutaria beate Elisabeth pia supplicatione reddantur.” Áldozás utáni könyörgés: „Quaesumus,

²⁹⁵ A dolgozat második fejezetében már találhattunk utalást arra, hogy a keresztények hite szerint a szentek és a földön maradottak továbbra is élő közösségben vannak.

²⁹⁶ A teljes szöveg megtalálható magyarul: J. Horváth – Szabó (2006).

²⁹⁷ J. Horváth – Szabó (2006, p. 193).

²⁹⁸ Temperini (2008, p. 193).

omnipotens Deus, ut, quos salutaribus dignatus es erudire mysteriis, beate Elisabeth intercessio gloriosa celestibus reficiat alimentis.”

A szertartást követően Erzsébet sógora, Konrád mintegy háromszáz szerzetest látott vendégül, de bőkezűen osztott ételt többek között a ferences testvérek, más szerzetesek és az egyszerű szegény nép között is. A nap eseményei minden bizonnyal mély nyomot hagytak a város lakói, a környékeliek és valamennyi résztvevő emlékezetében.

Szent Erzsébet ferences rendhez kötődő ünnepi megemlékezéseinek vizsgálatát megnehezíti az a tény, hogy a 19. században sok, világi közösség számára is otthont adó kolostort feldúltak, irataikat szétszórták. Az egyes testvéri közösségeknek továbbá általában nincs rendszerezett archívuma és kevés információval rendelkeznek a szent tiszteletére vonatkozó, saját korábbi hagyományaikkal kapcsolatban.

Az Erzsébet kanonizációját követő évszázadok esetében kevés közvetlen forrást találunk arra vonatkozóan, hogy milyen fontossággal bírt és hogyan épült fel a szentről való ünnepi megemlékezés. Azokban a templomokban, ahol ferences testvérek láttak el szolgálatot minden bizonnyal kiemelt jelentőségű nap volt november 19-e, hiszen a szent alakja már a 13. században szerepelt a ferences mártírológiumban²⁹⁹. Tudjuk azt is, hogy a rendalapító testét őrző Szent Ferenc Bazilika altemplomának kereszthajójában már egy évvel Erzsébet szenttéavatását követően nevét viselő oltár állt, mely a rend miniszter generálisa, Illés testvér megbízásából készült³⁰⁰. A templomban valószínűleg hosszú ideig ez volt a szent tiszteletével kapcsolatos liturgia és áhítatgyakorlatok helyszíne. Kifejezetten Szent Erzsébetnek szentelt kápolnáról egyelőre nincs tudomásunk Umbria ferences templomaiban, de ez nem jelenti azt, hogy a korábbi évszázadok során nem létezett ilyen. Azokon a helyeken, ahol a harmadik rend közössége aktívan működött általában találunk egy olyan kápolnát, mely az ő használatukban állt. Az Angyalos Boldogasszony Bazilikában például kezdettől fogva hozzájuk tartozott a Stigmatizált Szent Ferenc kápolna. Ünnepeik alkalmával itt gyűltek össze, s bár forrásaim csak a 20. század elejétől kezdve bizonyítják, valószínűleg védőszentjükről is mindig itt emlékeztek meg. Ez feltehetően hasonlóképp történt a többi közösség esetében is. Nem véletlen, hogy alkalmanként ezekre a helyszínekre utalva egyaránt használják a „terciárius” és a „Szent Erzsébet” megjelölést³⁰¹.

²⁹⁹ Andreozzi (1996, p. 36).

³⁰⁰ Magro (2007, p. 94).

³⁰¹ Egy bizonyos suor Theodora, harmadik rendi világi nővér 18. század első évtizedében kelt végrendeletében úgy rendelkezett, hogy vagyonának egy részét a Perugiához közel eső Pitignano Szűz Máriáról elnevezett templomának Szent Erzsébet, vagy egyszerűen csak terciáriusnak mondott oltár díszítésére kell fordítani. Fantozzi-Bughetti (1940, pp. 108-109). Az Angyalos Boldogasszony Bazilika 1927 novemberében megjelent

A dolgozatban bemutatott források elemzésének eredményeit szem előtt tartva feltételezhetjük, hogy Szent Erzsébet ünneplése ferences körökben a harmadik rend megerősödésével, a szent „terciáriaként való elismerését” követően válhatott egyre intenzívebbé. Az ünnep fontosságának körvonalazásához segítséget nyújthat, ha nyomon követjük a naphoz kötött búcsúk és a szentmise rangjának változását – erre azonban jelen dolgozat keretei szűknek bizonyulnak³⁰². Néhány kiragadott adat így is sokat hozzátehet az ünnepről alkotott képünkhöz.

IV. Sixtus 1479-ben kiadott bullájának értelmében búcsút nyerhettek azok a rendtagok, akik különböző ferences szentek - köztük Szent Erzsébet - ünnepnapjain meglátogattak egy-egy rendi templomot. 1490-ben a kisebb testvérek általános káptalani döntésének értelmében Szent Erzsébet napját már duplex rítussal³⁰³ ünnepelték a rendben³⁰⁴.

Fontos e helyen megemlíteni VIII. Urbán pápa 1630-ban kelt dekrétumát, mely szigorúan szabályozta a védőszent választásának kérdését. Ezt megelőzően a patrónus megnevezése nem volt központi ellenőrzés tárgya, ezután azonban a közösségeknek hivatalos kérvényt kellett benyújtani a Rítuskongregációhoz, melynek feladata volt az ügy kivizsgálása, és adott esetben a pápai jóváhagyás megszerzése. A már korábban választott patrónusokat általában hagyományukra való tekintettel megtarthatták a hívek. Ez valószínűleg így történhetett a harmadik rend esetében is. Jóllehet Umbriában Erzsébet neve mellett a *patróna* kifejezéssel csak a 19. századtól kezdve találkozunk széles körben, már Bordoni 1648-ban, Parmában megjelent kalendáriumára szerint Erzsébet a rend patrónája, november 19-én tartott ünnepnapja duplex, első osztályú és nyolcaddal van egybekötve³⁰⁵.

Az ünnep napját érintő, helyi tradíciókkal kapcsolatos adatgyűjtés egyelőre csak a 20. század első évtizedeivel kezdődő időszakra vonatkozóan valósulhatott meg. Az alapul vett szöveges források ezalkalommal mindenekelőtt a folyóiratokat tárgyaló fejezetben bemutatott *Terziari Francescani d'Italia*, *Bollettino Santa Maria degli Angeli*, *Voce del Padre*, *Corda* és a *Cantico* voltak. Emellett több működő testvéri közösségben is készült interjú, történet résztvevő megfigyelés novemberi megemlékezéseiken. Az alábbiakban a harmadik rend világi közösségeinek hagyományai kerülnek bemutatásra.

lapszámában viszont a szerző Erzsébetre utalván „Stigmatizált Szent Ferenc” helyett a „szent kápolnájáról” beszél.

³⁰² Az ünnep foka és az elnyerhető búcsúk száma nemcsak időben változott, hanem aszerint is, hogy az adott harmadik rendi közösség a ferences család melyik ágához tartozott.

³⁰³ A kifejezés a zsolozsma elmondásának módjára utal, melyet különösen fontos ünnep alkalmával használtak: a vesperást duplán imádkozták, vagyis az ünnep előestéjén és az ünnepnapon is ugyanazt a szöveget olvasták.

³⁰⁴ Andreozzi (1996, p. 67).

³⁰⁵ Andreozzi (1996, p. 70).

Világi közösségek

A 20. század első évtizedeiben a ferences rend két fő kegyhelyén³⁰⁶ általában triduum előzte meg az ünnepet. A találkozókra a világiak kápolnijában került sor. Feltehetőleg felolvasásra kerültek azok a szövegrészek, melyek megtalálhatók a harmadik rendiek számára készült kézikönyvekben. Mivel ezekben több változatra is látunk példát nehéz meghatározni azt, hogy pontosan melyiket használták, jöllehet a Szent Ferenc Bazilika könyvtárában van egy olyan imakönyv, mely a hely liturgikus gyakorlatát rögzítette. Szent Erzsébet triduumával kapcsolatban itt a következőt olvashatjuk: miután a hívek elmondták a ferences rózsafüzért, felolvasták a kötetben szereplő imádságokat. Ezután következett a Dicsőség, majd a „Fortem virili” himnusz. Elhangzott a szent közbenjárását kérő fohász és a szentmisén használatos könyörgés. A „Kedves szent...” kezdetű énektől kísért eucharisztikus áldásra való utalás valószínűleg csak magára az ünnepnapra vonatkozott.

Az ünnep reggelén a két templomban általános áldozás volt, délelőtt pedig énekes nagymisén vehettek részt a hívők. Délután szentbeszédet hallgattak és a jelenlévők eucharisztikus áldásban részesültek. Az Angyalos Boldogasszony esetében több alkalommal olvashatunk arról, hogy a szent szobrát körülhordozták és ereklyéjét csókkal illették. A Szent Ferenc Bazilika terciáriusaival kapcsolatban pedig tudjuk, hogy szokás volt, hogy ezen a napon történt a beöltözés és a fogadalomtétel. Mindkét helyen előfordult, hogy az ünnep napján szentségimádást és eucharisztikus körmenetet is tartottak.

Umbria többi települését illetően egyelőre csak részleges információkkal rendelkezünk, ahogy az újságok egy-egy évben meglekeznek meg róluk. Szobor körülhordozással Cannara estében is találkozhatunk, triduumról, ünnepélyes szentmiséről, általános áldozásról és szentbeszédről, valamint a szent himnuszának elénekléséről több közösség beszámolójában olvashatunk. Előfordul, hogy a védőszent iránti tiszteletből és a közösség javára különböző adományozások történtek. Diano Marina településén például 1933-ban ereklyét, Cellanoban 1938-ban a gyűlések helyszínéül szolgáló terembe szánt képet, Treviben 1942-ben egy új szobrot kaptak a testvérek. A tudósítások szerint egyes helyeken az ünnep alkalmával beöltözésre és fogadalomtételre is sor került.

Jelenkori példákból kiindulva feltételezhetjük, hogy korábban is szokás volt a szent szobrát, vagy képét az ünnep alkalmából kihelyezni és virágokkal díszíteni.³⁰⁷

³⁰⁶ Assisi Szent Ferenc Bazilika, Angyalos Boldogasszony Bazilika.

³⁰⁷ Tudjuk például, hogy a perugiai Néri Szent Fülöp templomához kapcsolódó közösség a 19. század végén november utolsó vasárnapján a templomban Pasquale Fringuelli festőtől ajándékba kapott, Szent Erzsébetet ábrázoló kép előtt emlékezett meg a védőszentről. Il piccolo monitore, Perugia, Associazioni cattoliche dell'Umbria p. 4.

A II. Vatikáni Zsinat liturgikus reformját követően a Szent Erzsébetről való megemlékezések terén nemcsak a szentmise vonatkozó részei változtak. Azon túl, hogy a korábban minden triduum és kilenced végén is elhangzott könyörgés szövege már sokkal inkább a hívő aktivitására, a felebaráti szeretet gyakorlására indított³⁰⁸, immár a szentáldozás és a szentbeszéd is a szentmise szerves részét képezte. Míg korábban az ünnep alkalmával ezek az események legalább három alkalommal újra meg újra egybehívták a terciáriusokat, a reformot követően, ha a szentmisén részt vettek, már mindenben részesültek. A nap programja így kevésbé volt előre meghatározott, nagyobb teret kaptak az egyéni kezdeményezések. Gyakran azonban a közösség még mindig a korábban igazgatónak hívott szerzetes testvértől várta az utasításokat, pedig a rend módosított szabályzata épp a világiak önállóságát kívánta előmozdítani.

A 20. század utolsó évtizedében a ferences világi rend elöljárói kezdeményezték, hogy a testvérek Szent Erzsébet ünnepét hivatás napként éljék meg. Az Angyalos Boldogasszony közösségének archívuma őriz egy 1993. szeptember 3.-án, Perugiában kelt levelet, melyben a közösségek buzdítást kaptak arra, hogy településük különböző plébániáin beszéljenek a rendről. A következő évben konkrét javaslatokat olvashatunk arról, hogy az arra vállalkozók a rend népszerűsítését milyen lépések megtételével valósítsák meg³⁰⁹. A levélhez még egy imádságos alkalom tervezetét is mellékeltek. Arról már szó esett, hogy Erzsébet ünnepe alkalmával néhány helyen beöltözés és fogadalomtétel is történt – valószínű, hogy a harmadik rend tagjai körében a védőszentről való megemlékezés egyúttal saját hivatásuk megerősítését is szolgálta.

Napjainkban az egyes közösségek ünnepnapja viszonylag egyszerűnek mondható. 2011-ben résztvevő megfigyelés történt egy regionális találkozón, ahol a jelenlévők személyes meghívást kaptak arra, hogy közreműködjenek az ünneppel kapcsolatos hagyományok összegyűjtésében. A beszélgetések során egyikük sem számolt be olyan tradícióról, mely több évtizedes múltra tekintene vissza.

Úgy tűnik, hogy a nap megünneplése általában évről évre változik. Ahol van szobor, vagy kép általában kihelyezik és virággal díszítik. Körbehordozás már csak különleges alkalmak esetében fordul elő - ilyen volt például a 2007-es jubileumi év, melynek

³⁰⁸ A Zsinatot megelőző könyörgés: „Irgalmas Istenünk, kérünk, világosítsd meg híveid szívét, és Szent Erzsébet közbenjárására segíts minket, hogy a világ által fölkínált jólétet megvessük, és mindig égi vigasztalásodnak örvendjünk!” A Zsinatot követően: „Istenünk, te megadtad Árpád-házi Szent Erzsébetnek, hogy a szegényekben Krisztust lássa és tisztelje. Közbenjárására add, hogy mi is lankadatlan szeretettel segítsük embertársainkat minden testi-lelki bajukban.”

³⁰⁹ Így például: az alkalmat hirdessék meg időben; a szentmise prédikációjába illesszenek be tanúságtételt és lehetőleg az atya is szóljon néhány szót; a szertartás végén hangozzon el praktikus tanács arra nézve, hogy a hívek hogyan tudják Szent Erzsébet példáját követni.

eseményeiről a dolgozat vonatkozó fejezetében részletesebben is olvashatunk. Több helyen szokás, hogy a szentmisét követően kis szentképet osztanak, melynek hátoldalán imádság található. Arra is számos példát láthatunk, hogy az ünnepet három napos lelki készüllet előzi meg. Ezek az alkalmak inkább lelkigyakorlatra emlékeztetnek, jelentősen eltérnek a század első felében használatos triduumoktól. A *La preghiera del francescano* világiak számára készült kézikönyvben manapság már nem is találunk a korábbiakhoz hasonló, felolvasásra alkalmas szövegeket³¹⁰. Előfordul, hogy ezeken az alkalmakon - sőt esetleg már a megelőző lelki készülleten is – több közösség együtt vesz részt. Az esemény így módon többszörösen is megerősítheti bennük az összetartozás érzését.

Az alábbiakban néhány konkrét eseten keresztül láthatjuk hogyan zajlik napjainkban egy-egy ünnepi megemlékezés.

Angyalos Boldogasszony Bazilika

Ez az a testvéri közösség, mellyel a kutatás során a legszorosabban sikerült kialakítani a személyes kapcsolatot. Ünnepükön két alkalommal is történt résztvevő megfigyelés. A közösség világi vezetője a 21. század második évtizedének első éveiben egy több gyermekes családanya volt, aki férjével egy közeli szálláshelyet üzemeltetett. A bazilika mellett nőtt fel, több évtizede a rend tagja volt, Szent Erzsébet ünnepére vonatkozó hagyományokról mégsem volt se emléke, se információja. A szent tiszteletét mindazonáltal szívén viselte, különösen az évforduló óta. A lelki asszisztenssel együtt ő volt a megemlékezések szervezője. Ennek állandó elemei a három napos készüllet, valamint a szobor³¹¹ kihelyezése és díszítése. Változó, hogy a megelőző találkozók egy-egy alkalma hogyan épül fel, mint ahogy az is, hogy a szobor mellé milyen szóróanyagot helyeznek ki a bazilikában. Külön erre a napra készült kis szentképeket minden évben szoktak osztani. 2011-ben a triduum lebonyolításában a vezetők felkérésére magam is részt vettem. Általában véve elmondható, hogy ezeken az estéken váltakozik a szentírási szakaszok felolvasása, a Szent Erzsébetről és a ferences lelkiségről való beszéd, az imádság és az ének. Az ünnepnaphoz kapcsolódó állandó hagyomány helyett időről időre új kezdeményezések merülnek fel. 2011-ben például a miniszter felvetésére a triduum alkalmain kiosztott nyomtatott szöveget és egy-egy szál rózsát vittek azoknak az idős harmadrendieknek, akik nem tudtak részt venni az ünnepi liturgián. Ebben az évben a

³¹⁰ Az ünnep napjára viszont készült egy rövid liturgia, melynek középpontjában egy hosszabb olvasmány és a cselekményt vezető pap szentbeszéde áll. Ezt követi a hívek -, majd a szentmise könyörgése. Javasolt, hogy a résztvevők énekekkel kezdjék és zárják az alkalmat. Erre vonatkozóan konkrét utasítás nincs, a könyv énekgyűjteményében a korábbiakról jól ismert „A rózsákra, melyeket az Ég...” kezdetű szöveg található. Tapasztalataim szerint ez a liturgia azonban kevésbé használatos, a közösségek inkább ünnepi szentmisével szentelik meg a napot.

³¹¹ A szoborról a dolgozat ikonográfiával foglalkozó fejezetében részletesebben is olvashatunk.

szentmisét a kis Porziuncola templomban, csak a világi testvérek részvételével mutatta be a provinciális testvér. A bazilikában ekkor már sötét volt, más nem tartózkodott az épületben. A szertartás este kilenc órakor vette kezdetét³¹². Még a kezdő imádság előtt bemutatásra került egy rég elfelejtett ereklye, melyet nem sokkal korábban fedezett fel egy relikviákért lelkesedő szerzetes. A csontereklye lepecsételt üveglap alatt volt megtekinthető, majd a szentmise zárásakor a jelenlévők kérésükre csókkal illethették azt.

Szent Ferenc Bazilika

A közösség asszisztensével épp abban az időszakban sikerült felvenni a kapcsolatot, amikor igyekeztek átgondolni a - 2009-ben csupán öt főt számláló - csoport belső életét. Az atya igen sajnálta, hogy nem hamarabb találkoztunk, mert hasznosnak tartotta, hogy a testvéri találkozó résztvevői Szent Erzsébetről beszélgessenek. Meglátása szerint körükben a védőszent tiszteletének intenzitása nem különbözik egyéb ferences szentekétől. Ünnepe alkalmával szentmisén vesznek részt, egyéb szokásról nem tudott.

A szent szobra³¹³ virágokkal körülvéve itt is kikerül néhány nappal az ünnep előtt. Helye azonban a másik bazilikától eltérően változó. Egyik évben a korábban harmadik rendiek számára fenntartott Szent Katalin, máskor a több magyar származású szent ábrázolását is magában foglaló Szent Márton kápolnában volt látható.

Szent Antal templom, Perugia

A kapucinus testvérek kolostorához tartozó közösség egy ideje a novemberi ünnep előtt néhány nappal minden évben kifüggeszti az oltár közelében azt a Szent Erzsébetet ábrázoló molinót, mely egy 20. századi, Padovában őrzött festmény³¹⁴ után készült. Az ábrázolás eredetéről ők nem tudtak felvilágosítást adni. A közösség egykori vezetőjével folytatott beszélgetésből kiderült, hogy az utóbbi években az ünnepnap nem hordozott magán sajátos jegyeket. Ha anyagi feltételeik megvoltak készíttettek kis szent képet, a november 17-én bemutatott szentmisét követően pedig közös vacsorára került sor. A 2007-es évforduló megemlékezéseibe bekapcsolódtak, a rend tagjai közül néhányan zárandoklaton is részt vettek, de ezt követően az ünnep napjával kapcsolatban nem történt változás.

Cannara

Az ünneppel kapcsolatos, korábbi hagyományok összegyűjtésére vonatkozó felhívásra elhangzott, hogy a közösségben a 20. század hatvanas éveiben kilenceddel készültek a

³¹² A három napos készüllet és a rendszeres találkozók kezdő időpontja is este kilenc óra.

³¹³ A szoborról a dolgozat ikonográfiával foglalkozó fejezetében részletesebben is olvashatunk.

³¹⁴ Az ábrázolásról a dolgozat ikonográfiával foglalkozó fejezetében részletesebben is olvashatunk.

védőszent napjára. Abban az időben a szentmisét követően virág alakú kenyeret is osztottak. Napjainkban nincs ehhez hasonló szokás, a közösség néhány tagja vagy Assisi, vagy Foligno testvéreivel együtt ünnepel. A helyben maradtak kis szentképet szoktak osztani.

Città di Castello

A konventuális kolostorhoz tartozó közösség vezetőjével folytatott beszélgetésből kiderült, hogy az asszony számára nagyon fontos Szent Erzsébet tisztelete. Elmondta, hogy az ünnepre készülve világi testvéreivel egy kis füzet³¹⁵ segítségével egyénileg - vagy olykor együtt is - kilencedet mondanak. Ő személyesen még azt a Szent Erzsébettel végzett rózsafüzér imádságot is szokta használni, melyet 1991-ben jelentetett meg a világi rend országos központja³¹⁶. Az ünnep alkalmával a szent virágokkal díszített képét kihelyezik a templomban³¹⁷. Előfordul, hogy ezen a napon fogadalomtételre is sor kerül.

A tapasztalatok alapján úgy tűnik, hogy a 20. század végére Szent Erzsébet tisztelete a világi testvérek részéről kevésbé volt hangsúlyos. A 2007-es jubileum ugyan kissé fellendítette a kultuszt, de hosszan tartó hatása nem feltétlenül érezhető. Az mindenesetre elmondható, hogy Szent Erzsébet napját mindenhol számon tartják, és ahol van, akinek igazán fontos, apró gesztusokkal különlegessé is teszik azt.

Érdeemes e helyen megemlékeznünk azokról a szerzetesi életformát követő, szabályozott harmadik rendi közösségekről, melyek alapítói azzal, hogy a nővéreket Erzsébet oltalma alá helyezték, határozott utat mutattak a szent tiszteletére.

Suore Francescane Elisabettine Bigie

A Szent Ferenc Bazilika közvetlen közelében található ház nővérei számára Szent Erzsébet napja minden évben különleges ünnep. A három napos készüllet során esténként összegyűlnek a kápolnájukban és közösen mondják az e célból kidolgozott vesperást. November 17-én kihelyezik, majd virágokkal körülveszik a szent szobrát és ereklyéjét. A szentmisén - melynek során több, Erzsébet tiszteletére írt ének is elhangzik - az intézményben ellátott gyermekek családjaikkal együtt vesznek részt. Ezen az alkalmon kerül sor a nővérek fogadalmának éves megújítására is. A liturgiát követően a házigazdák kenyeret és kis szentképet osztanak, majd szeretetvendégségre hívják a vendégeket.

³¹⁵ A füzetet szeretne volna megmutatni, de nem találta meg.

³¹⁶ A kiadvány mintegy negyven oldalalt magában foglaló kis füzet, melynek legelején Szent Erzsébet életrajzának eseményeit kronológikus sorrendben olvashatjuk. Ezt követően az örvendetes, a fájdalmas és a dicsőséges rózsafüzér feldolgozása következik. Az egyes titkokat szentírási szakasz vezet be, majd Mária életére vonatkozó rövid írás következik, ezután pedig Alloisio és Cadderi atya szavait idézve Erzsébet életrajzának egy-egy eseménye elevenedik meg, melyeket rövid magyarázó szakasz követ.

³¹⁷ A képről a dolgozat ikonográfiával foglalkozó fejezetében részletesebben is olvashatunk.

A kongregáció tagjai a novemberi ünnepnapon kívül sem feledkeznek meg védőszentjükről: főként nehéz időkben előfordul, hogy közbenjárását kérő kilencedet, vagy rózsafüzért imádkoznak.

Istituto Suore Terziarie Francescane Elisabettine di Padova

Az Assisi kertvárosi övezetében található ház nővérei számára talán kevésbé hangsúlyos a szentről való megemlékezés. Ők is három napon keresztül készülnek, de ez elsősorban inkább lelkigyakorlatot jelent, melynek középpontjában a nővérek személyes hivatásának átgondolása áll. Azokban a városokban, ahol a rend tagjai szorosabb kapcsolatban állnak a helyi plébániával igyekeznek az ünnepnapon Erzsébet alakját jobban megismertetni a hívekkel, és előfordul az is, hogy kenyeret osztanak. Assisiben november 17-e elsősorban a közösség belső ünnepe. Saját kápolnájukban gyűlnek össze, szobrukat³¹⁸ ők is kihelyezik, valamint ez alkalommal újítják meg éves fogadalmukat.

Korábban valószínűleg ők is nagyobb hangsúlyt fektettek a védőszent tiszteletének kifejezésére, ugyanis amikor kicsit utánanéztek, a házban találtak több, rend nővérei által szerzett éneket, valamint kilencedet is.

Piccola Fraternità Francescana di Santa Elisabetta

Az Assisi ház fenntartásával megbízott nővérek szintén saját kápolnájukban emlékeznek meg Szent Erzsébetről. Az ünnepi szentmisén – melynek bemutatását a szomszédos kapucinus kolostor egyik testvére végzi - elsősorban a helyben lakók vesznek részt. Esetükben sem rendszeres, három napos készülétről, se más, az ünnephez kapcsolódó saját hagyományról nem tudunk beszámolni. Korábban valószínűleg náluk is színesebb volt a megemlékezés, ugyanis firenzei anyaházuk vezetője egy olyan, umbriai könyvtárban is megtalálható kézikönyvet mutatott, melynek szerzője maga a rendalapító volt. Ebben olvashatunk kilencedről, ünnep- és hétköznapra írt imádságról, valamint megtalálható benne az ismert Szent Erzsébet himnusz is.

IV.3. Jubileumi évek megemlékezései

Árpád-házi Szent Erzsébet születésének, halálának és szenttéavatásának kerek évfordulóiról valószínűleg minden korban megemlékeztek a harmadik rendiek. Ennek kézzel fogható jelei, írott forrásokban fellelhető egyértelmű bizonyítékai egyelőre csak az elmúlt évszázadból valók.

³¹⁸ A szoborról dolgozatomban ikonográfiában foglalkozó fejezetében részletesebben is olvashatunk.

Az első jelenetős adat 1932-ből származik. Az Angyalos Boldogasszony Bazilika havonta megjelenő lapjának januári számában arról olvashatunk, hogy a terciáriusok védőszentje halálának hétszáz éves évfordulója alkalmából a megelőző év novemberében kilencedet mondtak. Az Assisi püspöke által celebrált szentmise igen ünnepélyes volt, reggel több ezer hívő áldozott. Ezt követően sokan beöltöztek. Este körmenetet tartottak a szoborral, majd a jelenlévők koncerten vehettek részt. A következő napon ismét a püspök atya mutatott be szentmisét, ezúttal minden elhunyt terciáriusért.

A szenttéavatás jubileuma alkalmából már sokkal több híradást olvashatunk. Az *Itália ferences terciáriusai* folyóirat 1934. novemberi számából megtudhatjuk, hogy hivatalosan is kezdetét vette a jubileumi év, melynek kapcsán több javaslat is elhangzik annak érdekében, hogy a megemlékezés kellően intenzív legyen³¹⁹. Ebben az évben nemcsak a kisebb testvérek, hanem a konventuálisok terciáriusai is Assisi és Perugia városába szerveztek országos zarándoklatot. Az eseményről az újságok részletesen beszámolnak.

Szent Erzsébet halálának és szenttéavatásának centenáriuma körüli években több személyével foglalkozó, ferences rendhez köthető kiadvány is megjelent olasz nyelven. Ezek közül Meneghin és Gherardi életrajza volt a legnépszerűbb és a leginkább javasolt a terciáriusok körében.

1981-ben a szent halálának hétszázötvenedik évfordulóját ünnepelték. Erről egyelőre csupán egy néhány oldalas gépelt körlevél tanúskodik, melyet a perugiai Szent Antal kapucinus templomhoz kötődő közösség egykori vezetőjének köszönhetően ismerünk. A ferences világi rend testvéri közösségeit megszólító írás leginkább Erzsébetről szóló elmélkedésnek mondható³²⁰. A szerző, aki akkoriban a regionális asszisztens szerepét töltötte be, nagy hangsúlyt fektetett a védőszent és az alapító atya közötti rokon vonások kiemelésére.

Ezután Szent Erzsébet születésének nyolcszázéves évfordulója következett, mellyel kapcsolatban már rengeteg forrás a rendelkezésünkre áll. Kiemelt esemény volt az egész ferences család életében, mégis legtöbbször valószínűleg a harmadik rendnek jelentett. Annak érdekében, hogy a különböző megemlékezések láncolata jobban átlátható legyen, a rend ezen ágának kezdeményezései külön alcímek alatt kerülnek bemutatásra.

³¹⁹ A javaslatokról és a zarándoklatról részletesebben olvashatunk a folyóiratokat bemutató fejezetben.

³²⁰ A levél kelt Assisiben, 1981. november 19.-én. Szerzője p. Maurizio Ranieri.

Reguláris harmadik rend férfi ága

A jubileumi év eseményeivel kapcsolatban Fernando Scocca atya nyújtott eligazítást, aki tagja volt az évforduló eseményeinek koordinálása céljából létrejött bizottságnak, valamint akkoriban a ferences világi rend generális asszisztensének szerepét is ő töltötte be.

A jubileumi év hivatalos megnyitására 2006. november 17.-én Erdő Péter bíboros közreműködésével a rend római székhelyén, a SS. Cosma e Damiano templomában került sor. Az eseményen jelen volt a ferences család minden ágának egy-egy elöljárója és több világi testvér is.

A rend szervezője és befogadója volt többek között annak a nemzetközi tudományos konferenciának, mely 2007. februárjában a fent említett templomban, illetve a Pontifica Università Antonianum épületében került megrendezésre. Magyarország képviselőjében a meghívottak között volt Dr. Prokopp Mária is, akinek Szent Erzsébet ikonográfiáját bemutató kiállítása egészen márciusig megtekinthető volt a kolostor kerengőjében. A konferencia anyaga *Szent Erzsébet, ferences bűnbánó* címen még ugyanebben az évben megjelent³²¹.

Umbriában templomuk és kolostoruk Assisi főterén áll. Házuk egyik helységét 2009-ben az Egyházmegye szolgálatára bocsátották azért, hogy azt a karitász saját céljai megvalósulására használhassa. A bejárat fölött látható tűzzománc képen Szent Erzsébet alakját ismerhetjük fel³²². A helység az ő nevét viseli, mivel a rend ezzel a gesztussal védőszentjük centenáriumának szeretett volna emléket állítani.

Ferences világi rend

A világi testvérek megemlékezése igen alaposan elő lett készítve. A nemzetközi tanács 2006 júniusában értesítette az országos tanácsot arról, hogy az áprilisban született döntés értelmében Szent Erzsébet nyolcszáz éves évfordulójának megnyitója 2006., lezárása pedig 2008. november 17.-én lesz. A levélből kiderül, hogy szeretnék, ha ez idő alatt nemcsak a szentről, hanem keresztény, ferences és világi hivatásukról is tudnának elmélkedni a rendtagok. Ígérik, hogy ebben többféle eszközzel igyekeznek majd a segítségükre lenni.

A ferences család összes ágának miniszter generálisa közreműködött annak a 2006. november 17.-én, Rómában kelt körlevélnek a kiadásában, mely összefoglalja és „ferences szemmel” értékeli Szent Erzsébet életét.

Mindenképpen érdemes megemlékezni arról a kezdeményezésről, mely Lazio regionális miniszterétől származott: a jubileum két éve alatt Erzsébet egyik ereklyéje

³²¹ Scocca – Temperini (2007)

³²² Az ábrázolásról dolgozatomban ikonográfiával foglalkozó fejezetében részletesebben is olvashatunk.

jelenlétében szimbolikusan végiglátogatta az összes itáliai testvéri közösséget. A szent Viterbóban őrzött koponyájának egy darabkája még 2005-ben, a konventuális testvérek ajándékként került a ferences világi rend tulajdonába. A kis csontot egyszerű, de beszédes ereklyetartóba foglalták³²³ és előre meghatározott úton közösségről közösségre adták. A relikvia fogadása mindenhol ünnepélyes keretek között történt, és fontos volt, hogy az alkalom a különböző kolostorokhoz tartozó testvérek találkozási pontjául is szolgált. Az igényes, füzet formájában megjelent, központilag kidolgozott liturgia mellett lehetőség volt egyéni kezdeményezésekre is, vagyis minden közösség igyekezett személyessé tenni az együttlétet. A szertartáshoz több helyen kapcsolódott a Szent Erzsébettel végzett rózsafüzér elmondása és szentségimádás. A centenárium első évének lezárására az Angyalos Boldogasszony Bazilikában került sor 2007. november 16-17.-én. A vigílián és az Assisi püspöke által celebrált ünnepi szentmisén Szent Erzsébet ereklyéje is jelen volt. Az eseményen sor került egy világi rendi, négy gyermekes édesanya és egy szabályozott harmadik rendhez tartozó „erzsébetes”³²⁴ nővér tanúságtételre is. Mindketten arra irányították a résztvevők figyelmét, hogy saját környezetükben találják meg azt a feladatot, melyben a felebaráti szeretet gyakorolhatják. A mise szentáldozást követő részében került át jelképesen az ereklye a déli tartományoktól az északiakhoz. November 17-én este Assisi Szent Ferenc Bazilikájának alsó templomában a Schola Hungarica énekelt zsoltárokat Szent Erzsébet tiszteletére³²⁵.

2008 novemberében az ereklye jelképesen hazatért, ugyanis a jubileumi év alkalmából Budapesten rendezték meg a ferences világi rend nemzetközi általános választó káptalanját.

Sajátos kezdeményezés volt továbbá egy limitált számú, Vatikánban kiadott bélyeg megjelentetése, melyen a marburgi katedrális egyik üvegablakán látható, beteget ápoló Szent Erzsébet ábrázolás reprodukciója látható.

2007 júniusában ötnapos magyarországi zárandoklatot szervezett az itáliai nemzeti tanács, melyen umbriai közösség képviselői is részt vettek. Az eseménnyel kapcsolatban szintén készült egy igényes, fényképeket is magában foglaló kis füzet.

³²³ Az ereklyetartó két kéz ajándékként tartja azt a rózsát, melyben az apró ereklye található. A két sebhelyes tenyér Krisztust és Szent Ferencet jelképezi, mintegy arra emlékeztetve a harmadik rendieket, hogy hivatásuk lényege a tanúságtétel és önmaguk ajándékozása a világnak, az egyháznak.

³²⁴ Suore Francescane Elisabettine di Padova, akiket sokszor egyszerűen „elisabettine” néven emleget a köznyelv.

³²⁵ A jubileumi év eseményeiről, különösen az ereklye körútjáról részletes leírást olvashatunk a ferences világi rend hivatalos lapjának (*Francesco, il volto secolare*) 2007/2008. évfolyamainak számaiban.

Suore Francescane Elisabettine Bigie

A nővérek Assisiben működő házában tett látogatás alkalmával készült interjú alanya igen készségesen válaszolt a centenárium eseményeivel kapcsolatos kérdésekre, hiszen a rend védőszentjének tiszteletét igencsak szívén viseli.

Elmondta, hogy a nővérek is szerettek volna zarándoklatot szervezni Magyarországra, sőt Németországba is, de ezek megvalósítására végül nem volt lehetőségük.

Az évforduló alkalmából a világi rendhez hasonlóan ők is körbehordoztak egy ereklyét a félszigeten. A relikviát a Szent Ferenc Bazilika testvéreitől kapták. A találkozók alkalmával a befogadó közösségnek beszéltek a szentről, ennek illusztrálására egy kis kiállítást is magukkal vittek. Imaalkalmakat szerveztek, a korábban említett módon rózsafüzért mondtak, kis szentképeket osztottak, szentmisén vettek részt és szentségimádást tartottak. Különösen a fiatalokat és a családokat szerették volna megszólítani. Az ereklyét és a hozzá kapcsolódó ábrázolást általában processzióban vitték, olykor zenekar és a város előljárója is részt vett az eseményen. Több helyen a találkozókhoz kenyérosztás és ereklyecsók is kapcsolódott.

Összegzés

A dolgozat harmadik nagy egységében elsősorban azt a kérdést igyekeztük körüljárni, hogy napjaink közösségeiben hogyan él és miben nyilvánul meg a Szent Erzsébet irányában megmutatkozó tisztelet. Mindenekelőtt számbavettük azokat az umbriai, harmadik rendhez tartozó csoportokat, melyek kifejezetten a szent oltalma alá helyezték magukat. A három, Assisiben élő nővérközösség közül egy északi, egy déli, egy pedig közép-itáliai alapítású. Történetük megismerése által ahhoz is közelebb kerülünk, hogy megértsük, hivatásuk gyakorlásában hogyan igyekeznek védőszentjük példáját életre váltani. Emellett a következő fejezetben azt is láthattuk, hogy az ünnepnappal kapcsolatban milyen sajátos hagyományokkal rendelkeznek. Az assisiben élő közösségek nővéreivel folytatott beszélgetések és résztvevő megfigyelések azt mutatják, hogy Erzsébet kultusza a déli alapítású „szürke erzsébetes nővérek” körében a legintenzívebb és a „padovai nővérek” esetében él legkevésbé.

A szabályozott életformát követő harmadik rendiek mellett a világiak körében is hasonlóképp folytattunk vizsgálatokat. A tapasztalatok szerint napjainkban a tisztelet megnyilvánulási formái igen változatosak lehetnek. A strukturális átalakulást és a liturgikus reformot követően a Szent Erzsébetről való novemberi megemlékezés, illetve az arra való készület sokat változott. Védőszentjüket a világiak napjainkban is megünneplik, de ennek módja és intenzitása nagyban függ attól, hogy van-e a közösségben valaki, akinek ez igazán fontos.

A szent utóbbi három kerek évfordulója (születésének hét és nyolcszáz éves, valamint kanonizációjának hétszáz éves jubileuma) említésre méltó eseményeket hozott a rend életében. Az újságoknak, a személyes beszélgetéseknek és a körleveleknek köszönhetően tudhatjuk, hogy ünnepélyes szentmisék, zarándoklatok, előadások, kiadványok és egyéb, a szent megismerését, életpéldájának követését előmozdító kezdeményezések segítették a híveket a megemlékezésben.

V. Konklúzió

A dolgozat záró fejezetében a kutatás eredményeinek összefoglalása által azt a folyamatot igyekszünk körvonalazni, melynek során a ferences – elsősorban harmadik rendi – közösségek Árpád-házi Szent Erzsébet tiszteletét egyre inkább magukénak érezték. Jóllehet az általános vélekedés szerint benne a világi testvérek kezdettől fogva védőszentjüket tisztelték, vizsgálódásaink tapasztalatai szerint a valóságban a kérdésről ennél árnyaltabb képet is rajzolhatunk.

A legkorábbi életrajzi források egyértelmű bizonyítékokkal szolgálnak arra nézve, hogy az egykori grófné kapcsolatban állt a Thüringiába érkező első testvérekkel, sőt irántuk való nyitottságához és több szinten megmutatkozó támogatásához sem fér kétség. Mivel az első, Assisiből érkező sikeres misszió idején már a világiak számára is elérhető volt egyfajta Szent Ferenc útmutatását követő szabályzat, feltételezhető, hogy Erzsébet számára is adott volt a lehetőség arra, hogy a rendalapító lelkiségét bizonyos értelemben szabályozott keretek között kövesse. Ekkor azonban a harmadik rend szilárd körvonalai még nem alakultak ki.

A rendtagok által viselt, gyakran nagy ruhaként emlegetett öltözet felöltése valószínűleg kezdettől fogva összekapcsolódott a ferences lelkiség iránti elköteleződéssel, hiszen már a világiak első szabályzatának kézírata mellett megtaláljuk a beöltözés szertartásának leírását. A Szent Erzsébet életútját bemutató legkorábbi szövegek ugyan megemlékeznek arról, hogy férje halálát követően az özvegy - saját döntésének következtében - igencsak silány öltözékben járt, sőt arra vonatkozóan is találunk utalást, hogy fogadalommal kötelezte el magát, mégis azt mondhatjuk, hogy az írások ezen gesztusok többféle értelmezésére is lehetőséget adnak. A szent rendhez való tartozásának kérdésével kapcsolatban dolgozatunkban nem kívántunk állást foglalni, de tekintettel arra, hogy a habitusra emlékeztető öltözet később ikonográfiájának állandó elemévé vált, a ruha attribútumának történeti háttérét igyekeztünk alaposabban körüljárni.

Miután láttuk, hogy mi az, amit a ferences rend és Szent Erzsébet kapcsolatáról tudhatunk, kronologikus sorrendben számbavettünk több olyan, szentre vonatkozó szöveges forrást, mely ferences környezethez köthető. Tekintettel arra, hogy a világiak szabályzatát követő nők csak a 14. század végétől kezdve folytathattak hivatalosan közösségi életformát nem meglepő, hogy az egykor kórházában társaival együtt a szerzetesekhez hasonlóan megjelenő Erzsébet hivatása nehezen volt jogi keretek között értelmezhető és a terciáriusok számára példaként állítható. A 15. században viszont már azt látjuk, hogy a források alakját

gond nélkül beillesztették, sőt első helyre tették a világiak lelkiségét képviselő szentek sorában.

Témánk szempontjából a harmadik rend történetének megismerése alapvető fontossággal bír, hiszen Szent Erzsébet tiszteletének intenzitása olykor igen erős összefüggéseket mutat a rend fejlődésének adott szakaszával. Különösen jó példa erre a 20. század első néhány évtizede, amikor is az előjárók Erzsébet patróna szerepének hangsúlyozását egységesedésre irányuló törekvésik részévé tették. Előírásaik és javaslataik között szerepel például a szent ábrázolásainak, valamint életrajzainak beszerzése, ünnepének közösségben való előkészítése és megülése, továbbá - a jubileumi események keretében - szenttéavatása helyszínének közös felkeresése. Alakja megjelent a rendi zászlókon és olasz nyelven született himnuszát sok helyen énekelték.

A vizuális források értelmezése során szem előtt tartottuk az ikonográfia módszereit, de a képek ismertetését nem az a szándék vezérelte, hogy azokról teljes leírást adjunk. A kronologikus sorrendben bemutatott ábrázolások csoportosítása századok szerint történt, így jól kivehetőek az egyes korszakokban előforduló megjelenítések közös jellemzői. A fejezetben csaknem hetven tétel szerepel, a képek szinte kivétel nélkül a függelékben megtekinthetők.

A szöveges források közül először a kézikönyvekkel foglalkoztunk. A rövid történeti áttekintést követően azokat a kiadványokat néztük meg részletesebben, melyek megtalálhatóak Umbria négy, különböző első rendi ághoz tartozó könyvtárában. Az elsősorban harmadik rendi tagok számára készült kézikönyvek gyökere ugyan több száz évre visszavezethető, témánk szempontjából leginkább a 19. század utolsó negyedétől kezdve megjelent munkák gazdagítják ismereteinket. Ezek a kézikönyvek szinte kivétel nélkül tartalmazznak Szent Erzsébet ünnepnapjára felkészítő triduumot, kilencedet, valamint egyéb imádságot és éneket. Ezek tartalmának elemzését követően találtunk egymásból, illetve közös szövegből eredeztethető írást is. Elmondhatjuk, hogy a szentet megszólító imádságokban Erzsébet egyértelműen, mint a harmadik rend védőszentje és a ferences lelkiség jeles képviselője jelenik meg, aki mindenekelőtt a felebaráti szeretet, az Isten iránti elkötelezettség és az Ő akaratának elfogadása tekintetében adott példát.

A kézikönyveket követően azokkal az olasz nyelvű életrajzi kiadványokkal foglalkoztunk, melyek Montalembert gróf nagyhatású munkáját követően születtek. Ezek között van olyan elbeszélés, melynek célja egyértelműen az erkölcsi nevelés, de akad olyan is, mely a törénelmi hitelességű személyt kívánja olvasóival megismertetni. Az anyaggyűjtés ezúttal is alapvetően az umbriai könyvtárakban folyt. A vizsgálat során előkerült könyvek

jelentős részének vagy szerzője, vagy kiadója összefüggésbe hozható a ferences lelkeséggel és ennek megfelelően bennük Erzsébet, mint a harmadik rend elismert szentje jelenik meg.

A szöveges források között utolsó helyen azokat a ferences rend gondozásában megjelent folyóiratokat vettük szemügyre, melyek elsősorban a 20. század első évtizedeinek novemberi ünnepi megemlékezéseit, illetve a kanonizáció jubileumának eseményeit örökítik meg. Az egyes testvéri közösségek beszámolóinak alapján viszonylag pontos képet alkothatunk arról, hogy a kultusznak milyen megnyilvánulási formái voltak az adott időszakban. Ehhez hozzájárulnak még a lapokban olvasható központi javaslatok és hirdetések, melyeknek egy-egy példája a függelékben is megtekinthető.

A dolgozat harmadik, utolsó nagy egységében elsősorban az élő közösségekben tett résztvevő megfigyelések és a személyes beszélgetések során összegyűjtött anyag feldolgozásának eredményei kerültek bemutatásra.

Assisiben három olyan, a szabályozott harmadik rend keretén belül működő nővérközösség is jelen van, melyeket alapítójuk annak idején Szent Erzsébet oltalmába ajánlott. Jóllehet életre hívásuk egyértelműen összefüggésben állt a szent tiszteletével, a kultusz napjainkban eltérő módon és mértékben nyilvánul meg a nővérek életében.

A világi testvérek között való jelenlét tapasztalatai alapján elmondható, hogy az umbriai közösségek többségében nem őrzik a témával kapcsolatos korábbi hagyományaikat, de a kérdés felkeltette érdeklődésüket. A szent tisztelete napjainkban is él, de annak megnyilvánulása nem tűnik olyan intenzívnek, mint a megelőző század első évtizedeiben.

A kultusznak - még ha csak rövid távon is – új lendületet a 20-21. század jubileumi megemlékezései adtak.

Függelék

Ábrázolások

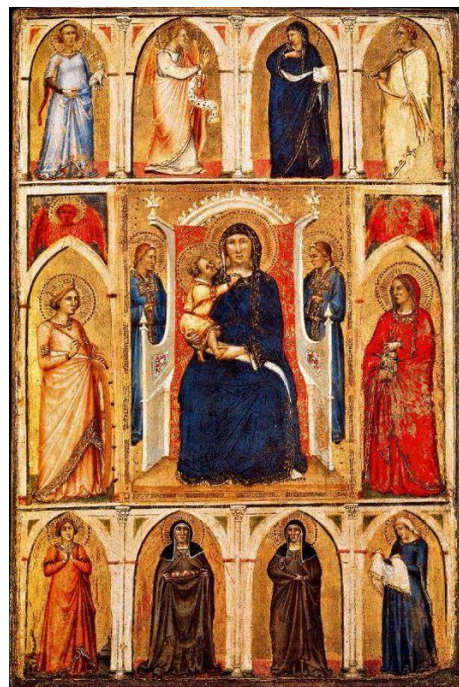
1. Assisi, Szent Ferenc Bazilika,
Szent Miklós kápolna, Giotto műhelye

2. Assisi, Szent Ferenc Bazilika,
Szent Márton kápolna, Simone Martini

3. Assisi, Szent ferenc Bazilika, egykori
Szent Erzsébet kápolna, Simone Martini

4. Róma, Vatikáni Képtár,
Puccio Capanna

5. London, Victoria and Albert Museum, Ismeretlen mester

6. Lo Speco, Sacro Speco di San Francesco,
Maestro del Dormitio di Terni iskolája

7. Santa Maria degli Angeli, Porziuncola,
Prete Ilario da Viterbo

8. Assisi, Basilica di San Francesco, Museo del Tesoro, Taddeo di Bartolo

9. Perugia, Galleria Nazionale dell'Umbria
Bicci di Lorenzo

10. Perugia, Galleria Nazionale dell'Umbria, Piero della Francesca

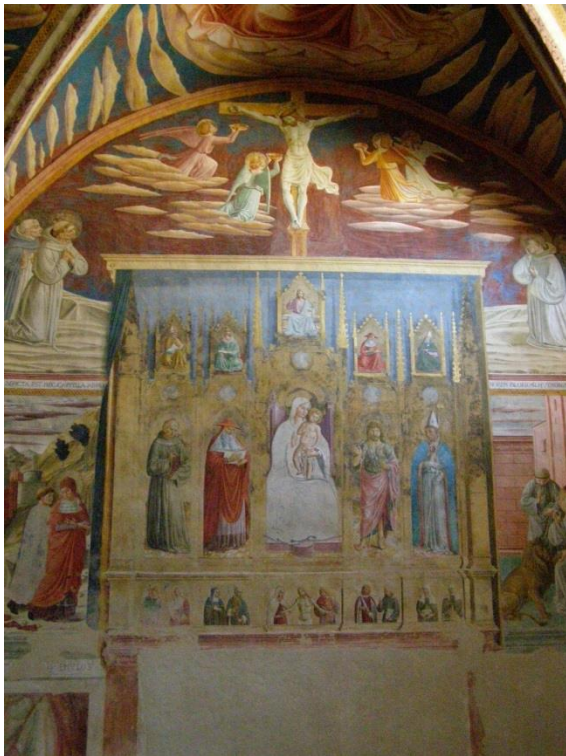
11. Perugia, Galleria Nazionale dell'Umbria,
Piero della Francesca

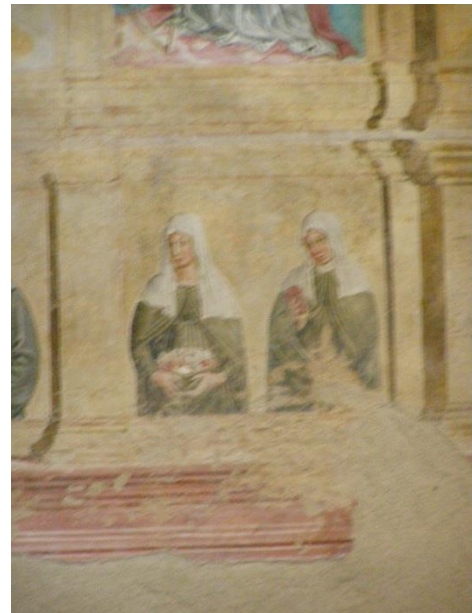
12. Città di Castello, Pinacoteca Comunale, Luca Signorelli iskolája

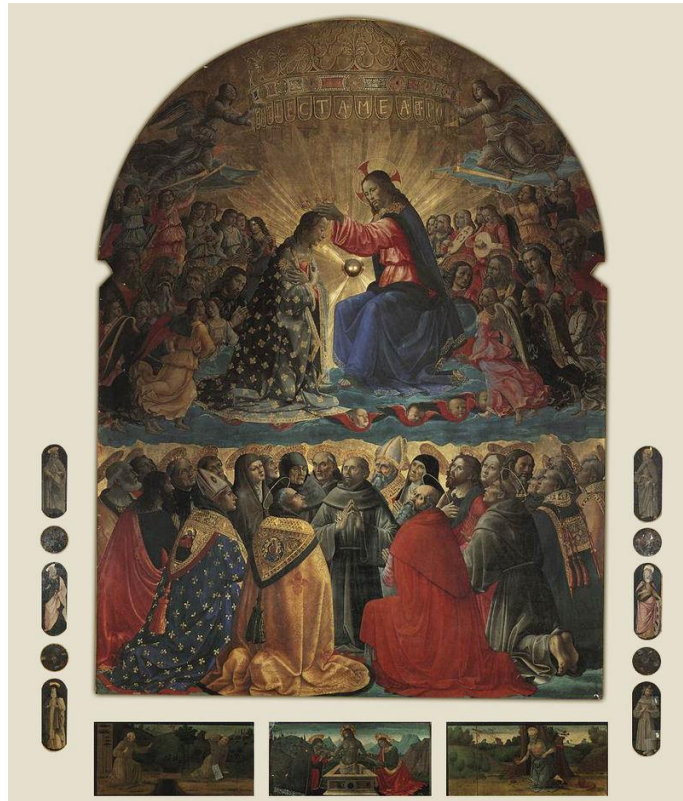
13. Montefalco, Chiesa di San Francesco, Benozzo Gozzoli

14. Montefalco, Chiesa di San Francesco, Benozzo Gozzoli

15. Montefalco, Chiesa di San Francesco, Benozzo Gozzoli

16. Narni, Museo Eroli, Domenico Ghirlandaio

17. Città di Castello, Pinacoteca Comunale, Domenico Ghirlandaio műhelye

18. Massa Martana, Museo Diocesano,
Bernardino del Castelletto di Massa

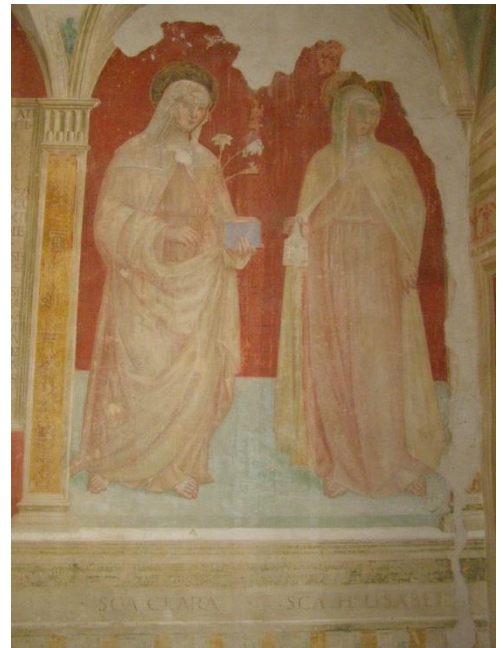
19. Assisi, Basilica di San Francesco,
Museo del Tesoro,
Ismeretlen mester

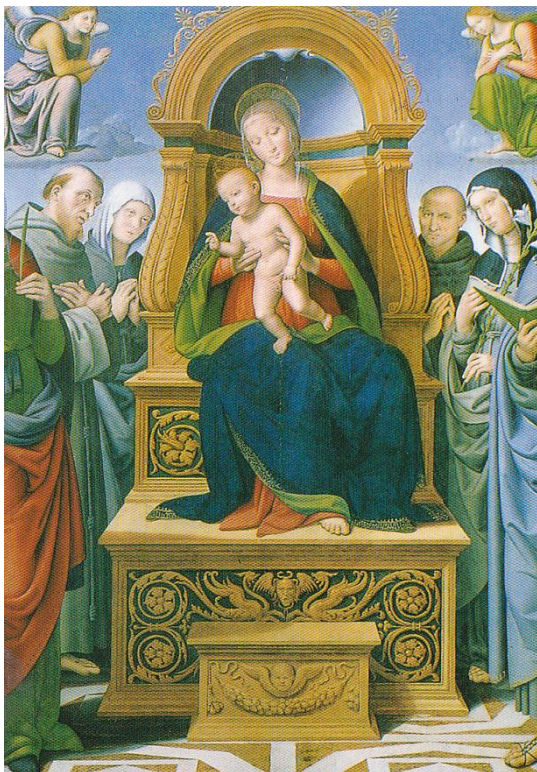
20. Assisi, Basilica (superiore) di San Francesco,
Domenico Antonio Indivini da San Severino

21. Santa Maria degli Angeli,
Cappella delle rose, Tiberio di Assisi

22. Montefalco, Chiesa di San
Fortunato,
Tiberio di Assisi

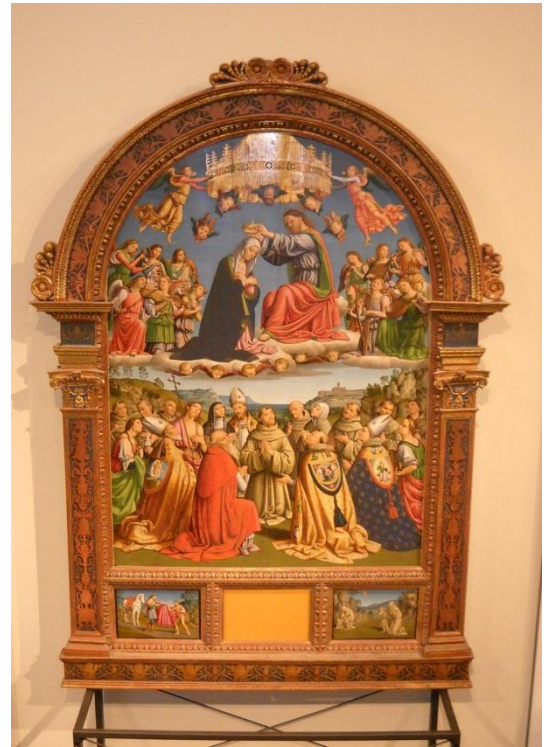
23. Assisi, Basilica di San Francesco,
Museo del Tesoro,
Tiberio di Assisi

24. Perugia, Monastero di Sant'Agnese,
Perugino

25. Todi, Pinacoteca Comunale, Lo Spagna

26. Trevi, Complesso Museale di San Francesco, Lo Spagna

27. Norcia, Chiesa della SS. Annunziata,

28. Assisi, Sacro Convento, Dono Doni

29. La Quercia, S. Maria della Cerqua, Michelangelo Braidì

30. Perugia, Monteripido, Ismeretlen festő

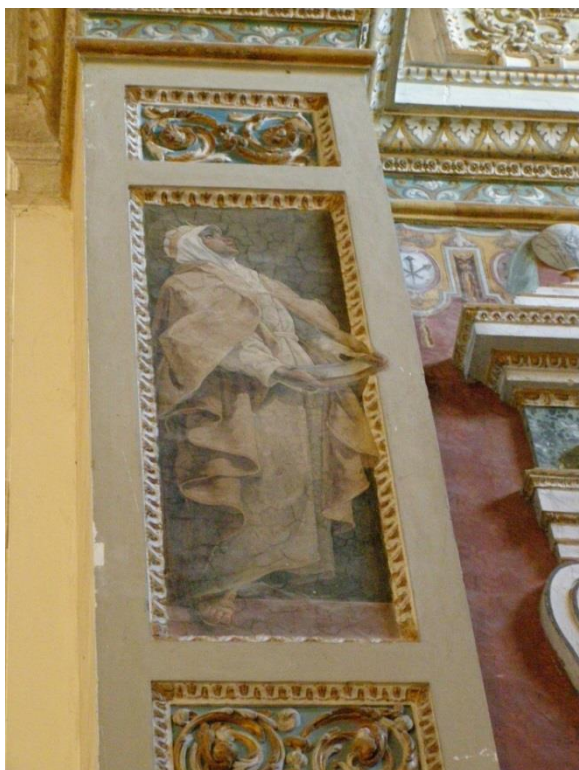
31. Stroncone, Chiesa di San Francesco, Palminio Alvi

32. Assisi, Basilica di San Francesco, Cesare Sermei

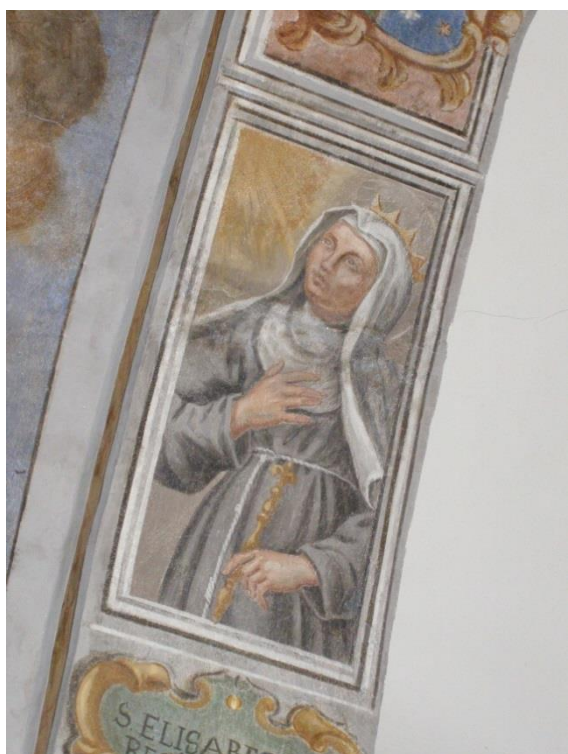
33. Foligno, Convento San Francesco,
Bandiera Benedetto

34. Assisi, Basilica di Santa Maria degli Angeli, Giacomo Giorgetti

35. Assisi, Chiesa Nuova, Andrea Polinori

36. Assisi, Sacro Convento, Ismeretlen festő

37. Perugia, Monteluca, Ismeretlen festő

38. Assisi, Museo della Porziuncola, Ismeretlen festő

39. Assisi, Museo della Porziuncola, Ismeretlen mester

40. Trevi, Chiesa di San Martino, fr. Lucas

41. Assisi, Sacro Convento, Francesco Previdoni

42. Farneto, Convento della SS. Pietà, Ismeretlen festő

43. Calvi dell'Umbria, Museo del Convento delle Orsoline, Paolo Nerocci da S. Gemini

44. Poscargano, Chiesa di Santa Maria dei Cuori, Ismeretlen mester

45. Assisi, Basilica di Santa Maria degli Angeli,
Carlo Morelli

46. Amelia, Chiesa della SS. Annunziata, Anton Maria Garbi-Fulgenzio Bakotic

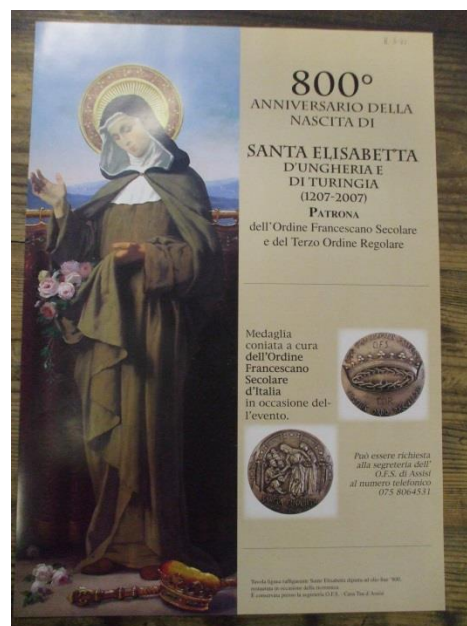
47. Assisi, Sacro Convento, Ismeretlen festő

48. Montefalco, Museo Comunale di S. Francesco, Ismeretlen festő

49. Foligno, Convento di San Francesco,
Carlo Botti

50. Museo Francescano Cappuccino,
Roma

51. Spello, Convento S. Severino, Ismeretlen festő

52. Assisi, Basilica di San Francesco, Ismeretlen mester

53. Città di Castello, Chiesa di San Francesco, Ismeretlen festők

54. Assisi, Basilica di Santa Maria degli Angeli, Ismeretlen mester

55. Cannara, Chiesa di San Francesco, Ismeretlen mester

56. Bevagna, Chiesa di San Francesco, Ismeretlen mester

57. Assisi, Basilica di S. Maria degli Angeli, Ismeretlen mester

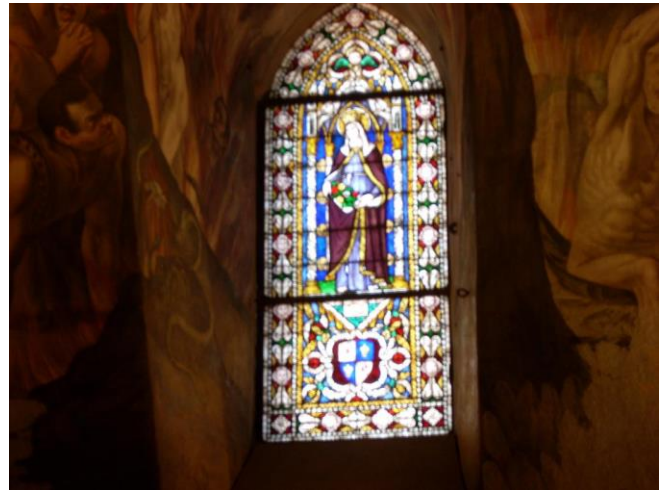
58. Assisi, Basilica di S. Maria degli Angeli, Ismeretlen terciáriák

59. Spello, Chiesa S. Andrea, Ismeretlen festő

60. Assisi, Chiesa di Santa Chiara, Ismeretlen mester

61. Assisi, Basilica di San Francesco, Lodovico, Rosa, Cecilia Caselli műhelye

62. Cannara, Chiesa di San Francesco, Giovanni Balicchia

63. Terni, Chiesa di Sant' Antonio, Ismeretlen mester

64. Assisi, Istituto Suore Terziarie Francescane Elisabettine di Padova, Ditta Arte Sacra di Francesco Rosa & C

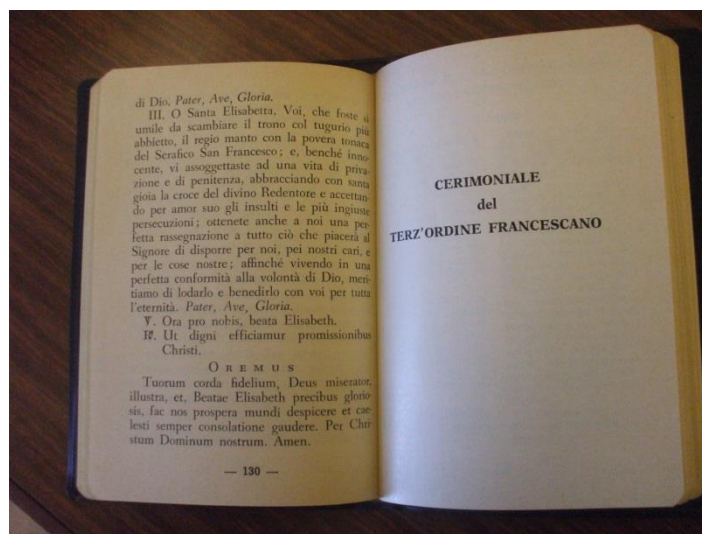
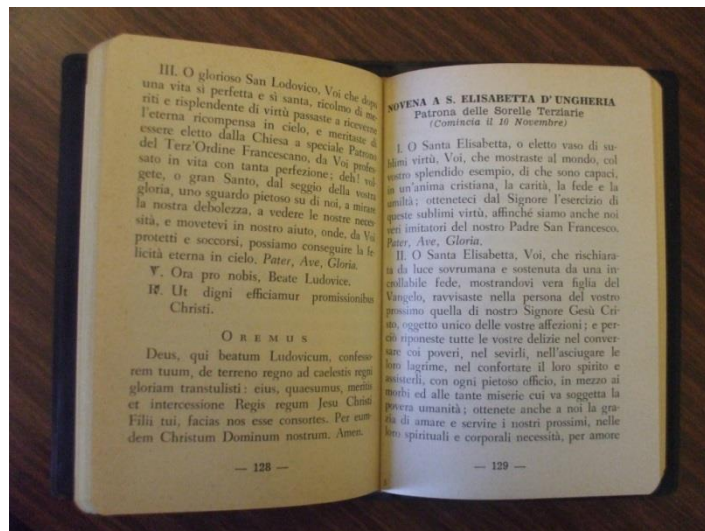

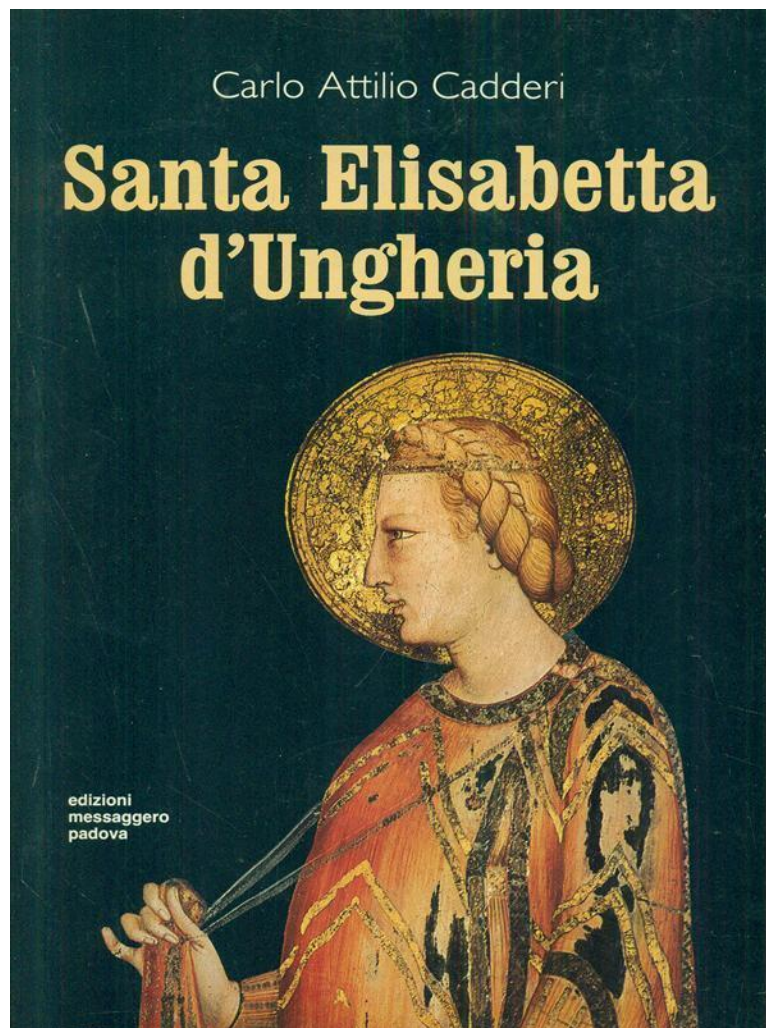
65. Assisi, Convento S. Antonio, FE.BA. Ceramiche

66. Assisi, Chiesa Cristo Risorto, Albano Poli

Kézikönyvek

258
TERZIARI FRANCESCANI D'ITALIA

Nuovo Labaro delle Congregazioni del T.O.F.

Il Commissariato Generale ha preparato un magnifico Modello per il Labaro o Stendardo ufficiale delle Congregazioni Terziarie d'Italia.

Può disporre di due tipi, Ricco e Normale. La consegna viene fatta dopo venti-cinque giorni dalla data di ordinazione. Il pagamento si può fare anche a rate.

LABARO TIPO RICCO
(Formato Centim. 70 x 125)

Sopra tessuto moella bianca di pura seta, con ricami finemente eseguiti tutti a mano, in oro fino, foderato spumaglione seta bianca; con guarnizioni, frangie, fiocchi, e cordoni in oro mezzo fino. Nel centro, artistica Oleografia del N. P. S. Francesco coi Santi Patroni del Terz'Ordine, sopra tela con cornice oro. Asta in ottone nichelato, snodata in tre pezzi; traversa, idem, con rosoni dorati, sormontata da artistico stemma francescano metallico.

Completo, L. 575 — Per posta aggiungere L. 25.

LABARO TIPO NORMALE
(Formato Centim. 70 x 125)

Sopra tessuto moella bianca di pura seta, con ricami in seta e similoro, eseguiti in applicazione o a macchina, foderato di moiré bianco, con guarnizioni, frangie, fiocchi, cordoni in similoro. Nel centro, artistica Oleografia del N. P. S. Francesco coi Santi Patroni del Terz'Ordine, sopra tela, con cornice oro. Asta in ottone nichelato, snodata in tre pezzi; traversa, idem, con rosoni dorati, sormontata da artistico stemma francescano metallico.

Completo, L. 375 — Per posta, aggiungere L. 25.

Per la festa della Santa Patrona

Per celebrare la festa della nostra Santa Patrona del Terz'Ordine Femminile, il Commissariato Generale può fornire:

1) — **STORIA DI S. ELISABETTA D'UN. GHERIA** — del P. Cherardi — Bel volume di pagg. 274 — con 10 tavole fuori testo — L. 7,50.

2) — **« LA CARA SANTA »** — del P. Vittorio Meneghini — Breve vita illustrata, di pagg. 112 — L. 1,50.

3) — **IMMAGINI DI S. ELISABETTA**, con preghiera a tergo — Al cento L. 5,50.

Messalino Franciscano

Il suo costo è il seguente: Legato in brochure L. 6,50 — Legato in tela L. 9,50 — Legato in pelle, taglio oro L. 14,50. Franco di porto.

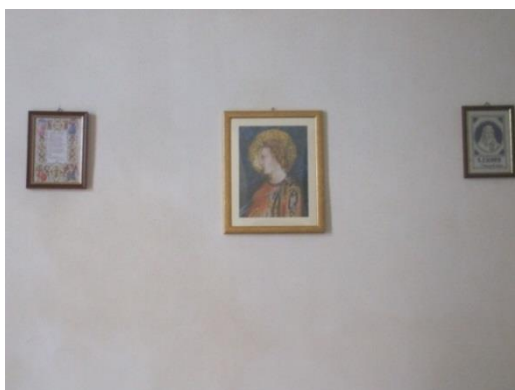
Inviare sempre importo anticipato per le ordinazioni.

Ünnep

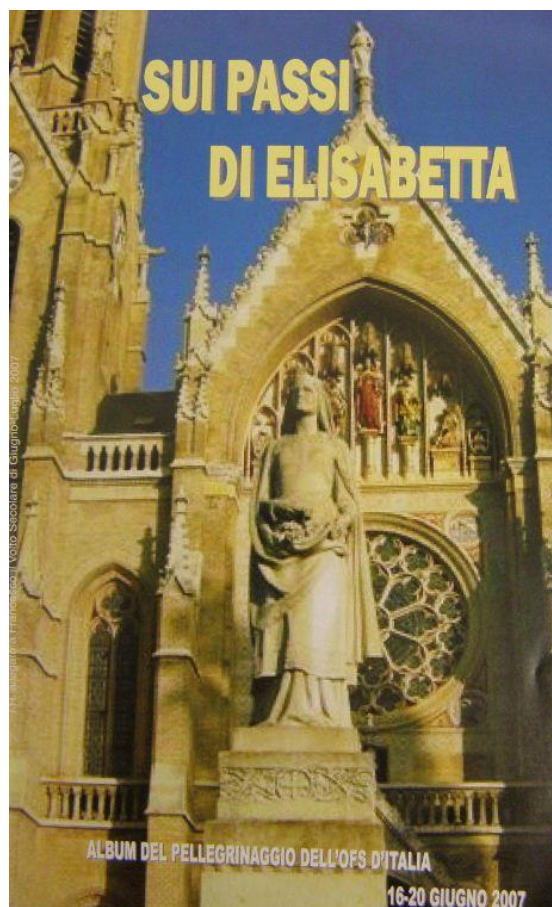
Suore Francescane Elisabettine Bigie, Assisi

Basilica di Santa Maria degli Angeli, ferences világi rendi közösség

Jubileum

Képek forrása

1. Saját felvétel
2. <https://tudasbazis.sulinet.hu/hu/muveszetek/muveszettortenet/muveszettortenet-8-evfolyam/a-trecento-festeszete/simone-martini-es-ambrogio-lorenzetti> (utolsó letöltés dátuma: 2020. 05. 06.)
3. <https://i1.wp.com/www.clarusonline.it/wp-content/uploads/2013/11/s.elisabetta-dungheria.jpg> (utolsó letöltés dátuma: 2020. 05. 06.)
4. https://honoringmary.cua.edu/wp-content/uploads/2014/11/capanna-puccio_regina-virginum-madonna-and-child_annunciation_8-female_saints_vatican-museums_inv-401701.jpg%3Fe2d14c (utolsó letöltés dátuma: 2020. 05. 06.)
5. <http://collections.vam.ac.uk/item/O125557/christ-delivering-the-keys-to-tempera-martini-simone/#> (utolsó letöltés dátuma: 2020. 05. 06.)
6. ft. Kiss István Didák felvétele OFM
7. Saját felvétel
8. <https://movimentofrancescano.it/2017/santa-elisabetta-dungheria-una-donna-una-cristiana/> (utolsó letöltés dátuma: 2020. 05. 06.)
9. Saját felvétel
10. Saját felvétel
11. Saját felvétel
12. <http://catalogo.fondazionezeri.unibo.it/scheda/opera/19701/Signorelli%20Luca%2C%20Madonna%20con%20Bambino%20in%20gloria%20e%20santi#lg=1&slide=3> (utolsó letöltés dátuma: 2020. 05. 06.)
13. Saját felvétel
14. Saját felvétel
15. Saját felvétel
16. https://it.wikipedia.org/wiki/Incoronazione_della_Vergine_di_Narni#/media/File:Domenico_ghirlandaio_incoronazione_della_vergine_di_narni.jpg (utolsó letöltés dátuma: 2020. 05. 06.)
17. https://it.wikipedia.org/wiki/Incoronazione_della_Vergine_di_Citt%C3%A0_di_Castello#/media/File:Domenico_ghirlandaio_incoronazione_della_vergine_di_citt%C3%A0_di_castello.jpg (utolsó letöltés dátuma: 2020. 05. 06.)
18. <https://museofrancescanovirtuale.blogspot.com/2016/10/i-santi-francesco-elisabetta-dungheria.html> (utolsó letöltés dátuma: 2020. 05. 06.)
19. https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Frama_AssSC041.JPG (utolsó letöltés dátuma: 2020. 05. 06.)
20. https://commons.wikimedia.org/wiki/File:004_Upper_Basilica_in_Assisi.jpg (utolsó letöltés dátuma: 2020. 05. 06.)
21. Saját felvétel
22. Saját felvétel
23. <http://smspostcard.blogspot.com/2017/04/italy-madonna-con-bambino-e-saint-1516.html> (utolsó letöltés dátuma: 2020. 05. 06.)
24. Saját felvétel
25. Saját felvétel

26. [https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Giovanni di Pietro \(detto %22Lo Spagna %22\)%CC%A0%22Incoronazione della Vergine%22.JPG](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Giovanni_di_Pietro_(detto_%22Lo_Spagna%22)%CC%A0%22Incoronazione_della_Vergine%22.JPG) (utolsó letöltés dátuma: 2020. 05. 06.)
27. <http://www.meteoweb.eu/2016/11/terremoto-norcia-continua-lodissea-di-unopera-del-500/780093/> (utolsó letöltés dátuma: 2020. 05. 06.)
28. Magro (2007, IV. tábla)
29. Cassio (2010, p. 177)
30. Saját felvétel
31. http://www.fratellofrancesco.org/www.fratellofrancesco.org/pdf/stroncone_orme.pdf (utolsó letöltés dátuma: 2020. 05. 06.)
32. <https://www.facebook.com/finestrediasisi/photos/a.378644132503137/952957525071792/?type=3&theater> (utolsó letöltés dátuma: 2020. 05. 06.)
33. <http://catalogo.fondazionezeri.unibo.it/scheda/opera/51907/Bandiera%20Benedetto%20C%20Madonna%20con%20Bambino%20e%20san%27Anna%20in%20gloria%20C%20sant%27Antonio%20da%20Padova%20C%20san%20Bernardino%20da%20Siena%20C%20san%20Francesco%20d%27Assisi%20C%20santa%20Chiara%20e%20santa%20Elisabetta%20d%27Ungheria> (utolsó letöltés dátuma: 2020. 05. 06.)
34. Saját felvétel
35. Saját felvétel
36. Saját felvétel
37. Saját felvétel
38. Saját felvétel
39. Saját felvétel
40. http://www.luoghidelsilenzio.it/umbria/03_abbazie/03_spoletino_folignate/00138/index.htm (utolsó letöltés dátuma: 2020. 05. 06.)
41. Saját felvétel
42. www.parrocchiacolombella.it/convfarneto/bacheca/1672-santa-elisabetta-dungheria (utolsó letöltés dátuma: 2011. 11. 17.)
43. <http://www.umbriacultura.it/SebinaOpac/resource/museo-del-monastero-delle-orsoline-calvi-dellumbria-tr/SAM9000106> (utolsó letöltés dátuma: 2011. 11. 17.)
44. <https://www.iluoghidelsilenzio.it/chiesa-di-santa-maria-dei-cuori-poscargano-in-collescipoli-tr/> (utolsó letöltés dátuma: 2011. 11. 17.)
45. Saját felvétel
46. Amelia SS. Annunziata templomának hívei által készített felvétel
47. Saját felvétel
48. Toscano (1990, p. 2010)
49. Saját felvétel
50. Saját felvétel
51. Saját felvétel
52. Saját felvétel
53. Saját felvétel
54. Saját felvétel
55. Saját felvétel
56. Saját felvétel

- 57. Saját felvétel
- 58. Saját felvétel
- 59. Saját felvétel
- 60. Saját felvétel
- 61. Saját felvétel
- 62. Saját felvétel
- 63. Saját felvétel
- 64. Saját felvétel
- 65. Saját felvétel
- 66. Lazzari (2009, p. 104)

Bibliográfia

Amoni, D. (szerk.) (1993). *Il Folclore dell'Umbria*. Città di Castello: Petruzzi.

Andreozzi, G. (1996). *Elisabetta e Lodovico, i santi patroni del Terzo Ordine di San Francesco*. Roma: Editrice Franciscanum.

Babbie, E. (2001). *A társadalomtudományi kutatás gyakorlata*. Budapest: Balassi.

Balanyi, Gy. (1930). *Anima Franciscana*. Budapest: Ferences Közlöny.

Banfi, F. (2005). *Magyar emlékek Itáliában*. Szeged: Szegedi Tudományegyetem Olasz Tanszék

Barna, G. (2001). Szenttisztelet. Bevezető gondolatok a szenttisztelettel foglalkozó konferenciához. In Barna, G. (szerk.), *Szenttisztelet* (pp. 11-17). Szeged: SZTE Néprajzi Tanszék.

Belting, H. (2000). *Kép és Kultusz*. Budapest: Balassi.

Benazzi-Masci-Ramaccini-Sapori (1984). *Jacopo Siculo: L'Incoronazione di Norcia*. Roma: Multigrafica Editrice.

Biedermann, H. (1996). *Szimbólum-lexikon*. Budapest: Corvina.

Bigaroni, M. - Meier, H. R. – Lunghi, E. (1994). *La chiesa di Santa Chiara in Assisi*. Perugia: Quattroemme.

Blume, D.-Werner, M. (szerk.) (2007). *Elisabeth von Thüringen - Eine europäische Heilige*. Petersberg: Michael Imhof Verlag.

Brown, P. (1993). *A szentkultusz*. Budapest: Atlantisz.

Bruno, O. (1967). *L'opera completa di Piero della Francesca*. Milano: Rizzoli Editore.

Casagrande, G. (1995). *Religiosità penitenziale e città al tempo dei comuni*. Roma: Istituto Storico dei Cappuccini.

Cassio, G. (2010). *Oltre Assisi*. Bergamo: Editrice Velar.

Cassio, G. (2010). *Oltre Assisi*. Bergamo: Velar.

Castrichini, M. (1990). Andrea Polinori: repertorio delle opere. In: Todini, F. (szerk.): *Pittura del Seicento in Umbria* (p. 101.). Ediard: Todi.

Conferenza degli Assistenti generali OFS (szerk.) (2006). *Manuale per l'assistenza all'OFS e alla GiFra, Centro Nazionale Ordine Francescano Secolare d'Italia*. Roma: Centro Nazionale Ordine Francescano Secolare d'Italia.

Costa, F.(1993). Libri liturgici e devozionali ad uso dei terziari francescani. *Analecta TOR Vol. XXIV, 153, 59-101*.

Costa, F.(1998). Rituali e manuali come guida alla santità terziaria secoli XIII-XIV. In Temperini, L. (szerk.), *Santi e santità nel movimento penitenziale francescano dal Duecento al Cinquecento* (pp. 207-245). Roma: Editrice Analecta TOR.

Deák, V. H. OP (2009). Szent Erzsébet és Szent Margit: egy új életszentség kétféle megvalósulása. In Falvay, D. (szerk.), *Árpád-házi Szent Erzsébet kultusza a 13-16. században* (pp. 55-68). Budapest: Magyarok Nagyasszonya Ferences Rendtartomány.

Delooz, P. (1987). Towards a sociological study of canonized sainthood in the Catholic Church. In Wilson, S. (szerk.) *Saints and their Cults* (pp.189-217). Cambridge: Cambridge University Press.

Denzinger, H. – Hünermann, P. (2004). *Hitvallások és az egyház tanítóhivatalának megnyilatkozásai*. Budapest: Szent István Társulat.

E. Solberg, G. (1992). A reconstruction of Taddeo di Bartolo's altarpiece for San Francesco al Prato, Perugia. *The Burlington Magazine* 134, 646-656.

Falvay, D. (2009). Szent Erzsébet és a rózsacsoda Itáliában: olasz nyelvű kéziratok. In Falvay, D. (szerk.), *Árpád-házi Szent Erzsébet kultusza a 13-16. században* (pp. 123-140). Budapest: Magyarok Nagyasszonya Ferences Rendtartomány.

Falvay, D. (2012). *Magyar dinasztikus szentek olasz kódexekben*. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Olasz Nyelv és Irodalom Tanszék.

Fantozzi, A. – Bughetti, B. (1940). Il Terz'Ordine Francescano in Perugia dal sec XIII. al sec. XIX., *Archivum Franciscanum Historicum* 33, 55-113.

- Federico, F. (szerk.) (1987). *Pinacoteca Comunale di Città di Castello*. Perugia: Electa.
- Filannino, A. (1982). La B. Angelina dei conti di Marsciano e le sue fondazioni. *Analaecta TOR Vol. XV. 135.*, 451-459.
- Frugoni, C. (2010). *La voce delle immagini*. Torino: Giulio Einaudi Editore.
- Gábor, Cs. – Knecht, T. – Tar, G. (szerk.) (2009). *Árpád-házi Szent Erzsébet. Magyar-német kultúrkapcsolatok Kelet-Közép-Európában*. Kolozsvár: Verbum.
- Garibaldi, V. (szerk) (2003). *Benozzo Gozzoli e la cappella di San Girolamo a Montefalco*. Perugia: Soprintendenza per i beni architettonici, il paesaggio, il patrimonio storico, artistico e demoetnoantropologico dell'umbria.
- Gecser, O. (2009). Szent Erzsébet rózsacsodájának előzményei és legkorábbi latin szövegváltozatai. In Falvay, D. (szerk.), *Árpád-házi Szent Erzsébet kultusza a 13-16. században* (pp. 105-122). Budapest: Magyarok Nagyasszonya Ferences Rendtartomány.
- Gecser, O. (2012). *The Feast and the Pulpit: Preachers, Sermons and the Cult of St. Elizabeth of Hungary, 1235–ca. 1500*. Spoleto: Centro Italiano di Studi Sull'Alto Medioevo.
- Golarits, I.-Dr. Prokopp, M. (2003). *Árpád-házi Szent Erzsébet*. Budapest: Tertia.
- Graciotti, S. (2005). La santità laica di Santa Elisabetta d'Ungheria. *Annuario 2002-2004*, 212-219.
- Gualdi Sabatini, F. (1984). *Giovanni di Pietro detto Lo Spagna*. Spoleto: Accademia Spoletina.
- Hidász, F.- Várnai, J. (szerk.) (1989). *Assisi Szent Ferenc művei*. Esztergom: OFM.
- Il Rosario Francescano* (2011). Assisi: Edizioni Porziuncola.
- J. Horváth, T. – Szabó, I. (2006). *Magyarország virága*. Budapest: Szent István Társulat.
- Kaftal, G. (1986) Iconography of the saints in tuscan painting. Firenze: Casa Editrice Le Lettere.
- Klanciczay, G. (2000). *Az uralkodók szentsége a középkorban. Magyar dinasztikus szentkultuszok és európai modellek*. Budapest: Balassi.

Klaniczay, G. (2009). Szent Erzsébet szenttéavatási pere. Az első tanúvallomások életéről és csodáiról. In Falvy, D. (szerk.), *Árpád-házi Szent Erzsébet kultusza a 13-16. században* (pp. 123-140). Budapest: Magyarok Nagyasszonya Ferences Rendtartomány.

Klaniczay, G. (2013). A nők szentsége a késő középkorban – Szent Erzsébet mint modell. In Medgyessy, S. N. – Ötvös, I. – Óze, S. (szerk.), *Nyolcszáz esztendő a Ferences Rend (927-948)*. Budapest: Magyar Napló Kiadó – Írott Szó Alapítvány.

Krippendorf, K. (1995). *A tartalomelemzés módszertanának alapjai*. Budapest: Balassi.

La Basilica di S. Maria degli Angeli in Porziuncola (2011). Assisi: Edizioni Porziuncola.

M. G. M. A. V. (1843). *Memorie ecclesiastiche e civili di Città di Castello V.*, Città di Castello: Francesco Donati.

Magro, P. (2007). Elisabetta d'Ungheria, principessa e penitente francescana, nel ricordo iconografico del Sacro Convento di Assisi. *Analecta TOR* 178, 93-111.

Magyar, Z. (2007). *Árpád-házi Szent Erzsébet*. Budapest: Kairosz.

Malafarina, G. (szerk.) (2005). *La Basilica di San Francesco ad Assisi*. Modena: Franco Cosimo Panini.

Manselli, R. (2012). *San Francesco d'Assisi*. Milano: Edizioni San Paolo.

Mazzi, M. C. – Toscano, B. (szerk.) (1998). *Pinacoteca Comunale di Todi*. Perugia: Electa.

Mercuri, C. (1999). *Santità e propaganda*. Roma: Istituto Storico dei Capuccini.

Morello, G. - B. Kanter, L. (szerk.) (1999). *The Treasury of Saint Francis of Assisi*. Milano: Electa.

Muscat, N. OFM. (2015). *La famiglia feconda di Francesco d'Assisi nel 'De conformitate vitae' di Bartolomeo da Pisa*. Valletta: Edizione TAU.

Neri, G. (2004). La congregazione assisana del Terzo Ordine Secolare di San Francesco. *Analecta TOR*, Vol. 35, 173., 503-615.

Nessi, S. – Paoli, E. (1995). *San Fortunato di Montefalco*. Assisi: Edizione Porziuncola.

Novelli, A.- Vignoli, L. (2004). *L'arte a Narni tra Medioevo e Illuminismo*. Perugia: Era Nuova.

P. Antonio da Sant'Elia a Pianisi OFMCap (1947). *Manuale storico giuridico-pratico sul Terz'Ordine Franceseano*. Roma: Segretario Generale del Terz'Ordine Franceseano dei Frati Minori Cappuccini.

p. Lazzari, F. OFM (szerk.) (2009). *La Chiesa di Cristo Risorto*. Assisi: Comune di Assisi – Parrocchia Santa Maria degli Angeli.

Pál, J.-Újvári, E. (2005). *Szimbólumtár*. Budapest: Balassi.

Panovsky, E. (1984). A képzőművészeti alkotások leírásának és tartalomelemzésének problémájához. In Panovsky, E., *A jelentés a vizuális művészetekben*. (pp. 249-262). Budapest: Gondolat.

Papi, M. (1985). Il Trattato del Terz'Ordine o vero «Libro come Santo Francesco istituì et ordinò el Tertio Ordine de Frati et Sore di Penitentia et della dignità et perfectione o vero Sanctità Sua». *Analecta TOR* 18, 263-588.

Pásztor, E. (2000). *Donne e sante: Studi sulla religiosità femminile nel Medio Evo*. Roma: Edizioni Studium.

Pazzelli, R. (1998). La santità terziaria nelle bolle pontificie e la storiografia francescana. In Temperini, L. (szerk.) *Santi e santità nel movimento penitenziale francescano dal Duecento al Cinquecento* (269-293). Roma: Editrice Analecta TOR.

Peruffo, A. (1954). *Ardor Serafico*. Roma: Fiamma Nuova.

Pieper, L. (2007). S. Elisabetta d'Ungheria penitente francescana nelle fonti del XIII secolo. *Analecta TOR* 178, 19-59.

Pompili, L. (1932). *La Cronaca di fra Giordano da Giano*. Brescia: Morcelliana.

Prokopp, M. (1997). Simone Martini, a Szent Erzsébet kápolna falképei az Assisi Szent Ferenc-bazilika alsó templomában. *Ars Hungarica* 25 1-2, 47-57.

Prokopp, M. (2000). Magyar szentek az itáliai trecento festészetben. In *Magyar szentek tisztelete és ereklyéi* (pp. 25-35). Esztergom: Keresztény Múzeum.

Prokopp, M. – Golarits, I. (2007). *Árpád-házi Szent Erzsébet*. Budapest: Tertia.

Prokopp, M. (2009). A Magyar Királyság szerepe Szent Erzsébet egyetemes tiszteletében: adalékok Szent Erzsébet ikonográfiájához. In Falvay, D. (szerk.), *Árpád-házi Szent Erzsébet kultusza a 13-16. században* (pp. 153-162). Budapest: Magyarok Nagyasszonya Ferences Rendtartomány.

Ridolfi, C. (1990). Fortunato Oddi, Domenico e Rutilio Spolti, Palminio Alvi. In: *Todini: Pittura del Seicento in Umbria* (pp. 273-275). Todi: Ediert.

Santi, F. (1968). *Galleria Nazionale dell'Umbria, Dipinti, sculture e oggetti d'arte di età romanica e gotica*. Roma: Istituto Poligrafico dello Stato.

Santi, F. (1985). *Galleria Nazionale dell'Umbria, Dipinti, sculture e oggetti dei secoli XV-XVI*. Roma: Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato.

Scocca, F. – Temperini, L. (2007). *Santa Elisabetta, penitente francescana*. Analecta TOR 178.

Sz. Jónás, I. (1986). *Árpád-házi Szent Erzsébet*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Sz. Jónás, I. (2009). Árpád-házi Szent Erzsébet a magyar nyelvű történeti irodalomban. In: Falvay, D. (szerk.), *Árpád-házi Szent Erzsébet kultusza a 13-16. században* (pp. 15-22). Budapest: Magyarok Nagyasszonya Ferences Rendtartomány.

Temperini, L. (szerk.) (1991). *Testi e documenti sul Terzo Ordine Franciscano*, Roma: Editrice Franciscanum.

Temperini, L. (szerk.) (2008). *Santa Elisabetta nelle fonti storiche del Duecento*. Padova: Edizioni Messaggero Padova.

Thode, H. (1993). *Francesco d'Assisi e le origini dell'arte del Rinascimento in Italia*. Roma: Donzelli.

Toscano, B. (szerk.) (1990). *Museo Comunale di San Francesco a Montefalco*. Perugia: Electa Editori Umbri Associati.

Umbria (2009). Milano: Touring Editore.

Villapadierna, I.(1993). L'Ordine francescano Secolare nelle riviste italiane dell'800. *Analecta TOR Vol. XXIV, 153, 335-349.*

Zeri, F. (1988). *La Collezione Federico Mason Perkins*. Torino: Umberto Allemandi & Co.

Zocca, E. (szerk.) (1936). *Catalogo delle cose d'arte e di antichità d'Italia. Assisi*. Roma: La Libreria dello Stato.

Weboldalak

<http://lexikon.katolikus.hu/K/kultusz.html> (utolsó letöltés dátuma: 2020. 05.03.)

<http://lexikon.katolikus.hu/S/szentek.html> (utolsó letöltés dátuma: 2020. 05.03.)

<http://lexikon.katolikus.hu/S/szentek%20tisztelete.html> (utolsó letöltés dátuma: 2020. 05.03.)

<https://szentiras.hu/SZIT/> (utolsó letöltés dátuma: 2020. 05.03.)

<http://www.beatangelinadimarsciano.it/> (utolsó letöltés dátuma: 2020. 05.03.)

http://www.luoghidelsilenzio.it/umbria/03_abbazie/03_spoletino_folignate/00128/index.htm
(utolsó letöltés dátuma: 2020. 05.03.)

<https://www.ofsumbria.it/le-fraternita/fraternita-santa-maria-degli-angeli/> (utolsó letöltés dátuma: 2020. 05.03.)

<http://turismo.comune.spello.pg.it/poi/chiesa-di-santandrea> (utolsó letöltés dátuma: 2020. 05.03.)

<http://www.protrevi.com/protrevi/smartino.asp> (utolsó letöltés dátuma: 2020. 05.03.)

www.parrocchiacolombella.it/convfarneto/bacheca/1672-santa-elisabetta-dungheria (utolsó letöltés dátuma: 2011. 11. 17.)

<http://catalogo.fondazionezeri.unibo.it/entry/work/51907/Bandiera%20Benedetto%2C%20Madonna%20con%20Bambino%20e%20san%27Anna%20in%20gloria%2C%20sant%27Antonio%20da%20Padova%2C%20san%20Bernardino%20da%20Siena%2C%20san%20Francesco%20d%27Assisi%2C%20santa%20Chiara%20e%20santa%20Elisabetta%20d%27Ungheria>
(utolsó letöltés dátuma: 2020. 05.03.)

<http://catalogo.fondazionezeri.unibo.it/scheda/fotografia/99808/Fedeli%2C%20Marcello%20-%20Giorgetti%20Giacomo%20-%20sec.%20XVII%20->

[%20Sant%27Elisabetta%20d%27Ungheria%20-%20insieme](#) (utolsó letöltés dátuma: 2020. 05.03.)

<https://museofrancescanovirtuale.blogspot.com/2016/10/san-francesco-in-gloria-con-i-santi.html?m=0> (utolsó letöltés dátuma: 2020. 05.03.)

<http://www.massarinascimento.it/portfolio/madonna-con-bambino-e-santi-2/#fn-406-1> (utolsó letöltés dátuma: 2020. 05.03.)

<https://www.leclarissedicastello.it/la-nostra-storia/> (utolsó letöltés dátuma: 2020. 05.03.)

<http://www.prociterna.it/il-borgo/da-vedere/Chiesa-S.Elisabetta/> (utolsó letöltés dátuma: 2020. 05.03.)

www.ciofs.org (utolsó letöltés dátuma: 2020. 05.03.)

www.ofs.it (utolsó letöltés dátuma: 2020. 05.03.)

www.ofsumbria.it (utolsó letöltés dátuma: 2020. 05.03.)

<http://collections.vam.ac.uk/item/O125557/christ-delivering-the-keys-to-tempera-martini-simone/#> (utolsó letöltés dátuma: 2020. 05.03.)

Források

II. 3. fejezet

Ismeretlen ferences (13. sz. közepe). *Vita Beatae Elisabeth, nobilis matronae.*

Giano, G. (13. század második fele). *Chronica.*

Salimbene, A. (13. század utolsó negyede). *Chronica.*

Ismeretlen ferences (13. sz. utolsó harmada). *Vita Beatae Elisabeth.*

Tresanti, G. (13. sz. első évtizede). *Sermo.*

Serrant, A. (1365). *Chronica XXIV Generalium Ordinis Minorum.*

Pisa, B. (1385). *De conformitate vitae beati Francisci ad vitam Domini Jesu.*

Capestrano, G. (1440). *Defensorium Tertii Ordinis.*

Firenze, M. (1519-1523). *Il Trattato del Terz'Ordine o vero «Libro come Santo Francesco istituì et ordinò el Tertio Ordine de Frati et Sore di Penitentia et della dignità et perfectione o vero Sanctità Sua»*.

Perugino, D. (1607). *Vita e miracoli di Elisabetta vedova regina d'Ungaria del terzo ordine di San Francesco*. Bologna: Giovanni Battista Bellagamba.

Comboni, G. (1648). *Leggendario delle vite de i santi, e beati del terz' ordine del serafico P.S. Francesco*. Bergamo: Marco Antonio Rossi.

Mazzara, B. (1676). *Leggendario francescano, ovvero Istorie de Santi, Beati, Venerabili Ed Altri Uomini Illustri, Che Fiorirono Nelli Tre Ordini Istituiti Dal Serafico Padre San Francesco*. Velence: Bartolomeo Tramontino.

Venezia, P. A. (1721). *Leggendario francescano, ovvero Istorie de Santi, Beati, Venerabili Ed Altri Uomini Illustri, Che Fiorirono Nelli Tre Ordini Istituiti Dal Serafico Padre San Francesco*.

Riccardi, F-M. (1789). *L'anno francescano, ossia vite de' fratelli, e sorelle, del Terzo-Ordine di S. Francesco*. Torino: Mairesse.

II. 5. fejezet

Oddi, G. (1480). *Specchio dell'Ordine dei Minori*.

Bordoni, F. (1658). *Cronologium Fratrum et Sororum Tertii Ordinis S. Francisci*. Parma: Typis Marij Vignae.

III. 2. 1.1. fejezet

Sillis, A. (1605). *Studia originem, propectum atque complementum Tertii Ordinis de Poenitentia sancti Francisci concernentia*. Nápoly.

Comboni, G. (1627). *Regola del Terzo ordine del serafico padre san Francesco. Co' l'esposizione di essa, priuilegi apostolici, & altre cose al detto ordine spettanti estratte dal m.r. padre f. Girolamo Comboni*. Bergamo: Pietro Ventura.

La preghiera del francescano. Padova: Edizioine Messaggero, 1985.

III. 2. 1. 2. fejezet

Compendio della Regola del Terz'Ordine di Penitenza per le persone secolari dell'uno e dell'altro sesso, viventi nelle proprie case, composta dal Serafico padre S. Francesco e confermata da Papa Nicola 4. e da altri Sommi Pontefici. Viterbo: G. de' Giulj, 1743.

Regola del Terz'Ordine di san Francesco d'Assisi : secondo le recenti disposizioni di Sua Santità Leone 13. e nuovo cerimoniale : con un cenno sul Terz'Ordine, sul Perdono d'Assisi e su alcune novene e alcune preci. 1883.

Regola del Terz'Ordine di San Francesco d'Assisi ridotta in compendio e corredata di una breve esposizione con un cenno sul Terz'Ordine, sul Perdono d'Assisi, i sommadi delle indulgenze, il cerimoniale, alcune novene e alcune preci. 1876.

Il mese serafico in onore del patriarca S. Francesco d'Asisi. Foligno: Tipografia Tomassini, 1875.

Il Terz'Ordine di S. Francesco d'Assisi secondo la Costituzione di S.S. Leone pp. XIII del 30 maggio 1883. Perugia: Santucci, 1883.

Vademecum del terziario francescano ossia il Terz'Ordine di San Francesco d'Assisi secondo la costituzione di S.S. Leone XIII coll'aggiunta delle nuove indulgenze concesse ai terziari dallo stesso pontefice. S.M. degli Angeli. Assisi: Tipografia della Porziuncola, 1906, 1907.

Manuale del terziario francescano. Padova: Editrice Antoniana, 1902.

Seguiamo Francesco d'Assisi. Firenze: Unione Francescana, 1934.

Seguiamo Francesco d'Assisi, manuale per terziari francescani. Firenze: Unione Francescana, 1934.

Son Terziario: Manuale per i Terziari Francescani. Roma: Centro Nazionale del T.O.F., 1949.

Sul colle del Paradiso. Assisi: Casa Editrice Francescana, 1959.

III. 2. 2. 1. fejezet

Ismeretlen szerző. (15. század vége). *Legenda de' beati del Terzo Ordine de Sancto Francisco*.

Perugino, D. (1607). *Vita e miracoli di Elisabetta vedova regina d'Ungheria del terzo ordine di San Francesco*. Bologna: Giovanni Battista Bellagamba.

Montalembert, C-F-R. (1840). *Storia di Santa Elisabetta d'Ungheria, Langravia di Turingia*. Prato: Pontecchi.

Varazze, L. (1897). *Rose e Spine, ossia Santa Elisabetta d'Ungheria*. Genova.

Pietro, S. (1882). *Una eroina del secolo XIII*. Palermo: Letture Domenicali.

Benedetti, V. (1923). *Un'Eroina Farncescana*. Milano: Fratelli Lanzani.

Horn, E. (1924, 1932). *S.Elisabetta d'Ungheria*. Milano: Società Editrice Vita e Pensiero.

Banfi, F. (1931). *Santa Elisabetta di Ungheria langravia di Turingia*. Santa Maria degli Angeli: Porziuncola.

Pilla, E. (1959). *Santa Elisabetta, terziaria francescana*. Bari: Edizioni Paoline.

Cadderi, C. A. (1988, 2006). *Santa Elisabetta d'Ungheria*. Padova: Edizioni Messaggero.

Zatti, G. (2006). *La principessa dei poveri*. Padova: Edizioni Messaggero.

Roselló, S. C. (2007). *Santa Elisabetta, Principessa di Ungheria, Contessa di Turingia*. Roma: Franciscanum.

Temperini, L. (2008). *Santa Elisabetta d'Ungheria nelle fonti storiche del Duecento*. Padova: Edizioni Messaggero.

Dobraczyński, J. (1994, 2018). *Le rose di Turingia: Santa Elisabetta d'Ungheria*. Padova: Edizioni Messaggero.